

1
RHYDDID:

TRAETHAWD A ENNILLODD

ARIANDLWS

CYMDEITHAS Y GWYNEDDIGION

AR EI THESTUN I

EISTEDDFOD LLANELWY

B. A. M,DCC,XC.

G A N

K
WALTER DAVIES.

*Ffullirwn byd ddau begwn byd,
O'r rhwyddaf i'w chyrbaeddyd.*

GRO. OWAIN.

ARGRAHWYD YN LLUNDAIN GAN T. RICKABY:
AC AR WERTH GAN E. A T. WILLIAMS, STRAND; I.
DANIEL, CAERFYRDDIN; T. SANDFORD, AMWYTHIG;
AC EREILL A LYFRWERTHWYR CYMRU:
GWERTH DAU SWLLT.

1791.

39.
b. 7.
200.

AT Y CYMRY DIRAGFARN.

ANWYL GWLEIDIADON.

ER i filain elyniaeth gorefgynwyr ein hynafiaid trwy dân ac amryw beiriannau distryw, a difaol draflwnc amfer, ein difuddio o werthfawr dystiolaethau eu dysgedig ddoniau: Er iddynt, ac nid rhyfedd, ddigaloni, a gado i flodau dyfg a gwybodaeth wywo yn eu plith; gan na threfnodd rhagluniaeth ond ychydig hawddfyd iddynt tros ragor i bymtheg cant o flynyddoedd, gan eu bod mewn gwaftadol helbul yn amddiffyn eu meddiannau a'u hoedlau rhag trais eu gorthrechwyr: Er hynny gallwn yn hyderus ymhoni, i genedl y Brytaniaid er gwaethaf gwasgfaon gorthrymder, ddisgleirio cymmaint mewn dysgeidiaeth ac un genedl arall dan haul, à aeth drwy gynnifer o rodau helbulus.

Pe

Pe buafai feilch ddyfgedig oreuon *Gröeg* a *Rhufain*, eu *Homer* a'u *Virgil* penceirddiol, eu *Pliny* a'u *Plato* orcheftol, yn anedigol drigolion Brydain yn y dyddiau hynny, y pryd yr oedd yn fwy angenrheidiol hogi cleddyfau na darllain llyfrau, ni buafai goffa am danynt yn yr ysgolion y dydd heddyw. Canys wedi i'r cerddgar Awenyddion gyfanfoddi ryw *Iliad*, *Odissey* neu *Enëid* anghyfartal; neu wedi i'r Athrawon ryfygu chwilio allan ddirgeloedd anian yr holl greëdig-aeth, daethai

“ Rhyw 'fceler ddihir *Scolan*,

“ I fwrw 'r twr lyfrau i'r tân.’

Felly, yn ol i Ryddid wenu ar *Gymru*, ac y gallasai ei thrigolion yfed yn eofn o ffynon gwybodaeth; erbyn hynny yr oedd anwybodaeth, tarddedig o ddigalongdeb, wedi magu a dwfnwreiddio y fath ddifrawch yn ferchiadau y cyffredin bobl, fal ag yr esgeulufasant bob achlysur o addurno eu tafodiaith, nac i fywhau dyfgedigaeth a myfyrdod. O'r tu arall, y balch fonedd â benywaidd wendid â roddasant eu holl hoffder ar iaith gelynion eu hynafiaid, gan lwyr ddiystyru

yru eu mam-iaith, ac braidd er ei mwyn na
 wadasent wlad eu ganedigaeth. Felly, Cymraeg
 trwy ddifrawch y gwerinos, a balchder y bon-
 edd â lwyresgeulufwyd, a chan ddilyn camrau
 ei chwiorydd, sef ieithoedd *Cernyw* a *Llydaw*, hi
 â bryfurodd tua chyffiniau angof. Ond er attal
 ei chwbl ddiwreiddiad, rhagluniaeth â gyfododd
 iddi goleddwyr, pa rai trwy gyhoeddi yr Ysgryth-
 yrau, Gramadegau, Geirlyfrau a chafgliadau
 Barddoniaeth, a'i cadwasant yn lledfyw. Ac yn
 ddiweddaf, clodorufaf Gymdeithas y *Gwynedd-
 igion* yn *Llundain*, trwy eu serchog awyddfryd i
 goleddu y Bryteiniaith â fuont offerynau buddiol
 i chwalu ymmaith yn rhagor o gaddug anwybod-
 aeth a difrawch â oedd yn gorchuddio Cymru;
 a dymunaf na esgeulufer y parch dyledus iddynt
 am eu hegniol ymgais i fywhau y lesf Frythoneg,
 tra bo tafod i'w llefaru na llaw i'w 'fgrifènu
 y'Nghymru: yr hyn, trwy y ffydd fydd gènyf
 yr wyf bron â chredu â fydd hyd oni thoddo y
 defnyddiau gan wres, ac yr âa y nesoedd ymmaith
 fal plyg-lyfr; hyd oni byddo holl ieithoedd gwaf-
 garedig y byd yn gymmysgedig ddwy, un orfol-
 eddus

eddus yn y llawenydd, ac arall gwynfânuſ yn y poenau.

Ac felly y rhagddywededig ymröad y *Gwynedd-igion*, à fu yrachlysfyri'r *Traethawd* hwn ar *Ryddid* ymddangos i'r byd; a thrwy oftyngedig wylder y rhyfygir ei fwrw allan i wyneb enllib a rhagfarn. Canys er bod *Soilus* y *Groegiad* yn gymmysgedig a llwch y ddaear, mae amryw o'r un gynneddffau ag ef, ei safn-rwth garènydd yn fyw y'Ngwynedd y dydd heddyw. O's derbynir hyn o wael *Draethawd* yn gymmeradwy gan un ran o ddeg o'i ddarllenyddion, yna byddaf wedi cael cyflawn foddlondeb o'm llafur. Y radd gyntaf o'r rhai na ddisgwyliaf eu boddio, yw yr ysgolhaig balch ymffroftus, à fyddo yn edrych yn ddirmygus ar waith ei is-raddolion. Yr ail, yw y bonheddig à ddiystyrol y *Traethawd* er mwyn yr iaith à gynhwyfir ynddo. Y drydedd yw yr anwybodus hunan-ddoeth, à enllibio yr hyn na ddeallo. Y bedwaredd, yw gradd o'r rhith-dduwiolion, pa rai à haerant y gwna yr hanesion gwladwriaethol am y cyfreithiau a'r trethi &c. à gynhwyfir yn y *Traethawd* hwn, dÿnu meddyliau y darllenydd

oddiwrth dduwiol fyfyrddodau; ac nad ydyw y gwybodaeth o honynt mewn un modd yn angenrheidiol i iechydwriaeth. Gwir yw, ond nid ydynt er hynny yn anfuddiol; canys wedi i'r darllenydd gael hanes gorthrymder gwledydd pellenig geill fod yn dueddol i ddiolch i Dduw am ei ragorffaint o fod yn trigo ym Mhrydain. Gwir yw eu geiriau, nad oes onid un peth yn angenrheidiol; ond nid allant haeru fod pob gwybodaeth arall yn llwyr aflesol. Yr un Duw à roddes i Solomon ddoethineb i'w gyfarwyddo i ddedwyddwch tragywyddol, à roddes iddo hefyd wybodaeth i ysgrifenu ar anian anifeiliaid, ehediaid, ymlusgiaid a physgod, a phob coedydd a llyfiau o'r cedrwydd fydd yn *Libanus* hyd yr isop à dyf allan o'r pared. Yr oedd Mofes yn ddyfsgedig yn holl ddoethineb yr Aiphtiaid. "Chwanegwch at eich ffydd rinwedd, ac at rinwedd, wybodaeth." Gan nad ydwyf yn disgwyl i'r graddau uchod o ddarllenyddion fy efgufodi mwy nag awduron ereill à fuont mor aflwyddiannus â syrthio dan eu barnedigaethau; cyrchaf heibio eu brawdle ac á gyflwynaf y Traethawd i chwi ddyfsgedigion diragfarn,

diragfarn, à bwyfwch, nid yn unig amherffeith-
 rwydd awdur, ond hefyd ei amgylchiadau ; rhai
 à dderbyniaf och bum talent, ac ni fynwch warad-
 wyddo yr hwn ni dderbyniodd onid un : i chwi,
 ac i'm hannysgedig gywleidiadon uniaith, y
 rhai na ymhònant o ychwaneg o wybodaeth nag
 yn wirioneddol à feddiannant ; ac à ydynt oftyng-
 edig i loffa addysg, er lleied à fyddo, ym maes
 yr ifel-radd, cyftadl ag y'ngwinllan y brëyr
 dyrchafedig. I chwi meddaf, y cyflwynaf y
 Traethawd hwn, ac iddo roddi ichwi gyflawn
 foddlondeb yw gwir ewyllys, o's nad yw y'ngallu
 eich gofyingeiddiaf a'ch rhwymedicaf wafanaeth-
 ydd.

GWALLTER MECHAIN.

Mai 16, 1791

TRAETHAWD

A R

RYDDID.

Y rhan gyntaf.

Amrywiol geinciau Rhyddid—Yr anianol—Oddiwrth afradlondeb yr anianol, tarddodd anghenrheidrwydd y wladwriaethol—Eglurhaad o'r wladwriaethol—Ei gwerthfawrogrwydd—Bendithion Rhyddid yn arwain meddwl yr awdur i ddarlunio Gorthrymder.

RHYDDID, yn gyffredinol, ydyw mwynhâad dymuniad yr ewyllys; ac â ddosperthir i amrywiol geinciau. Y rhan neu'r ddosparth *gyntaf*, â elwir yr anianol, sef braint cynhenid pob dyn yn ei anedigaeth, gan ei ystyried yn rhydd weithredwr, i reoli ei amcanion ei hun,

B

heb

heb gael ei wyro gan allu arall : gan ei fod wedi ei gynnyfsgaethu â gwybodaeth o wahaniad rhwng da a drwg ; a gallu, i ddewis y moddion fydd yn ei olwg yn fwyaf dymunol ; fef caniatâd i weithredu yn ol dymuniad y gweithredwr heb attaliad neu rwystr.

Ond gwyniau dynolryw yn ol y cwmp, yn gyffredinol ydynt mor anrefymol mewn dymuniant, fal nad oes derfynau iddynt ; hyn a barodd yr angenrheidrwydd o lunio cyfreithiau gosodedig, i'w hattal rhag myned yn anoddefol mewn cymdeithas : ac felly mae pob dyn pan ddelo yn aelod o gymdeithas, yn gorfod ymadael â rhyw ran o'i *Ryddid* anianol megis gwerth am odidoced bryniad. A'r *Ryddid* derfynol hon, fydd o lawer yn fwy gwerthfawr, a dymunol, na'r *Ryddid* yr hon ni edwyn derfynau : canys nid ydyw cyfreithiau da yn gwahardd inni yr un ran o *Ryddid* anianol (fal y gelwir,) ond yr un â fo yn niweidiol inni ein hunain, cyftadl a'n cydrigolion. Nid oes yr un dyn o ddealldwriæth, â ddymunai *Ryddid* i wneuthur pob peth â ewyll-yfiai, heb attal ac heb rwystr ; canys trwy ddeddfau Duw a rheswm, byddai y *Ryddid* hon yn gyffredin i bawb ; *Rhyddid* felly ae yn afradlondeb ; ni byddai heddwch na diogelwch i ddynion mewn un mwynhâad o fywyd. Dymma ddyn yn cael ei attal rhag gwneuthur cam i'w gymmyd-

og, neu iddo ei hun, er bod anianol *Ryddid* yn cael ei lluddias, etto mae er budd ac adeiladaeth *Rhyddid* y cyffredin.

Felly ni waherddir i ddyn, ond y cyfryw ranau o'i *Ryddid* anianol, a'r y fydd yn anghyttunol â deddfau cymdeithas, y rhai à elwir yn gyffredinol, gormodedd afreolaidd. Y gyfraith ydyw 'r wyntyll, fydd yn didoli y rhyfedd niweidiol fydd ynglyn wrth *Ryddid* anianol, oddiwrth y ran odidog honno o fraint ganedigol dyn, sef *Rhyddid* wladwriaethol; pa un, fydd yn gwneuthur dyn yn aelod llefol o gymdeithas; hon yw hawl ac etifeddiaeth pob un o drigolion *Brydain*, tra yr ymddygo yn addas i ddefodau 'r wladwriaeth a therfynau *Rhyddid*.

Rhyddid wladwriaethol, yw bod gwladwriaeth neu deyrnas yn mwynhau ei chyfreithiau gosodedig ei hun, heb fod yn ddarostyngedig i reolaeth gymmelledig gormeisiaid pellenig; a bod pob dyn o ymarweddiad ddiargyhoedd, yn cael achlesu ei fywyd, ei eiddo, a'i eirida tan nodded y gyfraith; yr hon yw'r *ail* gainc o *Ryddid*.

Y *drydedd* gainc, à elwir *Rhyddid* grefyddol, sef caniatâd i arfer y ddull o addoliad, à fo fwyaf derbyniol a chymmeradwy gan yr addoledig, ym marn cydwybodau yr addolwyr. Y *bedwaredd*, ydyw *Rhyddid* y Meddwl a'r Gydwybod. A'r *bummed*, *Rhyddid* yr Ewyllys: anfwdd pob un á egluraf yn helaethach mewn trefn.

Mae y ceinciau hyn yn gyffredinol, yn dwyn yr unrhyw ffrwythau mewn mynwes ddihalog, sef y dedwyddwch o foddlonrwydd meddwl; mwy dymunol ydynt nag aur coeth, na'r bywyd trancedig hwn; canys os bydd dyn mor druenus, à bod yn amddifad o'r fendith y maent yn ei roddi, nid yw holl ddyddiau ei einïoes, ond gwaftadol hirnos o nych, gofid a blinder annhraethadwy; o ba gyflwr cyfuddiol, nid oes ond y cyfaill tirion hwnnw *angau*, à ddichon roddi iddo ollyngdod, yr hwn fydd yn dwyn agoriadau y carchar gydag ef.

Rhyddid, yw un o'r gwerthfawrocaf o fendithion nef! bydded gan ei Hollalluog gyfranwr, ganiatâu iddi feddiannu ei gorfedd anrhydeddus ym *Mrydain*; pa ynys, er ei mwyn, fydd glodadwy hyd eithafoedd y cyfanneddfyd. Mae *Rhyddid* yn addurno mwy ar deyrnwialen *Siôr*, nag y mae yr holl feini gwerthfawr yn gogoneddu gorfeddfainc ymerawdr yr *Indostan* ym mrenhinllys *Agra**, lle ni bu Rhyddid erioed yn sefydlog.

O! rhodded archwaeth melyfder, ystyriol foddlonrwydd ym meddyliau y myrddiwnau fydd yn ennill eu porthiant trwy lafur-chwys eu gruddiau;
fe

- * " Here the Mogul a spacious empire sways,
- " Around his golden seat, the dazzling blaze
- " Of diamonds, rubies, sapphires strike the eye;
- " The richest throne beneath the copious sky;

See A Poem on India, Gent. Mag. 1735.

fe a'i henwir yn anedigaeth fRAINT y *Bryttaniaid*, mae pob un o honynt yn arddelw hawl ynddi; mae'r *Juddew*, y *Mahometan*, y *Blowmon* angh-red, yn dyfod tan gyfgod ac achles *Rhyddid*, pan gynted y fango dir Brydain. Mor hysbys yw y *Bryttaniaid* o'i godidawgrwydd, mor anwylganddynt ei breintiau; pe cynnygir ei gorthrechu gan ryw ormes, pellenig neu gartrefol, ni bu wenyn llidiawg-chwyrn erioed fileiniach yn amddiffyn eu tryforo ddrud-felys ddiliau, nag y byddai y *Bryttaniaid*, ei meibion magwriaethol, cydnabyddus o'i gwerthfawrogrwydd, yn ymdrechu yn ei phlaid.

Po mwyaf helbul a thrapherth à gaffo ymdrechwr i ennill campdlws, mwyaf anwyl a gofalus à ddylai fod o honi; felly drud yw *Rhyddid* i *Fryttaniaid*; pa fawl arwr dewrwyd à waedodd er ei mwyn! *Ewrop* a'i ceisiodd, *Brydain* a'i cafodd. Pa nifer o wledydd à hiraethafant am dani yn ddirfawr? ac á geisiasant aberthu ar ei hallor, ond etto yr oedd hi iddynt yn "dduwies nad adwaenynt."

Rhyddid fydd yn gwarchad yr ymdeithydd, yn gwneyd cwsg y lluddedig yn ddiogel, yn cyfoethogi y diwyd, ac yn llòni y llafurwr. Nid llawer o flynyddoedd á aethant heibio, er pan oedd y llafurwyr yn gorfod bod yn arfog y Nghymru, yr arddwr ammaeth yn dal yr aradr à chleddyf wrth ei

ei glun ; y pryd yr oedd *Rhyddid* mewn alldudaeth.

Rhyddid fydd yn attal trawfder, yn amddiffyn gwendid; ceidwadaeth ein breintiau, mammaeth digonolrwydd, amlhâad ein masnach, mae ein llongau o'i herwydd yn tryfrith wau hyd y cefnfor, ac yn cludo cyfoeth o eithaf pedryfanoedd y ddaear*.

Rhyddid yw achles, a gwinllan fagwraeth celfyddydau ; y gormesdeyrn na fyn *Ryddid* yn ei lywodraeth, rhaid iddo groesawu tylodi ac anwybodaeth. Lle mae *Rhyddid* yn cyfanneddu, mae y celfyddydau yn lliosog dywynu ; mae gwlad rydd yn gwahawdd dynion deallgar ym mhob cywreinrwydd i breswyllo ynddi. Mae *Rhyddid* i'r corph cynnulledig, sef gwladwriaeth, yr un peth ag yw iechyd i bob corph diranedig ; canys ni phrofir hawddfyd gan un dyn heb iechyd, felly nid oes ddedwyddwch mewn cymdeithas heb

- * " Neptune to Britain has resign'd his throne,
- " The raging seas, world's great waste 's her own ;
- " Her pow'r extends as far as winds can blow,
- " Or swelling sails upon the globe may go ;"—
- " The taste of hot Arabia's spice we know,
- " Nor feel the scorching sun that makes it grow ;
- " Without the worm, in Persian silk we shine,
- " And without planting, drink of ev'ry vine."
- " Britain, where science, peace, and plenty smile,
- " Virtue's bright star, and freedom's favour'd isle."

heb *Ryddid*. Seneddwr o *Rufain* gynt, á ofynodd i'w gaethwas, pan a'i gwelodd ef yn wylo yn chwerwdofst : Paham yr wylai ? ai am ei fod yn gaeth ! yntau á atebodd, O ! nagê, ond am fy mod unwaith yn rhydd.

Gwerthfawrogrwydd *Rhyddid* a'r llawenydd y mae yn ei gynnhyrfu y'ng halonau y fawl a'i mwynhäo, wedi dioddau hir gaethiwed tan gawod- ydd creulon o orthrymder, fydd amlwg y'ng hân *Moses* a phlant *Isräel*, wedi eu rhyddhâu o gaethiwed *Pharao* a pherygl y Môr Coch : nid yw cân *Barac* a *Debora* yn dangos llai o orfoledd wrth ddiolch i Dduw am eu *Rhyddid*, oddidan iau brenhin* y cerbydau heiyrn. Gobaith am *Ryddid* á gryfhäodd ddyrnod *Judeth* ferch *Merari* i ddioli pen *Olophernes* oddiwrth ei gorph ; ac ar ol llwyddo, bywiogodd ei chalon, llefarodd ei genau mewn llawenydd. O'r tu arall, mor lwfr ddigalon ydyw'r caethion !—“*Wrth afonydd Babilon, yno 'r eisteddasom, ac yr wylasom, pan feddyl- iasom am Seion, ebr y duwiol brophwyd ; tristwch oedd eu telynau iddynt—“ pa fodd y canwn gerdd yr Arglwydd mewn gwlad ddiethr ?”*—

“ Gwae ni o'r byd dybryd hwn,

(Cwynant) “ pa fodd y canwn,

“ Gerdd Ion mewn tir efronol?

“ A'n mäd anwyl-wlad yn ol !

“ Ni bu (dref forth dan orthrech)

“ Fy nhrem am Gaerfelem, fech ;

“ O's

“ O’s hawdd yr anghôfais hi,
 “ Dêl ammorth yn dâl immi,
 “ Anhwylied fy neheulaw,
 “ Parlys ar bob dryg-fys draw,
 “ Am tafod ffals gwamal-fyth
 “ Ffered yn fych baeled byth !” GRO. OWAIN.

Sylwodd *Montesque* fod y dynion à fo mewn caeth-
 iwed, wrth ganfod y Rhyddid y mae ereill yn
 ei fwynhâu, a hwythau wedi eu cau allan, yn
 dueddol megis y dispeiddiaid yn rhewydd-gelloedd
 y dwyreinfyd, i dreulio holl ddyddiau eu hein-
 ioes mewn cenfigen a chafineb tuagat bawb ereill
 o ddynol ryw. Meddwl cymmelledig á gais bob
 achlyfur i ymddianc o’r gefyn.

Deffroawdd ein cymmydogion y *Ffrancod*,
 rhoddafant ddiolfryd na chai gorthrymder cartref-
 ol fûo iddynt i gyfsgu yn rhagor : dim llai na
 deg mil a deugain à ymddanghosodd tan luman
Rhyddid, yn eu prif ddinas*, ar y bythol gof-
 iadwy ddiwrnod y torasant iau gorthrymder†;
 a phob un yn barod i lefain fal y gwaeddodd
Brutus yn chwerwder ei enaid “ *un ai Rhydd-
 id ai angau !*”

Diwrnod nodedig adferiad Rhyddid i ardal-
 oedd *Louis*, y pryd y tynwyd i’r llawr y carchar
 creulon hwnnw à elwid y *Bastile*, enw pa un fydd
 ddigonol i lenwi calon dyner â lluniau ellyllig
 llawn

* Seraglios.

† July 14, 1789.

llawn o ddychryniadau. Y munud diweddaf, yr oedd fy meddwl gwibiog yn llwythog o gyffelybiaethau a gwrthddrychiadau boddgar, amlygiad o fendithion *Rhyddid* angylaidd: yn awr, nid allaf fyned rhagof, heb fwrw ychydig o amser i fyfyrion ar yr anian fileinig fydd yn rheoli y'nghalonau dynion anystyriol, yn peri iddynt arfer y moddion creulonaf à allant hwy a senedd uffern ddychymmyg, i garcharu a gorthrymu eu cyd-greaduriaid, heppil yr un Adda!

Fy mwriad yn y ddosparth nefaf yw traethu ychydig o echryflondeb gelynion gwrthwynebol *Rhyddid*, sef caethiwed a gorthrymder, canys dieithrol ydynt (o ran profiad) i ni Fryttaniaid, er bod llaweroedd o'n cydwladwyr ceintachus, naill a'i o ran traddodiad neu anwybodaeth, yn cwyno eu caethiwed, ac yn tuchan o herwydd trymder eu trethi; gresynol yw bod y cyfryw yn cyfanneddu y'nghanol *Rhyddid* heb gyfaddef eu bod: yr wyf fi yn barod i ddweyd ar ol yr hen fardd—

“ Ei gyfri 'r wyf yn uchelfraint immi,

“ Yn yr oes hon im' gael fy ngeni.”

Y R A I L R A N.

CAETHIWED A GORTHRYMDER.

*Dau ryw Gaethiwed, haeddiannol ac anhaeddiannol—
Anhaeddiannol, pa fath—Gorthrymder, trwy hynod
hanefion mewn gwledydd tramor—Toft gyflwr
caethion y rhwyflongau—A charcharorion y
Bastile—Darluniad Sterne o Gaethiwed—Diolch-
garwch Socrates.*

DAU fath a'r gaethiwed y fydd, haeddiannol ac anhaeddiannol; yr angylion fyrthiedig â gawfant y prawf cyntaf o gaethiwed haeddiannol, gwobr balchder ac anufuddod, pan drofeddasant derfynau Rhyddid yr Hollalluog.

Wrth gaethiwed anhaeddiannol y mae gorthrymder ynglŷn; gorthrymder fydd weithred ddynol yn wastadol, er bod Duw yn cospi dynion am eu pechodau, etto nid ellir ddywedyd ei fod yn gorthrymu: gorthrymder fydd yn wastadol yn tarddu oddiwrth yr uchraddolion at yr ifraddolion; canys brenhin à eill orthrymu ei ddeiliaid, y penciwdawd ei filwyr, perchen tiroedd y sawl à fo'n eu trin, arglwydd ei weinidog, ie tâd ei blentyn.

Gor-

Gorthrymder megis gweithred o greulonder, fydd yn tarddu o galon amddifad o dofturi at gyd-greaduriaid. Balchder ac ymchwydd fychedig, yn hiraethu am glod a gwag-ogoniant mewn calonau ystyfnig oedd dechreuad gorthrymder, ceisient bob achlysur i ddangos eu mil-eindra a'u creulonder tuagat ddynol ryw; ac yn fynych ni arbedent eu gwladwyr na'u cyfnes eisiaid eu hunain,

Nimrod, yr heliwr cadarn, oedd y gorthrymwr cyntaf, fal y mae awduron yn tyftio; a *Ninus* ei fab oedd frenhin *Affyria* à orchfygodd *Soröaster* brenhin *Baßria*; yr hwn oedd y tywyfog cyntaf à orthrymwyd ac à ddygwyd tan deyrnged brenhin *Elam* a'i blaid drachefn à orthrymodd frenhin *Sodom* a'i gyfathrachwyr. Arglwyddiaethol iawn ar ei ddeiliaid oedd *Pharao* yr *Aiphtwr*, pan ddywedai wrth *Joseph*, "Heboti ni chyfyd gwr na'i law na'i droed trwy holl wlad yr Aipht, *Myfi yw Pharao!*" Tosturus bod bywydau holl drigolion y deyrnas ar law un dyn! A *Pharao* arall yr hwn ni adnabuafai *Joseph* oedd greulon-ach fyth; gorthrymwr creulon ar yr Israeliaid; mae ei anian farrug ef yn amlwg yn y gorchymyn caled à roddodd iddynt, fal hyn "*am hynny ewch yn awr, gweithiwch, ac ni roddir gwellt ichwi; etto chwi roddwch yr un gyfri o'r priddfeini.*"

Hanes amryw orthrymwyr á gyfarfyddir yn yr
Ysgrythyr,

Yfgrythyr, ond fe allai y dywaid y darllenydd, ei fod yn fwy hyfbys o honynt na myfi, am hynny gadawaf hwynt i fyned rhagof at hanesion ereill; ond ar y ffordd, nid allaf beidio â chrybwyll cyhoeddiad brenhin *Babilon*; wrth ystyried pa un, nid eill Bryttaniaid lai na diolch i Dduw, am eu Rhyddid i addoli fal yr ewyllysient “*Addolwch y ddelw aur â gyfododd Nebuchadonozor y brenhin: a’r hwn ni syrthio ac ni addolo, yr awr honno, á fwrir i ganol ffwrn o dân poeth.*” O! greulon ddallineb, fod un brenhin daearol o’r fath gynneddf, á chymmell cydwybodau ei ddeiliaid tan berygl marwolaeth trwy ddygnaf boenau.

Bellach, i fyned ymmlaen: ac o’s oes fodd, i roddi taw ar y grwgnachwyr sydd yn fibrwd ac yn dadwrdd fod y byd yn myned waethwaeth, y cyfreithiau yn gaethach, a’r trethi yn drymach, yn niwedd pob cân dyna ’r byrdwn presennol; darllened y cyfryw yr hanesion canlynol, fe allai y newidiant eu llais, y talant eu trethi yn foddlon, y gweddiant efo’r eglwys a’r brenhin, ac y diolchant i Dduw eu bod yn preswyllo mewn gwlad lle mae cyfraith yn amddiffyn y gwreng cystadl a’r bonheddig.

Nid yw ’r trethi yn *Lloegr* a *Chymru*, i’w tebygu i’r rhai sydd mewn gwledydd tramor; mae trigolion *Georgia* yn *Asia*, yn cael eu trethu gan drymed gan y *Perffiaid* a’r *Turciaid*, fal nad oes gan

gan amryw o honynt fodd yn y byd i'w talu; ac o herwydd hynny yn gorfod ymadael a'u plant oddiar frônau eu mamau; y benywod i fod yn butteiniaid i'r *Sultan*, a'r gwrrywiaid naill a'i yn ddispeiddiaid yn eu cyffodendai, neu yn filwyr yn eu byddinoedd. Pa galon na waedai o dofturi, wrth feddwl am y fath drais gormesol! rhieni plentyn, wedi ei faethu yn ofalus rai blynyddoedd, yn gorfod ei ollwng i gigyddion anghred, i'w drosglwyddo i le na wyddant, ac ergyd i fil, iddynt fyth gael ail olwg arno. Mae rhai yn disgwyl i'r trueiniaid hyn o *Georgia*, ysgwyd ymmaith yr iau felldigedig hon, cyn y byddo hir; canys mae y brenhin fydd arnynt yn awr, yn arwr o anian fywiog, ryfelgar; a thra bo *Selim*, â llonaid ei ddwyllaw, a mwy nag â all ei ewinedd wneuthur efo *Semiramis*, y gogledd, nid anhawdd a fydd. Gweddiwn efo 'n cyd-gristianogion, dymunwn i Dduw ganiatâu i Ryddid unwaith wenu arnynt.

Mae yr *Holandiaid* yn trethu y *Sineaid* yn llywodraeth *Batavia* mor dôft, ac y mae 'n rhaid iddynt dalu coron y pen, am gennad i wisgo eu gwallt; a dywedir nad oes lai o honynt dan y lywodraeth hon na phedwar ugain mîl: a choron yn rhagor â dalant, am bob gwäell arian â wisgant yn eu gwallt; rhai o'r dyledogion â arferant amryw wëyll: nid oes braidd un peth at wasanaeth trigol-
ion

ion y wlad hon, er na threthir : pe trethent bob dant yn eu pènau, nid oes iddynt waredigaeth, ond dioddau yn ammyneddgar.

Yn *Holand* fe drethir pob math o'r ymborth, yn oed llyfiau gerddi ; dywedir fod ambell ddyfsglaid o fwyd wedi ei threthu ugain o weithiau, cyn iddi ddyfod i'r bwrdd ; ac ymmhellach, na werthir buwch naw oed, am ugain o goronau ; na bo dwy ar hugain o goronau wedi bod arni cyn y pryd hynny, o drethi : ac etto mae yr *Holandiaid* yn fwy boddlonus na'r *Bryttaniaid*, ac er eu bod yn talu trymed trethi, maent yn gyfoethocach (o herwydd eu diwydrwydd) na nemmawr genedl yn y byd.

Mae brenhin *Persia* yn arddelw awdurdod direfwm ar fywydau ei ddeiliaid ; pe gorchymynai yn ei wallgofrwydd ddihenyddu un o'i ben fwyddogion, heb yr achos lleiaf, fe 'i ufuddheir yn ebrwydd : nid rhinwedd gwrthddrych ei ddigofaint, na'i glodfawr wafanaeth ym mhlaid ei deyrn a'i genedl, à rydd yr effaith lleiaf i achub ei fywyd ; o's rhoddodd y brenhin ei fryd ar ddwyn ei hoedl, dyna'r cwbl drosodd ! â gair ei enau, neu 'r amnaid lleiaf.

Ond ymmhlith y gormesdeyrnedd creulonaf a'r à halogodd orfeddfeinciau, ac à flinodd ammynedd Nef a'u gweithredoedd echryflon ; y mae *Muley Ishmael* ymerawdr *Morocco*, (yr hwn yn ol

ol rhy hir deyrnasiad à drengodd yn y fl. 1714.) yn gofyn y lle uchaf. Cenhadon tramor, y rhai à fuont mor anffodiog á chael golwg ar y gwr tirion hwn, sy 'n rhoi ei hanes fal y canlyn: ar ddiwrnod gosodedig fe gyhoeddai lys agored, ac mewn ehang gyntedd bwriadol, efe á farchogai mewn rhwyfsg i ddangos ei fawrhydi i'r dieithriaid: a nifer mawr o'i *lywiawdwyr taleithiau* o'i amgylch yn droednoeth, a than grynu yn ymgrymu at y llawr, hwy a'i galwent yn weinidog Duw—ymerawdr y ffyddloniaid—yr hwn oedd ddewrywch yn ffyrdd yr arglwydd—y dyledawg!—y da!" Ac ymmhen pob gair à lefarai 'r ymerawdr, hwythau á grochlefent: "Mawr yw doethineb ein harglwydd y brenhin!—mae ein harglwydd y brenhin yn llefaru megis angel o'r nefoedd!" Ond cyn disgyn oddiar ei farch, fe á laddai yn gyffredinol ddau neu dri o'i ddeiliaid ffyddlonaf, ag ergyd ei waywffon; i ddangos i'r cenhadon dieithrol ei ddeheurwydd mewn rhyfel. Yr awduroon à ysgrifenasant hanes ei weithredoedd ardderchog, á fwriasant iddo yn ei einioes, ladd deugain mil o'i ddeiliaid, i'w foddio ei hun, bob yn ychydig. Yr oedd ganddo gryn hoffder mewn adeiladaeth, ac yn fynych digwyddodd yn ol gorphen teml neu ryw adeilad arall, o's na byddai wrth ei fodd, fe orchymmynai ei dýnu i'r llawr, a lladd cynnifer à oeddynt â llaw yn y gorchwyl.

Unwaith

Unwaith darfu i farfiandwr o *Loegr* fod mor eofn, à rhoddi iddo fwyall o waith celfydd yn anrheg; yntau i brofi ei hawch, á dòrodd ymmaith glust y rhoddwr yn ddiatreg.

Fe fflangellodd un o'i uchel-gynghoriaid i'w farwolaeth, ac à orchymmynodd ddihenyddu y meddyg am nad allai achub ei einioes. Os byddai gair fod rhai o'i ddeiliaid yn gyfoethocach na'u gilydd, fe anfonai yn ebrwydd am eu holl eiddo; a hoff gan y perchenogion fyddai cael ymadael â hwynt heb golli eu hoedlau. Fe grogai ei raglawiaid yn fynych, ac à anfonai rai o'i gaethweision ffyddlonaf i'w claddu yn ddirgel, ac wedi i'r rhai hynny ddychwelyd, fe á dòrai wythen waed bob un o honynt yn ebrwydd, megis y ddichell bènaf i gadw 'r gyfrinach.

O! gythreulig orthrymder, à ddeorwyd yn uffern, chwerwed á fu i amryw deyrnafoedd; bu cenedl y Bryttaniaid yn gruddfan dan ei phwys rai oesoedd, *Julius Agricola* a'u trethodd yn drwm iawn, a *Seneca* yr enwog athraw hwnnw, à gymmerodd y trethiad wrth y flwyddyn, bid ennill bid colli; a'i geisiaid á fuont greulon iawn yn eu casglu*: y Bryttaniaid á gwynasant eu gorthrymder, ond ni wrandawyd hwynt; a hynny fu yr achos o'u hegniol ymgais i dori yr iau Rufeiniaidd, ac i ennill eu *Rhyddid* dan eu brenhines

Buddug

* Tacitus.

*Buddug**, yr hon á orchfygwyd, a lladdwyd deg a thriugain o filoedd o'n hynafiaid : a'r ddinas *Augusta* yn awr *Llundain* á losgwyd i'r llawr.

O'r holl orthrymwyr fu yn llywio 'r deyrnwialen ymerodrawl yn *Rhufain*, *Nero* oedd un o'r pênaf a'i hynododd â gwaed a chelaneddau 'r dieuogion; *Seneca* ei ddyfgedig athraw, a'i nai *Lucan*, yr enwog fardd, á laddwyd ganddo; efe á rhoddodd ddwy, o dair o wragedd à fu iddo, i farwolaeth. *Agrippina* ei fam, á felldithiodd yr awr y ganwyd ef i flino dynol ryw, ac o'r diwedd yr hon a'i dygodd i'r byd á fyrthiodd yn aberth ar allor ei wallgofus greulonder. Mynych y dywedai mae *Priaf* o *Droia* oedd y tywyfog dedwyddaf à fu ar y ddaear, o ran iddo gaffael y mwyniant o ganfod ei ddinas yn goelcerth cyn ei farwolaeth; ac oddiwrth y meddwl hwnnw gorchymmynodd i'w weision roddi *Rhufain* ar dân, yr hyn yn ebrwydd á wnaethant, ac yntau yn y cyfamfer wedi myned i ben castell *Mecænas* i gael ei lawn olwg ar yr oddaith echrydus, ac wrth fodd ei galon yn chware ei delyn, gan ganu efo 'i law rai o odlau *Homer* ar losgiad *Troia*. Ond gwaeth na llosgi 'r ddinas, fe à roddodd y bai oddiar ei gefn ei hun, ar y Cristïanogion; ac á gyfododd erledigaeth greulon yn eu herbyn; o'r diwedd ei fuchedd annuwiol á barodd i bawb ei gasfâu,

D

felly

* Boadicea,

felly ymadawodd a'i frenhinfainc gan ddymuno ar *Epaphroditus* ei rydd-was ei ladd ef, yr hwn á dór-odd ei waywffon wrth wneuthur y gymmwynas honno iddo.

Fe ddywedir fod *Mahomet* II. yn offeryn marw-olaeth i wyth gan mil o eneidiau: yr oedd ei greulonder wedi tyfu i'r fath râdd o ddihirwch, fal ag y darfu orchymmyn agor yn fyw bedwar ar ddeg o'i brif weinidogion, er mwyn cael gwybod pa un o honynt à fuafai mor flyfig à meiddio bwyta un o'i bêr afalau: ar dro arall fe dórodd a'i law ei hun ben merch ieuanc, oherwydd ei bod yn rhy lân ei gwynebpryd. Y paganiaid a'r pabyddion trwy eu gorthrymder a'u herledigaethau á dywalltafant ffrydiau o waed Cristianogion; ond dilynwyd *Mahomet* á aethant ymmhellach yn y galanastra: gellir dywedyd am danynt fal y dywedodd llancefi *Isräel* yn eu caniadau am *Saul* a *Dafydd*, "*Un a laddodd ei filoedd a'r llall ei fyrddiwnau.*"

Yr oedd *Solyman* ymerawdr arall ar y *Twrciaid*, mor greulon ddideimlad, ag erchi i'w garcharorion cristianogol sefyll yn rhestr y naill du i'r hëol; yna gorchymmynai i'w ddau fab eu dihenyddu hwynt; a'r hwn á dórâi y tóriad erchyllaf ag un ergyd cleddyf, ar aelodau y Cristianogion hynny, á gafai y wobrwylfwyaf; ac addewid o fod yn etifedd i'r goron: ond un o honynt ar rwy dro oedd ry dyner

dyner ei galon, ei dad yn ddiattreg a'i trywanodd, y'ngolwg ei frawd, yr hwn yn ebrwydd pan welodd ddiderfyn fileindraei dad á laddodd ei hun; felly bu amddifad o'i ddau fab yn yr un diwrnod.

Mae ymerawdr *Morocco*, ac ereill o'i gymydogion yn cymmell eu deiliaid trwy drais, i ofod allan longau ar eu traul eu hunain, i ysbeilio Cristianogion; a pha faint bynnag à gymmeront, mýnir ganddynt ddegfed ran; ac os digwyddant gymmeryd carcharorion, rhaid iddynt naill ai prynu eu *Rhyddid* am rifedi anfeidrol o arian, neu fod yn gaethion dra byddont byw; ac fe allai yn y diwedd gael eu lladd er difyrwch i'r treiswyr annrhugarog.

Un o ymerawdwyr yr *Indostan*, oedd chwannog iawn i ymdrochi mewn dwfr; ond ar ryw ddamwain un tro, efe fu cyhyd tan ddwfr hyd oni chollodd ei synwrau; un o'i weision yn chwennych ei achub, a'i cymmerodd allan gerfydd gwallt ei ben; ond yn daledigaeth am ei wafanaeth cafodd dori ei ddwylaw ymmaith, am feiddio cyfhwrdd â chorph y brenhin: a rhyw dro wedi hynny, cafodd yr ymerawdr yr unrhyw anffawd yn y dwfr, a'r gweision yn chwennych cadw eu dwylaw, a'i gadawfant i foddi, fal yr oedd yn haeddu: hyn à ddigwyddodd yn y flwyddyn 1510.

Cafodd un o drigolion *Ysbaen* ei rod-di i farw
olaeth

olaeth am gynnorthwyo y frenhines i ochel codwm oddiar ei march, o achos iddo ymaflyd yn ei throed cyfflegredig.

Y naill ddyn yn gorthrymu y llall, fydd yn llwyr anghyttunol a'r grefydd grifftianogol, canys Crist á gymmerodd arno ein beichiau, a thrwy ei dofturi a'i drugaredd, mae yn ein hannog i fod yn addfwyn ac i gafâu gorthrymder. *Ayliffe* pan ddycpwyd yn garcharor ger bron *Iago II.* a wnaeth ei amddiffyniad gan ddweyd, nad oedd efe yn credu i Dduw erioed lunio y naill hanner o ddynol ryw, i'r hanner arall eu marchogaeth megis pe baent geffylau.

Blinder meddwl yw ystyried y boen a'r drapherth y mae un ran o ddynol ryw ymmhob oes wedi gymmeryd, i ddychymmygu arteithiau a phoenau, i wneuthur y rhan arall, fef eu cydgreaduriaid mor druenús ag y gallont yn y byd hwn! pe cymmerafant y ddegfed ran o'r drapherth i wneuthur eu brodyr yn ddedwydd ac yn esmwyth, buafent yn cyflawni rhan o'r gorchymymyn mawr, fef *Cariad*; a chawfent wobrwy am y gwaith.

Bu yr arfer yn Ffrainc ac amrwy wledydd, yr hon à ddilynir etto mewn rhai mânau; fef cospi y fawl na chyddffurfiai a'r grefydd babaid, trwy eu danfon ynghyd â drygweithredwyr yn gaethion i'r rhwyflongau*. Y modd y trinir y creaduriaid

* Gallies.

uriaid truenus hynny, fydd ry echryflon i'w gyflawn adrodd; rhwyfo y llongau hynny fydd lafur annhraethol, a phan font ymmron fyrthio o ddiffyg gwynt a blinder, chwanegir eu poenau trwy eu ffrewyllu yn ddibaid. Dynion nerthol yn unig á ddeil at y trym-waith hwn, y gweiniaid yn fynych à fyrthiant yn feirw tan bwys y rhwyf ac annogiad y ffrewyllwr creulon; maent yn dewis y dynion cieiddiaf, hynod am bob ysgelder, yn fwyddogion arnynt; ni chaniateir iddynt fyned o'r llongau na dydd na nos, er eu bod mewn porthladd; a phan fyrthio un yn farw tan ei galedi, fe'i teflir i'r môr yn ebrwydd, a gosod un arall yn ei le, fe allai i'r un diben, ar fyr ennyd. Gwelais hanes i un o'r ffrewyllwyr dori ymmaith fraich un o'r caethion yn ei greu-londer ysgymmun; ac wedi cymmerodd afael yn yr aelod i guro y caethion ereill. Hirymaros yw ammynedd nef! Pe gyrafaei rhyw enaid trugarog gymmorth iddynt, yn ymborth neu yn arian; buafai yn achos marwolaeth iddo, pe cawfaei'r fwyddogion wybod. Mae y caethion hyn yn gorfod gweithio yn noethion, ac yn fynych mac chwys a gwaed yn treiglo am y cyflyma hyd eu cyrph briwiedig; pan fyddont ymmron rhoddi i fynu yr ysbryd tan y ffrewyll, fe à roddir yn eu penau dámaid o fara wedi ei wlychu mewn gwin, fal y cryfhäont i ddiodde ychwaneg o arteithiau: rhoddant

rhoddant halen ar eu briwiau, i chawnegu eu gofidiau; a phan fyddo 'r caethion yn dolefain gweddiau am angau neu esmwythder; y fwyddogion (i gyflawni y gerddoriaeth) a'u hettyb â rhegfeydd a chlecian ffrewyllau. Pum cant o'r caethion hyn fyddai 'n aml yn yr un carchar, ugain ym mhob rhes, wedi eu tido wrth y llawr ar wastad eu cefnau, a thorch haearn am wddf pob un o honynt; gorfod gorwedd yn y cyflwr hwnnw, rai misoedd yn nhrymder gauaf, i aros i'w brodyr mewn blinder ddyfod oll ynghyd, i i gael eu cydgychwyn wedi eu hieuo y naill at y llall, a'r rhai gwànaf yn eu plith yn fynych â fyddent feirw cyn cyrhaedd y rhwyflongau.

Yr oedd yn ddiweddar yn rhwyflongau *Toulon* yn *Ffrainc*, gaethwas o'r grefydd brotestanaidd à elwid *Francis Condé*; yr oedd efe yno er ys dwy flynedd a deugain, a holl achos ei gaethiwed oedd rhyw ymryson à ddigwyddodd rhyngtho a gwr bonheddig ym *Mharis*: ac er nad oedd pedair ar ddeg oed, ac yn gloff o un fraich, fe 'i barnwyd yn gaeth i'r rhwyflongau am ei oes.

Rhyw ymdeithydd wrth fyned trwy *Genoa*, aeth i weled carcharorion o'r fath; fe a'u cafodd mewn dyfn-bwll echryflon, yn gorwedd ar y llawr; bara du a dwfr budraidd oedd eu hymborth; gofynnodd i'w gyfarwyddwr wrth weled eu tremiadau mor arw-flewog arfwydu; "Er ys pa amfer

amser y mae y trueiniaid hyn ymma?" Er ys
ugain mlynedd. "Pa faint yw eu hoedran?"
deg a thriugain. O! mor echrys y drigfan lle
mae trugaredd yn ddieithrol, a thosturi yn llwyr
anghynabyddus.

Addfwyn a thosturiol dueddfryd y ddiweddar
frenhines *Ann*, á fu offeryn llwyddiannus i ddir-
prwyo *Rhyddid* chwech ugain ac unarbymtheg
o'r caethion oedd yn rhwyflongau *Marseilles* yn
Ffrainc; deuddeg o honynt yn unig (yn ol dull
y gwahanglwyfus) á ddaeth i Loegr i ddiolch i'r
frenhines am eu gwaredigaeth.

Llanc ieuanc tairarddeg oed à fwriwyd i brif-
garchar *Ffrainc* yn y fl. 1674, trwy orchymmyn y
Iesuitiaid, am ysgrifenu odlig ladin o ddwy linell,
a'i hoelio ar borth ysgol *Clarmont* ym *Mharis*; fal
y canlyn:

"Abstulit hinc Iesum, posuit quæ insignia regis

"Impia gens: alium non colit illa Deum."

hynny yw: Drygionus genedl à gymmerth Iesu
oddiymma, ac à ofododd yn ei le benwn y bren-
hin: nid yw y genedl honno yn addoli un Duw
arall.

Ac yn y flwyddyn 1705, wedi bod yn garcharor
un mlynedd ar ddeg ar hugain, a threstadaeth ei
hynafiaid wedi disgyn iddo, trwy nerthol effaith y
gawod aur efe á gafodd ei Ryddid.

Bu yr arglwydd *Masareene* o'r *Iwerddon*, yn y
carchar

carchar hwn o gylch deng-mlynedd ar hugain, ac wedi iddo gael ei draed yn rhyddion, a dyfod i *Loegr*, fe á syrthiodd yn ebrwydd ar ei wyneb ac á gusanodd y tir, gan ddywedyd; “*Gwynfydedig yn dragwyddol fyddo y wlad hon o Ryddid.*”

Un o ragorfreintiau brenhin *Ffrainc* cyn y cyfnewidiad diweddar, oedd bwrw i'r carchar hwnnw, pwy bynnag a'i hanfoddiai ef, neu ei barchedigion, heb gael byth eu hedfryd oni welai efe hynny yn orau. Un *Henri Masser de la Tude*, am drofedd bychan yn erbyn *Madame de Pompadour*, á fwriwyd i'r carchar hwn; ac a symmudwyd oddiyno i gastell *Vincennes*, o ba fan y diangodd; ond wedi ei ailgymmeryd, efe á anfonwyd drachefn i'r *Bastile* mewn cymdeithas ag un *M. d' Alegre*: ac ymmhen rhyw amser, y ddau á gydfwriadafant weithio eu diangfa, trwy foddion bron anghredadwy: yr oedd mur y carchar yn chwe' throedfedd o drwch, pedair alch haearn yn y ffenestri, a chymmaint yn y cynn mwg; y muriau oeddynt o uchder rhyfeddol, a'r ffos amgylchedig yn llawn o ddwfr, a pheth oedd beryglach yn gadwedig gan arfog wilwyr. Deunaw mis y buont ar eu gorau yn parotoi eu diangfa ddydd a nos; buont chwe' awr at eu ceseiliau mewn dwfr, tra buont yn tòri trwy'r mur oedd yn amgylchu y ffos: ac wedi iddynt fyned trwodd, aſlwydd yn waſtadol fydd yn erlid yr anffodiog, cyn

cyn eu myned nebpell y ddau á gymmerwyd. “Y truan *D’Alegre*.” meddai *M. de la Tude*, “fy nghyd-ddioddefwr, fy nghyfaill mewn adfyd, nid allodd gynnal y fath greulon driniad; canys cynted ag ein dygwyd yn ol i’r carchar, digalondeb ac anobaith á barodd iddo wallgofi!” Yr oedd *D’Alegre* yn fyw yn y flwyddyn 1777, ond nid oedd ganddo deimlad o’i gyflwr. Ar yr wythfed arhugain o Fawrth 1784, y gresynol ofidus *M. de la Tude* à ryddhawyd drwy erfyniad *Madame le Gros*, ynghyd â chaniatâd blynyddawl o bedwar cant o ddarnau arian*; y llywodraethwr *De Rohan*, pan aeth i’w annerch â newydd o’i ollyngdod, a’i cafodd wedi ei gaethiwo ddeg troedfedd tan y ddaear; heb yr un gwely ond gwellt; ei wisgoedd yn gawiau; a’i farf yn droedfedd a hanner o hyd; a’i ymborth oedd fara a dwfr. Byddai yn llawer tynerach ar farnwr, ddifuddio drygweithredwr o’i einioes trwy’r arteithiau dirboenaf, na’i fwrw i garchar gwaf-tadol; canys wrth gael ei roddi i farwolaeth, ei druenus barhâd á ddarfyddai mewn llai nag awr; ond mewn carchar creulon, mae ’n dioddef bob munud, arteithiau a dygnedd mîl o farwolaethau.

“Darluniwch fy nghyflwr yn eich meddyliau” (meddai *H. M. de la Tude*, pan ysgrifênodd ei hanes) “fod ddeng-mlynedd mewn carchar—
“bwl, heb gymmaint á gweled na fiarad â chyd-

E

garcharor

* Dollars.

“ garcharor, à fyddo yn yr ystafell uwch ben ;
 “ fe eill tad a mab fod yno hir flynyddoedd, heb
 “ i'r un ammau unwaith fod iddo garennnydd yn
 “ agos: bydded y brenhin marw, newidier y
 “ fwyddogion, ni chlywch air o fôn, na newydd
 “ yn y byd arall, ni ddywaid yr ymwelwr ond
 “ dydd da ichwi, nos dda ichwi.” “ Yn y lletty
 “ hwn o nychdod, y treuliais ddeuddeg mil un
 “ cant a thri ugain a thri o ddyddiau a nos-
 “ weithiau; mi á ruddfenais allan, dair mil a faith
 “ a thri ugain o nosweithiau, mewn tywyllwch yn
 “ eigion y carchar drewedig; yn gorwedd ar
 “ wellt heb un hilyn, yn cael fy nifa gan ymlufg-
 “ iaid adgas, a phrinder ymborth o fara a dwfr.
 “ Ac am ddeuddeg cant o'r dyddiau hynny, neu
 “ yn hytrâch ddiddarfod nosweithiau o erchyll-
 “ dod, yr oedd fy mreichiau a'm coesau yn flin
 “ friwiedig gan y gefynau.”

Mae awdur Seisnig wedi ysgrifènu yn gelfydd
 hynod ar Ryddid a Chaethiwed, pe buafai yn ei
 gyfaddasu yn fwriadol at gyflwr *H. M. de la Tude*,
 ni allafai ei ddarlunio yn amgenach; ei eiriau
 ydynt gyffelyb i hyn:

“ Ymddieithra dy hun fal y mýnochd' er
 hynny Gaethiwed, er hynny chwerwlnwnc ydwyd;
 ac er bod miloedd ym mhob oesau o'r byd, wedi
 gorfod yfed o honot, etto er hynny nid yw lai dy
 chwerwder. Tydi ardderchocaf a phereiddiaf
Ryddid, ym mhob addoliad dirgel a chyhoedd, ti
 yw

yw y nefol fendith o hyfryd archwaeth; ac felly y byddi hyd oni bo anian oll yn adfeilio: a thydi i wenu arno, mae y bugail tra'r ymbortho ar fara a dwfr, yn ddedwyddach na'r brenhin, [o lys pa un i'th dëolwyd. O! Ragluniaeth Nef, caniatâ imi ond fy iechyd, ti y rhadlawn Roddwr, a dyro imi y ddwywes hon yn gyfeillies; a bwrw i lawr deyrnwiail a choronau, o's yw orau gan dy ddwywol ddoethineb, ar y pênau fydd mewn gwayw am danynt."

"Tra 'r oeddwn yn dilyn y meddyliau hyn, â phwys fy mhen ar fy llaw, myfyrdod ynghylch trueni y caethion oedd gwreiddyn fy fyndod."

"Meddwl bod miloedd o'n cyd-greaduriaid, heb eu geni i etifeddiaeth yn y byd, onid caethiwed; yr oedd hyn o ystyriaeth yn peri imi flinder anoddefol: erbyn hynny meddyliais gymeryd un carcharor i sylwi ar ei drueni. Ac yn fy nhyb mi a'i gwelwn (yn ol y tywyll oleuni yr oedd ei ffenestr yn rod-di) a'i gorph yn ddarfodedig trwy hir ddisgwyliad am ryddhaad; deallais y fath ofid calon y mae tywyllodrus obaith yn ei rod-di; wrth edrych arno yn fanylach, gwelwn ei wedd yn welw-las o afiechyd, heb i un awel iachus gyffwrdd a'i gnawd, er ys cymmaint o filoedd o nosweithiau, heb weled na haul na lloer yn yr holl amfer hynny; na chlywed llais na charennnydd na chyfaill yn anadlu iddo un gair o gyfur trwy'r heiyrrn

heiyrn-ddellt. Ei blant !—ond ymma fy nghalon á ddechreuodd waedu, a gorfu imi fyned ymmaen â rhan arall o'i ddarluniad. Eistedd yr oedd ar dufw o wellt, yr hwn oedd yn gwafanaethu iddo yn wely ac yn gadair bob yn ail : yn nghwr eithaf ei garchar-dwll yr oedd, ag ychydig o friwyydd yn ofodedig o'r tu cefn iddo, wedi eu nodi i gyd trofodd, a'r dyddiau a'r nosweithiau alaethus â dreuliasai yno ; un o honynt oedd ganddo yn ei law, ac â hoel rydlyd yr oedd efe yn myned i ychwanegu un diwrnod truenus yn rhagor at y rhifedi : wrth imi dywyllu yr ychydig oleuni oedd ganddo, derchafodd ei olwg anobeithiol at y porth, ac yno fe 'i gofyingodd i lawr, gan ysgwyd ei ben, fe aeth ymmaen ar ei weithred ofidus : yr oedd fain ysgydwad y cadwynau yn treiddio i gîlfachau tyneraf ei galon ; ac wrth droi ei gorph i ofod o'r tu cefn iddo rifâeg ei ddyddiau, fe á gyrchodd drom ochenaid o ddyfnder ei ymysgaroedd. Cafodd tosturi y fath effaith ar fy nheimlad, fal ag yr ymollyngais i ddagrau ; gan nad allwn oddefy gaethiwol wrthddrych â ddarluniasai fy meddwl."

Bellach yn ol rhoddi amryw brofiadau o'r ymweliadau annymunol, sef Caethiwed a Gorthrymder : af rhagof yn y bennod nefaf i olrhain yr enwocaf Ryddid, o'r prif oesau hyd ei sefydliad ym Mhrydain ; a therfynaf y ddosparth hon trwy adrodd un o chwedlau *Socrates*; ym mha un yr oedd

oedd y gwr call hwnnw, yn diolch i'r Hanfod Goruchaf, am dri o'i ragorfreintiau; sef yn gyntaf, ei fod wedi ei lunio yn wr, ac nid yn wraig; yn ail, yn athraw, ac nid yn annysgedig; yn drydydd, yn Röegwr, ac nid yn anghyfiaith. Felly llwyr y dylai pob Cymro a Sais, pob un fydd yn cyfanneddu ym Mhrydain, ddiolch i i Dduw ei fod yn anadlu, yn byw ac yn bod mewn teyrnas yr hon fydd a'i chyfreithiau yn caniatâu Rhyddid i bob un o ymarweddiad addas ddiargyhoedd.

Y DRYDEDD RAN.

*Amrywiol ddamweiniau y'nghodiad a gostyngiad
Rhyddid wladwriaethol o'r cynfyd hyd ei sefydliad
ym Mhrydain.*

HENFFYCHWELL, O! nef-anedig Ryddid;
canys cyn i drigolion daear dy fwynhau, yno
yr oeddit; â dedwyddwch bendithiwyd dynol
ryw, pan gawfant dydi yn darian' i'w hamddiffyn
yn erbyn rhuthrau camrwysg ormesol; balchder
a thrawfder brenhinol oedd gas gènyt; pob
ysbryd llariaidd, pob calon ddoeth a'th hoffodd;
canys pan gynted ag i'th deolwyd o *Samos*, gan y
trahaus-deyrn *Polycrates*, uffern-ar-y-ddaear y
cyfrifodd *Pythagoras* wlad ei anedigaeth hebot;
cashaodd fro ei hynafiaid er dy fwyn, ac ni bu
esmwyth nes y cafodd hanes y llydwodraeth lle
y gosodaiſt dy breswylfod. Pob teyrnas lle y
cymmeraiſt feddiannau ynddi, aeth yn enwog
trwy 'r byd: pob ewyllysiwr da iti, peraiſt
ysgrifënu ei enw (haeddawl o oreu-glod) ar golofn*
elydn

* Pillar of brass.

elydn hyd na bo amfer mwy. Pob brénhin à ddymunodd dy gymdeithas, ti à beraist i'w deyrnas lwyddo mewn masnach a chyfoeth, anwybodaeth á giliodd o'i derfynau ar celfyddydau á dywýnodd. Yr Aipht á heidiodd o ddynion dysgedig, tan lywodraeth dy goleddwr *Sesostris*, a hynny à gryfhaodd ei fraich mewn rhyfel, ac á amlhâodd ei gyfoeth amfer heddwch; ti a'i gwneist yn ymerawdr y moroedd. *Ptolemy Philadelphus* hefyd ei dysgedig frenhin, yr hwn à gyfoethogodd lyfrgell *Alexandria* á chan mil o lyfrau; a'i ddilynwyr a'u hamlhâodd i faith gan mil; hanner pa rai á losgwyd gan *Julius Cesar* dy orthrymwr mewn llywodraeth a chelfyddydau. Dysgeidiaeth drachefn á flodeuodd, fal ag yr amlhawyd nifer llyfrau y gell ddymunol honno i fwy o filoedd nag erioed; ond y cwbl á losgwyd i'r llawr gan y *Saraceniaid* gelynyon dyfg a gwybodaeth yn y fl. o oed Crist 642. Anrheithiwyd y byd o brophwydoliaeth *Enoc*, a gwerthfawr lysieu-lyfr *Selyf* oedd yn llefaru am goed, o gedrwydd *Libanus*, hyd yr isop à dyf allan o'r pared, drwy y llosgiad cyntaf gan *Julius Cesar*.

Phenicia hefyd à fu yn orfedd glodfawr it', *Tyrus* oedd arglwyddes y byd mewn masnach: **"* Ystyllod ei llongau oedd o ffynidwydd *Senir*, a'i hwylbrèni

hwylbrèni o gedrwydd *Libanus*." Ond caeth reolaeth *Pygmalion* á fu achos iti fyned ar encil; nid oedd yr un ymdeithydd à gai rodio yr heol-ydd lle buoft ogoneddus gynt, heb gael ei holi drwy annherfynol eiddigedd blinwr ei ddeiliaid; a chan nad oedd yn caniatáu it' wenu ar ei ddinafyddion, ni fynai ei genfigenus anian ychwaith it' ddyfod i'w stafelloedd; lle nad oedd onid crintachrwydd, anhyder, amheuaeth, a blinder cydwybod yn gymdeithion iddo: nid oedd ganiataol i neb ei weled ond ei gariad-ferch butteinig *Astarbe*; ni phrofai ymborth ond o'i drwfiad ei hun; ni yfai ddwfr heb i'w gyfeill-ferch ei archwaethu yn gyntaf; rhag ofn cael ei wenwyno; yr hyn er maint ei ofal á ddigwyddodd iddo, trwy ddichell yr hudoles. Felly fy-mudwyd y rhwystr, agorwyd y porthladd a'r pyrth i'th ail groesawu i'r ddinas; ar ol awyr dymheftlog a llidiog gawodydd, yr olau defawl gánaid à ail lewyrchodd yn nghyffiniau *Sidon*: bywiogodd y celfyddydau tan dy oruchwiliaeth, canys ni à ddarllenwn i *Solomon* anfon at *Hiram* frenhin *Tyrus* am weithwyr i'w gynnorthwyo i adeildadu 'r Deml.

Gwlad Gröeg oedd un o'th brif-fefyllfeydd, pa fan a roddes anedigaeth i'r dynion enwocaf yn yr holl gelfyddydau: athrawon, hanesyddion, meddygon, cerddorion a phrydyddion; canys y doethion

doethion cynnyfsgaeddol ag awenyddau á gawfant eullawn rwyfsg yn ol eu boddgar fwriad, i fyfyrion trwy dynerwch dy anian di. Tan gyfsgod dy achles ddymunol cafodd llawer gwr doeth a dysgedig anfarwol enwau; pa rai à lewyrchasant mal cynnifer o oleuadau ysblennydd, yn taenu cynnhefol anwydau, lle ni phrefwyliodd o'r blaen onid anwybodaeth ac anial dywyllwch! Pa glod na haeddai yr enwog *Thales*, prif chwiliwr llwybr anian, a blaenrhed yr athrawon; y cyntaf o ddoethion *Gröeg*, a'r mwyaf clodfawr ei fyfyr-iadau; yr hwn à ddatguddiodd i'w gydwladwyr ddirgelwch gyrfa y fêr a goleuadau'r nefoedd; mae hefyd *Pythagoras* a'i ddwfn athrawiaeth; mae *Solon* a *Licurgus*, à roddasant rym i ddiogelwch dynion gan lunio llefol gyfreithiau; mae *Homer* mab maeth yr awen, a phen beirdd ei wlad: ie mae rhestr* hir o rhinweddol ddyfsgedigion à safasant fal colofnau goruchel mor ddisglaer à phelydr y feren forau, er sefydlu yn nedwydd ardaloedd *Gröeg* dy orfeddfainc, a dyrchafu dy faniar, O bereiddiaf Ryddid! Pe ganefid y rhai hyn mewn bro lle nad oeddit i'w hamddiffyn, buasent yn gaethion i ryw greulon ormes tan enw brenhin, yn rhwymyn tywyllwch ac anwybodaeth; cyffelyb i beraidd lyfiau blodeuog à

F dardda

* Seneca in his *Controver & Suasor*, hath a catalogue of Grecian authors.

dardda yn yr anialwch, y rhai ni chanfu golwg dyn ond à ddiystyr fethrir dan draed yr afyn gwyllt. Ac nid yn unig mewn dysgeidiaeth a'r celfyddydau, y gwnaethost y Groegiaid yn glodadwy, ond hefyd mewn rhyfel; tra'r oeddynt mewn cyngrair a'u gilydd, nid allodd *Xerxes* ymmlaen ei fyrddiwn dy anrheithio di, i'w drygu hwynt; ond gelyniaeth cartrefol à fu achos eu cwymp, y naill ddinas yn gorfoleddu yn anffawd y llall.

Pan oedd *Pyrrhus* yn gorthrymu gwyr *Lacedemon*, a'u tristwch yn llawenydd iddo; mor lwfr oeddynt, nad oedd un dyn yn clywed arno dÿnu cleddyf o'r wain yn dy blaid; llwyr anghofiasent frwydr *Thermopylæ*, pa un à wnaeth eu dewrder yn ddiarheb, hyd na bo amfer mwy: ond un arglwyddes à elwid *Archidamia*, aeth i'r senedd â chleddyfnoeth i'w llaw, ac yn enw'r merched, hi à geryddodd y dynion digalon, gan ddannod iddynt y gwaradwydd o fod yn esmwyth, "ac yn foddlon i gadw eu hoedlau, a cholli eu Rhyddid!"

Y Persiaid oeddynt ag unbénaeth y byd yn eu meddiant, mynych yr ymegniafant i gaethiwo'r Groegiaid; ond yr hyn nid allodd *Xerxes* trwy rwyfsgarfau, ei ddilynwr *Artaxerxes* a'i cwblhaodd

â

* The straits of Mount Oeta in Greece, where Leonidas with 400 Spartans, opposed the whole army of Xerxes, containing ten hundred thousand men.

à chywilyddus wobrwy, llwgr *Mammon*; pan wnaeth *Antalcidas* llywydd y *Lacedemoniaid* wafaid gyngrair ag ef. Ac i gyflawni eu caethiwed, y pryd yr aethost, ardderchocaf Ryddid, ar ffô; *Philip* y *Macedoniad* à ganfu gyfleusdra i'w dwyn dan iau; ac felly gogoneddus ddinafoedd Gröeg er cryfed eu muriau, er uched eu llyfoedd, er doethed eu hathrawon, er cywreinied eu trigolion ymmhob celfyddydau, ac er dewred eu milwyr, ymollyngafant i gaethiwed; ym mha gyflwr y trigafant hyd oni adferodd *Fflaminius*, y fwyddog Rhufeiniaidd, iddynt eu Rhyddid, yr hwn wedi gorchfygu gormesdeyrn Macedon*, á gyhoeddodd; "Fod eu gwledydd, eu dinafoedd, eu cyfreithiau, a'u *Rhyddid* wedi eu hedfryd iddynt." Ond dymma y *Ryddid* bènaf na'r ddiweddaf à fwynhafant, canys pan oeddent ryddaf o ran defodau gwladwriaethol, caethion oeddynt y'ng-hadwynau gau-grefydd; ond daeth llewyrch disglaer oleuni Efengyl Tangnefedd i dywynu arnynt, a'u gollwng i Ryddid gwasanaeth y gwir Dduw, trwy ei fab, "*Duw nad adwaenynt*:"† canys darllenwn i *Paul* ysgrifènu i *Galatia*, *Corinth*, *Ephesus*, *Philippi*, *Colossa* a *Theffalonica*; ond caddug, tarddedig o wenwynig athrawiaeth hudolwr *Mecca*,‡ à dywyllodd ac à gwbl ddiffoddodd

* Philip father of Perseus, last king of Macedon.

† Alluding to the altar found by St. Paul at Athens.

‡ Mahomet,

odd lufarn iechydwriaeth y trueiniaid hyn, er ys cannoedd o flynyddoedd; ym mha gaethiwed y maent hyd heddyw.

Nid llai rhyfeddol na grefynol gan ymdeithwyr gwybodol, ydyw ystyried odidòced à fu y gwledydd hyn yn eu rhwyfsg y dyddiau aethant heibio, mor enwog eu trigolion; yn awr nid oes fangre mor amddifad o ddoniau yn y byd hyweddol. Cydfwriadodd lluoedd *Austria* a *Russia* yn ddiweddar i rod-di ymgais ar yrru y caethiwol *Dwrc* o *Europ*, a dadwreiddio ei awdurdod ar y taleithiau *Groegiaidd*; llwyddiant eu hamcanion, amfer yn unig à ddatguddia. Mae allan o gyrhaedd dynan gwladaidd (un anghyfarwydd yn nghallineb a rhagwybodaeth dirgel-gelloedd llywodraethol,) ddeall yr achos i'r naill Gristion wneuthur cyngair ag anghred, yn erbyn Cristion arall. O's oes ar y *morawl alluoedd** a *Phrussia* genfigen fod *Russia* mor lwyddiannus yn erbyn *Mahometaniaid*, maent yn gwirio dychymyg *Efop*, fef, "Y ci à orweddo ar wair mewn prefeb, nid oes yn ei allu ei bori ef ei hun; ac y mae yn rhy wenwynllyd ddanheddog i adael i'r ych gyffwrdd ag ef."

Gan hynny boed i'r ogleddawl *Semiramis*, fal y cyfenwir y *Czarina*†, ysglyfaethu llywodraeth y *Twrc* yn *Europ*, fal y pawr yr ych wair; dialed
yr

* Maritime Powers.

† Empress of Russia.

yr holl waed Cristianogion à dywalltodd Mahomet II. a *Solyman*: bydded yn chwerwach ffrewyll i *Selim** nag y bu *Tamerlane* i *Bajazet*†; a gosoded ei gorfedfainc, yn *Nghaer Cwstenyn*.‡

Ond gan ddychwelyd o'r galanaftra dychymygol hwn, fy mwriad yw olrhain Rhyddid ar ol ei di-orfeddiad yn *Ngröeg* a chanlyn ei ffoedigaeth i'r *Eidal*; lle y cafodd y ddinas *Alba*, a gogoniant *Lafinium Eneas*, yn ymachluddo gan ddisgyn goris terfyngylch enwogrwydd; a *Rhufain* yn dechrau dyrchafu ei thyrau yn rhyfeddod i'r byd. Yn ol deoliad y *Tarcwiniad*,|| dechreuodd *Rhyddid* flodeuo yn *Rhufain*, tan lywodraeth y Senedd a'r prif-fwyddogion; esgynodd *Rhufeiniol* glod hyd entrych caergwydion, ac awch a llwyddiant eu harfau à darawodd fraw a syndod drwy holl derfynau'r byd cydnabyddus: eu gwycheder a'u mawrhydi à goronodd ac à ddigoronodd frenhinoedd; gollyngasant daleithiau o wasg gorthrymder gormeisiaid cartrefol. "Ond teyrnafoedd fydd ddarostyngedig i gyfnewidiad megis dynion;" felly *Rhufain* wedi cyrhaedd y radd uchaf o glod a gallu, yn eistedd yn orfoleddus

* The present Grand Seignior.

† Bajazet was overcome by Tamerlane the Scythian, and 200,000 Turks slain: Anno Dom. 1402.

‡ Constantinople.

|| Extirpation of the Tarquins from Rome: Ante Chr. 510.

foleddus ar orfeddfainc ymerodraeth y byd; y pryd na feiddiai un gelyn pellenig godi arf yn ei herbyn, gwelodd tynghedfen anocheladwy yn angenrheidiol hau hadau ymrafael rhwng y pènaethiaid, i bryfuro dinystr eu llywodraeth a'u Rhyddid.

Ymbleidiau á wnaeth 'lanastra creulon ymmhlith meibion *Rhyddid*; *Tiberius Gracchus* a thrichant o'i ddilynwyr, er *Rhyddid*, á waedafant i farwolaeth.* Awydd i uwch-reoli oedd yn annog un i dýnu ei gleddyf, a'r llall yn barotach i farw na cholli ei Ryddid: nid oedd hyawdledd *Cicero* ddigonol i leihau fyched un am awdurdod, na thýnu ymmaith fwriad y llall i amddiffyn ei gam, a chadw ei Ryddid. *Marius* a *Sylla* yn ymryson pa'r un à gafai gyntaf adfeilio colofnau teml Rhyddid: y cyfryw ddadl à barodd i diryr *Aipht* fod yn feddrod i *Pompey*; yr hwn ni addefai ei gyfuwch, na *Cesar* ei oruwch: y diweddaf à fu fuddugoliaethus, a chan bryfuro i erlid Rhyddid, tywalltodd waed miloedd o'i meibion ym maes *Pharfalia*; pwy eill draethu gofid calon prif-gyfryngwr *Rhyddid*! sef *Cato* ardderchog; pan oedd diwedd ei theyrnasiad mor agos yn *Rhufain*, a gwaed ei hamddiffynwyr yn mygu oddiar boethgras dywod *Numidia*. *Cesar* yn nefu â chyflym gamrau

* In defence of the Agrarian Law.

gamrau, ac yn anfon cenhadon atto, i ymroftwn i'w lywodraeth, ac achub ei einioes: ond ei ateb oedd, "Mai blîn fyddai einioes iddo heb Ryddid, ac mai gwell oedd ganddo un awr mewn Rhyddid rhinweddol, na thragwyddoldeb cyfan hebddi." Felly bu farw *Cato* er ei mwyn; ond cyn pen hir amfer dialwyd ar *Cesar*, canys cydfwriadwyd i'w ddihenyddu yn y fenedd*; wedi iddo drîn ddeg a deugain o frwydrau gofodedig, a lladd (fal y mae hanes) 1,192,000. o ddynion; ni feddiannodd ond ychydig fwyniant ar ol *Cato*; un yn colli ei einioes ym mhlaidd *Rhyddid*, a'r llall o herwydd ei fod yn elyn iddi.

Ym maes *Philippi* y gorweddodd *Brutus* yn ei waed, amddiffynodd *Ryddid Rhufain* tra gallodd; a dywedodd, "Mi à wneis fy rhan, yr wyf yn disgwyl y canlyniad, ym mha un, naill a'i Rhyddid a'i Angau fydd i ddyfod." *Brutus* oedd y diweddaf o'r Rhufeiniaid ymegniol à ymdrechodd i dèri iau y *Cesariaid*.

O ychydig i ychydig y *Rhufeiniaid* à anghofiafant fwyneidd-dra *Rhyddid*, a'r boddlondeb meddwl, a phob gwerthfawrogrwydd y mae'n ei roddi; ac à ymollyngafant i drym-gwsg diöfal dan gaeth-reolaeth eu hymerodron gormesol. *Caligula* a'u cospodd â ffrewyllau, *Nero* ag ysgorpionau: ardderchogrwydd rheolaeth á ddifawyd gan raib eu creulonder annuwiol. Rhai à ddwawd

* In the Ides of March. Ante Chr. 44.

ddyawwd mai *Marcus Aurelius* oedd yr ymerawdr godidócaf a'r á ogoneddodd deyrnwialen *Rhufein* erioed ; gan ei glodfori am edfryd y *Senedd* i'r rhwyfsg a'r gallu à gymmerwyd oddiarnynt gan *Julius Cesar* ; ac mai ei holl ddifyrwch oedd daioni a llyddiant ei bobl, a *Rhyddid* ei ddeiliaid. Gwir yw ei fod yn athraw call ; am hynny y cyfenwyd ef *Antoninus Philosophus* ; mynych yr arferai eiriau *Plato* ; “ dedwydd yw'r bobl fydd a'u brenhinoedd yn athrawon, a'u hathrawon yn frenhinoedd.” Ond gwarthruddiwyd ei holl rinweddau drwy ei baganaidd fleindra yn colli gwaed Cristianogion ; erlidiwr creulon oedd, a phwy bynnag a'i cenmyl, nid ydynt fawr well na gwadu Crist ; tan ei erledigaeth ef y merthyrwyd *Polycarp* esgob *Smyrna*, a *Justin* ddysgedig, athraw cristianogol. Os adferodd *M. Aurelius* y Rhufeiniaid i'w Rhyddid wladwriaethol, nid ydyw i'w gymmharu â *Chwstlenyn**, ein godidog wladwr, ganedig yn *Nghaer Efrog* ; yr hwn à ryddhaodd ei ddeiliaid cristianogol oddiwrth greulonder eu gelynion paganaidd ; gan goffleidio yn wrefog y wir grefydd, a dwyn arwydd y Groes yn faniar i'w werfyll : hwn à ddaeth a'r *Ryddid* berffeithiaf oll i'r Rhufeiniaid ; Rhyddid na phrofasant erioed tan lywodraeth y *Cesariaid* goresgynwyr y byd.

Ar

* Constantine the Great.

Ar ol dyddiau *Cwstlenyn*, yr hwn à fu farw yn y fl. 337. y mwynhaodd y Rhufeiniaid eu Rhyddid tros ryw hyd mewn gwlad ac eglwys. Nid oes ond amfer i lywodraeth, megis dyn mae yn gwanhau pan heneiddio; felly diflânodd gogoniant Rhufain, oes ar ol oes yn lleihau ei galluogrwydd, a'i *Rhyddid* aeth yn anrhaith rhwng galon anghred a'i hefgobion rheibus: y rhai diweddaf hyn yn arddelwi bod yn ddilynwyr *St. Pedr*, yn olygwyr tan Grist ar holl Eglwyfi Crêd, à gymmerafant iddynt eu hunain awdurdod ddieithrol iawn ar eu hisfraddolion: dymma'r bleiddiaid mwyaf anrheithiol a'r à ysglyfaethodd Ryddid Rhufeiniaidd erioed: caethiwasant gyrph dynion mewn gefynau heiyrn, a'u dealldwriaeth mewn rhwydau gau athrawiaeth.

Coelio bod Purdan á dderbyniwyd i'w heglwyfi yn y fl. 593. Yr un amfer, dechreuwyd erfyn *Mair* wryf, a'r feintiau: dechreuwyd addoli delwau 629; ond y *Pâb*, sef esgob *Rhufain* oedd wedi ymdderchafu ei anrhydedd a'i allu ei hun goruwch yr ymerawdr, er y flwyddyn 607: talwyd ceiniogau *Pedr* iddo yn y fl. 689: ac *Offa*, brenhin ar ran o *Loegr* á ganiatäodd y dreth hon iddo, yn y fl. 793. Yr oedd hwn à oedd yn arddelw bod yn ben i'r eglwys, yn weinidog i Grist &c. gan falched fal ag y gorchymynwyd yn y fl. 709, i bawb ag oeddynt yn cael cyfarwys ganddo, gusanu

ddyawwd mai *Marcus Aurelius* oedd yr ymerawdr godidócaf a'r á ogoneddodd deyrnwialen *Rhufain* erioed ; gan ei glodfori am edfryd y *Senedd* i'r rhwyfsg a'r gallu à gymmerwyd oddiarnynt gan *Julius Cesar* ; ac mai ei holl ddifyrwch oedd daioni a llyddiant ei bobl, a *Rhyddid* ei ddeiliaid. Gwir yw ei fod yn athraw call ; am hynny y cyfenwyd ef *Antoninus Philosophus* ; mynych yr arferai eiriau *Plato* ; “dedwydd yw'r bobl fydd a'u brenhinoedd yn athrawon, a'u hathrawon yn frenhinoedd.” Ond gwarthruddiwyd ei holl rinweddau drwy ei baganaidd fileindra yn colli gwaed Cristianogion ; erlidiwr creulon oedd, a phwy bynnag a'i cenmyl, nid ydynt fawr well na gwadu Crist ; tan ei erledigaeth ef y merthyrwyd *Polycarp* esgob *Smyrna*, a *Justin* ddysgedig, athraw cristianogol. Os adferodd *M. Aurelius* y Rhufeiniaid i'w *Rhyddid* wladwriaethol, nid ydyw i'w gymmharu â *Chwstlenyn**, ein godidog wladwr, ganedig yn *Nghaer Efrog* ; yr hwn à ryddhaodd ei ddeiliaid cristianogol oddiwrth greulonder eu gelynion paganaidd ; gan gofleidio yn wrefog y wir grefydd, a dwyn arwydd y Groes yn faniar i'w werfyll : hwn à ddaeth a'r *Ryddid* berffeithiaf oll i'r Rhufeiniaid ; 'Rhyddid na phrofasant erioed tan lywodraeth y *Cesariaid* gorefgynwyr y byd.

Ar

* Constantine the Great.

Ar ol dyddiau *Cwstenyn*, yr hwn à fu farw yn y fl. 337. y mwynhaodd y Rhufeiniaid eu Rhyddid tros ryw hyd mewn gwlad ac eglwys. Nid oes ond amfer i lywodraeth, megis dyn mae yn gwanhau pan heneiddio; felly diflânodd gogoniant Rhufain, oes ar ol oes yn lleihau ei galluogrwydd, a'i *Rhyddid* aeth yn anrhaith rhwng galon anghred a'i hefgobion rheibus: y rhai diweddaf hyn yn arddelwi bod yn ddilynwyf *St. Pedr*, yn olygwyr tan Grist ar holl Eglwyfi Crêd, à gymmerafant iddynt eu hunain awdurdod ddieithrol iawn ar eu hisraddolion: dymma'r bleiddiaid mwyaf anrheithiol a'r à ysglyfaethodd Ryddid Rhufeiniaidd erioed: caethiwasant gyrph dynion mewn gefynau heiyrn, a'u dealldwriaeth mewn rhwydau gau athrawiaeth.

Coelio bod Purdan á dderbyniwyd i'w heglwyfi yn y fl. 593. Yr un amfer, dechreuwyd erfyn *Mair* wryf, a'r feintiau: dechreuwyd addoli delwau 629; ond y *Pâb*, sef esgob *Rhufain* oedd wedi ymdderchafu ei anrhydedd a'i allu ei hun goruwch yr ymerawdr, er y flwyddyn 607: talwyd ceiniogau *Pedr* iddo yn y fl. 689: ac *Offa*, brenhin ar ran o *Loegr* á ganiatâodd y dreth hon iddo, yn y fl. 793. Yr oedd hwn à oedd yn arddelw bod yn ben i'r eglwys, yn weinidog i Grist &c. gan falched fal ag y gorchymynwyd yn y fl. 709, i bawb ag oeddynt yn cael cyfarwys ganddo, gufanu

bawd ei droed cyffegredig. A'r pâb *Stephen III*, yn y fl. 752, oedd y cyntaf à fynodd ei ddwyn ar ysgwyddau dynion i'r *Lateran**. A'r pâb *Celestine III*, à ymddygodd mor drahâusfalch ymffroftus wrth yr ymerawdr *Harri IV*, fal ag y tarawodd ei goron oddiar ei ben, i ddangos iddo ei ragorfraint o wneuthur a dadwneuthur brenhinoedd. Y pâb *Alecſander III* à gymmhellodd frenhinoedd *Lloegr* a *Ffrainc* i ddalei warthaflau tra bu yn ymlusgo ar gefn ei farch.

Beth á feddylia 'r darllenydd bellach o Ryddid y Rhufeiniaid, gan fod y fath lywodraethwyr arnynt? ac i'w gwârogi i'r iau, y pâb *Leo IX*, yn y fl. 1054 à gododd fyddin o filwyr i sicrhau ei gamrwyfg, a pherí i bobl ofni ceisio yn ol eu Rhyddid, gan fraw ac arfwyd awch ei arfau. Mae y gwledydd darostyngedig i lywodraeth y pâb yn awr, o ran creulonder y llyfoedd, diddyweddiaeth* offeiriaid a lleianod, yn brin ac anaml eu trigolion; a hynny à fydd o honynt maent yn dylodion, llyfrion, a segurllyd. Yr oedd ymdeithydd à dramwyodd Eidal drwyddi yn y fl. 1708, 1709 yn brutio fod gynt fwy o drigolion yn y *Campania* yn unig, nag y fydd yn awr yn yr holl *Eidal**.

Eidal

* A palace in Rome given to the pope by Constantine the great.

† Celibacy of the Clergy.

‡ Mr. Addifon.

Eidal ardderchog gynt! pa fodd y fyrthiaist
 o ben gwyddfa anrhydedd, i isder dirmyg a
 gwarth? Ai nid ydyw dy ddyffrynoedd ehelaeth,
 dy ddolydd prydferth, ar lan afonydd mordwyol,
 mor ffrwythlawn â chynt? A ydyw llongau mas-
 nach yn ddieithrach i'th borthladdoedd ehang?
 Mae dy bènæth eglwyfig y rhan amlaf yn wr o
 ddyfg; ac mewn gwth o oedran, i gynnwys teiml-
 ad a synwyr os cynnwysa byth; heb na phlant na
 gwagedd na gordderchadon i'w bensyfrdanu;
 balchedd nac afradlonedd llys i sugno na thynu ei
 dueddiad oddiwrth heddwch a dedwyddwch ei
 ddeiliaid; tebygai un mai gwaftadol fyfyrdod am
 ddaioni a chydundeb ei ddeiliaid à fyddai unig
 dueddfryd y fath lywiawdr â hwn; gallai un
 ddisgwyl yn y cyfrywardal gael treulio ei bererin-
 dod drancedig mewn heddwch, boddlonrwydd ac
 esmwythder meddwl; ond un peth fydd ddiffyg-
 iol; O dirionaf *Ryddid*! heboti nid yw dyn ond
 anifail, na llywodraeth ond melldith; gwae y
 wlad yr wyt yn ddieithrol iddi! a dedwydd yr
 ardal lle gosodaist dy breswylfod ynddi.—Yr
 Arglwydd fydd yn dwyn caethiwed a gorthrymder
 ar wledydd yn fynych am ddrygioni y trigolion;
 canys fal y mae hawddfyd yn balchio dyn, a
 Duw yn peri i adfyd ymweled ag ef, fal y gwypo
 mai cnawd marwol ydyw; felly mae *Rhyddid* a
 llwyddiant gwladwriaeth yn peri i'r trigolion
 anghofio

anghofio y Rhoddwr. Tra gwafanaethodd yr *Israeliad* y gwir Dduw eu Rhyddid á barodd iddynt fod fal tywod y mor o amllder; iawn y fylwodd *Baalam*, ar ben uchelfeydd *Baal*, “ *Pwy à rif lwch Iacob, a rhifedi pedwaredd ran Israel?” Ond “ †*Ieshurun* aeth yn frâs ac á wingodd.” Yna cymmerodd Duwiol Gyfiawnder annuwiolion cenhedlig yn offerynau o gerydd i’w fflangellu.

Tithau *Rufain* anniolchgar! tra yr oedd *Rhyddid* yn cyfanneddu ynot, arglwyddiaethost ar ddinafoedd y byd; cryfder dy fúriau, uchder ac ardderchogrwydd dy lyfoedd, oedd ryfeddod y dieithriaid ac ymffrost dy drigolion; deng milldir a deugain dy ogylchedd, pedwar myrddiwn dy drigolion, deng myrddiwn a deugain dy flynyddol gyllid yn y flwyddyn er dy adeiladaeth 722; ac ym mhentair ar hugaino flynyddoedd gwedi, yr oeddit yn cynnwys 463,000, o ddynion cymmweis i ddwyn arfau. Oeddit frenhines dinafoedd, harddwch yr *Eidal*, mammaeth gorefgynwyr, cerddorion, areithyddion, beirdd, lluniedyddion a’r cyfryw. Pa gelfyddyd nad oedd gydnabyddus ynot! pa wlad na ddarostyngwyd trwy ddewrder dyfilwyr, osunwaith y bwriadwyd! Miloedd nid oedd yn lleihau dy drigolion, na myrddiwn dy geidwadaeth cartrefol. Yr oedd *Mithridates*†, *Pyrrhus*|| ac *Annibal*¶ yn rhyfelwyr

* Num 23. 10. † Deut. 32. 15. ‡ King of Pontus. || King of Epirus.

¶ The Carthaginian general, who marched with an army of

rhyfelwyr enwocaf yn eu dyddiau; ond un
Cesar, neu un *Scipio* à fantola'r tri. O *Rufain*
 rydd ryfelgar gynt! yr *Eidal* baradwyfaidd;
Eden Ewrop; gwlad ganedigaeth y ffraethgall
Horace, *Virgil* bereidd-gainc, a'r mwyn awenyddol
Ofydd; o fewn ugain mlynedd i'w gilydd y
 llewyrchodd y tri, yn flaenoriaid y'nghofrestr y
 beirdd, yn nefaf at y dall o *Chiros**. *Rhyddid* à
 barodd hyn oll; ond O! gywilyddus gyfnewid-
 iad yn canlyn; ei deddfau à waharddwyd, a'i
 meibion à fradychwyd; y pâb wedi ei hyfgym-
 muno hi o'r eglwys a'i dadwreiddio o'r tir; lle
 y cafodd barchus orseddfa, er trais Lafinia; yn
 awr wedi ei chwbl ddëol; collais olwg ar yr
 angyles ddymunol, ac ni fedraf feddwl am un fro
 lle y gallaf gael ei hanes. Yr oedd *Tacitus*, yr
 hwn à ysgrifênodd ynghylch y fl. 97. yn dywedyd,
 fod gorthrymder yn rheoli trwy holl deyrn-
 afoedd y byd, a bod gwlad rydd a llywodraeth
 ddidrais mor ddieithrol yn ei feddwl ef, nas
 gwyddai pa ddarluniad i'w dÿnu o honi; yr
 oedd e'n ammau y gallai y fath reolaeth fod, ac
 yn cyfaddef iddo gael cip o olwg arni yn ei fedd-
 wl,

of one hundred thousand foot, and twenty thousand horse, over
 the Alps; being the next after Brennus that attempted it. He
 opposed the whole Roman force for sixteen years successively.

* An isle in the Archipelago, where Homer was born, about
 948 years before Christ.

wl, ac er hynny yn ei barnu yn anwneuthurol. Os oedd *Rhyddid* mor ddieithrol yn nyddiau yr hanefydd hwn, mae 'n rhaid i mi gyfaddef nad oes gènyf hanes am dani dros un cant ar ddeg o flynyddoedd: pe chwiliwn am dani, yn fy meddwl, trwy wledydd y byd cyfanneddol, byddai raid imi heb ei chael ddychwelyd: os af i blith trigolion *Affrica*, yr hanes à gâf, na bu hi yno erioed, ond unwaith ymmhlith trigolion *Carthage*; os af i blith yr *Hottentotiaid*, fe à ddywaid rhai y geill fod *Rhyddid* ymmysg y bobl fydd a'u heiddo yn gyffredin rhyngthynt; nid yw'r naill ronyn cyfoethocach na thylotach na'r llall, ac nid oes gyfraith i gospi un drygweithredwr: atebaf y' ngeiriau *Locke*, "Lle nad oes gyfraith nid oes *Ryddid*." Er nad ydyw y bobl wylltion hyn yn talu trethi nag ardrethi, maent er hynny yn rhwym mewn anwybodaeth, ac yn gwbl ddieithrol i'r dedwyddwch y mae gwir *Ryddid* yn ei rod-di: dywedodd *Locke* mai "Anhawdd tynu llinyn gwahaniaeth rhwng y dynion hynny ac anifeiliaid gwylltion.

Gan nad oes gènyf le i'w disgwyl ymmysg paganiaid caethion *Affrica*, rhoddaf olygiad ar yr ymerodraeth enwocaf yn *Asia*, sef *China*; mi â gâf y trigolion yn gaethion dan draddodiadau dychymygol *Confucius*,* yr hwn yw eu prif brophwyd,

* *Confucius* was born 551 years before Christ.

wyd, megis *Mahomet* gan y *Twrciaid*, maent gan ddalled y' *nghyfrifiad amser** (er eu bod yn ymfroftio fod ganddynt ddau olwg, a chan ereill genhedloedd ond un) à chredu bod eu llywodraeth yn yr un gyflwr ymerodrol er ys deng mil a deugain o flynyddoedd: mae eu hanesion yn crybwyll am ryfel à fu rhyngthynt a thrigolion *Tonquin a Japan* er ys 22,617. o flynyddoedd. Maent mor anwybodus mewn hanesion gwledydd tramor, na chlywsant erioed fôn am *Alecfsander* fawr na *Julius Cesar*, nac un o'r dynion hynotaf à ymddanghosodd ym mharthau ereill i'r byd erioed; clywsant ryw sifial ynghylch un *Mahomet*: ac i gau Rhyddid o'u terfynau nid yw eu cyfreithiau yn gwbl ddymunol, canys gwobr llygredig à gymmerir gan y barnwyr; y trofeddiadau lleiaf à gofpir yn fynych à marwolaeth, tra bo y rhai mwyaf anllywodraethus yn dianc yn ddiger-ydd. Gwelaf na fedr na'i *Confucius* hwynt, na
Bramin

* Chronology. There are some parts of East India so extravagant in this point as the Chinese; they divide the time from the creation into four ages; the first they represent as a kind of golden age, in which their god Brahma was born. This age continued 1,782,000 years; the second age lasted 1,292,000 years, in which their god Rajas was born. The third age lasted 864,000 years. The fourth is the present age, of which above 4851 years have already elapsed: the four ages together make 3,888,851 years. N. B. The above account of China, was taken from the mouth of a Chinese merchant at the Hague, in the year 1723.

Bramin yr *Indiaid*,* na *Talapoin* y *Sïameaid*, na *Mahomet* y *Twrciaid*, na'r aneirif gaudduwiau fu'n addoedig yn ehang daleithiau *Peru* a *Mecfico*, roddi un gair o hanes *Rhyddid*. Ac yn wir, nid oedd le imi ddisgwyl ei chael mewn lle na bu er y creëdigaeth hyd yr awr hon: er i fy meddwl crwydredig wibio o'r dwyrain hyd y gorllewin gan ei cheisio yn ofer. Megis y breuddwydiodd y beirdd cenhedlig gynt i'r dduwies *Astrea†* yn niwedd yr oes euraid, pan aeth dynion yn llygredig ym mhob camwedd a thraha, esgyn i'r ardaloedd nefol; felly y mýnai hynny o anian ffolineb paganiaid fydd ynof, i minnau ofod preswylfod *Rhyddid* tra parhaodd y tywyll oesoedd: ond gan na byddaf felly ond adeiladu cestyll ynyrawyr, nid af i ymboenigofod y fylfaen; adeiladed arall, a chwiliad yn rhagor am orfedd *Rhyddid* yn nyddiau *Gildas*. Minnau wedi crwydro (yn fy meddwl) o fôr y gogledd, cyffiniau y mynyddoedd iâ, toiedig â gwaftadol eira, hyd eithafoedd y dehau, a phoethgras wywedig dir-oedd *Ethiopia*, á ddychwelaf adref; ac i aros i *Ryddid* ddeffro o'i chwsg, lluddedig gan flinder, briwiedig gan waywffyn treiswyr a bradwyr, rhoddaf

* The Bramins and Talapoins of India, Siam, Pegu, &c. are idolatrous priests, held in great veneration by the people; resembling the Druids of the Gauls and ancient Britons.

† Goddess of Justice in the Heathen Mythology.

rhoddaf dro yn ôl i'r hirnôs o gaethiwed a thru-
eni â aeth dros bènau ein hynafiaid: ni roddaf
ond byr hanes o'u blinderau, canys mae y rhan
fwyaf o'm cydwladwyr wedi eu hysbyfu iddynt eu
hunain wrth ddarllen awduron Cymreig; ond
myfi â ddechreuaf yn y rhuthr *Rhufeiniaidd*, y
gormes cyntaf â gaethiwodd Ryddid *Bryttanaidd*.
Gwych (ac er hynny chwith) gennyf ddarllen am
rymusder a chalondid *Caradog Freichfras*,* yr
hwn, nid unwaith ac nid dwywaith â annhrefnodd
lengau goresgynwyr y byd; ond wedi ymwroli
dros naw mlynedd drwy ymladd i'w herbyn fe'i
bradychwyd i'w dwylaw. A chwedi cael ei ddwyn
i *Rufain*, yr oedd yr holl ddinas ymmron heidio
o'i amgylch, i gael golwg ar y gwr oedd er ys
cymmaint amfer drwy ddewrder yn gwrthsefyll eu
holl fyddinoedd. Ond ofn â braw oedd ddieithr
i *Garadog*, canys pan arweiniasant ef trwy 'r
heolydd, edrychodd gan ryfeddu ar ddisgleirdeb
yr adeiladau, a dywedodd: "Ow f'enaïd! pa
dynged â berai i ddynion mewn meddiant o'r
fath wychder gartref, gymmaint â meddwl am
warafun i *Garadog* ei annedd gwael ym *Mhry-
dain*!" Pan a'i dygasant ger bron yr ymerawdr,
tra yr ydoedd y caethion ereill yn ymbil yn
ruddfânus am dofturi, *Caradog* â safodd o flaen
y frawdle yn eofn ei ymddygiad; ac er ei fod yn

H

ewyllysio

* Caractacus king of the Silures, or the inhabitants of
the western parts of South Wales.

ewyllyfio cael maddeuant, nid oedd mor annewr ag ymbil am dano. Ebr ef: " Os buafwn yn " ddiattreg, ac heb wrthsefyll yn ufuddhau i chwi, " ni buafai chwaith fy muchedd i yn hynod, na'ch " gogoniant chwithau i'w goffhâu: ni's gellych " chwi fod yn fuddugawl, ac anghofiasid finnau." " Y pryd hyn, gan hynny, o's arbedwch fy einioes, " mi á fyddaf yn arwydd o'ch drugaredd drwy yr " oesoedd." Yr ymerawdr *Claudius*, gan ryfeddu mor wych oedd *Caradog*, à roddes iddo ei ryddid.

Bydded gâs gan y *Brython* enw noeth y bradwriaethol *Afarwy*,* benywaidd ddihirdra ac anffyddlondeb *Curtis finddu*†. Dychymyged y darllenydd refynol gyflwr y *Bryttaniaid*, à fuont wàrogon i'r iau Rufeiniaidd 483 o flynyddoedd: pe cawsent eu Rhyddid yn ol hynny, buafai yn rhyw fath o iawn am y cam à ddioddefasai eu hynafiaid; ond gwaethwaeth y cyflwr, myned at genedl am gymmorth, yr hon oedd yn methu amddiffyn ei *Rhyddid* ei hun. Gwedi aml ruthr yr annhofturiol *Frithwyr*,‡ a lladronllyd drigolion *Iscoed Celyddon*§; y chwith olygiad nefaf fydd yn codi yn fy meddwl, yw dyfodiad *Hengist* i ynys *Rhyothym*.|| Yr Ellmynaidd ffrewyll à ddarparodd Dwywol Gyfiawnder i gospi fyrthni a difrawch

yr

* The traitor Mandubratius.

† Cartismandua queen of the Brigantes, who betrayed Caractacus into the hands of the Romans.

‡ Picts. § Scotland.

|| Isle of Thanet.

yr ymrànedig Fryttaniaid: Y Duw Goruchaf yn rhoddi ei gyfaddefwyr, ond nid ei eiriolwyr, yn nwyllaw addolwyr *Odin**; y gau-dduw llwyddiannus mewn rhyfel, fal y credai y Saeson: dymma 'r genedl ormes à lwyr ddifuddiodd ein cyndeidiau o fendith nef, trwy ei ragluniaethol gennad. Ac er ymdrechiadau *Emrys*,† a buddugoliaethau mab *Uthr*,‡ yr oedd yr iau haiarnaidd wedi ei chloi am eu gyddfau gan anocheladwy deyrnasol dynged. Yn awr gadawaf y dirieid-ddewr fwriad-ffol *Fryttaniaid* yn gruddfan dan y blýmaidd wàrog; ac i ysgafnhau fy meddyliau llethedig, cymmeraf olwg ar gylch-droiad digwyddiadau, yn mesur i'r estron genedl lathen o'r un brethyn à fesurasent i'r anffodiog ddarostyngedigion. Gwelaf ryfelwyr y gogledd§ amllder locustiaid yr *Aipht* yn hilio traws feddiant *Egbert*, o *Ddyfneint*|| i *Gaer Efrog*.¶ Gwnaethant i'r brenhin *Alfred* ymddieithro ei hun megis bugail; ennillasant holl *Loegr*, oddieithr *Caerwynt***, oddiar *Elyfðan*.†† Ac yn y fl. 999. gorfu i Ethelred II, ganiatau iddynt dreth o un mil ar bymtheg o bûnau; ac ym mhen pedair blynedd mýnodd

Swain

* The god of war of the ancient Saxons.

† Ambrosius who slew Hengist the Saxon general.

‡ Uther Pendragon father of King Arthur.

§ The Danes. || Devonshire. ¶ York.

** Winchester. †† King Athelstan.

Swain o Ddenmarc, un mil ar bymtheg ar hugain o dreth flynyddol; ac yn y fl. 1008, goresgynodd y gormeisiaid y rhan fwyaf o'r deyrnas; ac yn y fl. 1012 cyttunwyd â hwynt i ymado a'r deyrnas er 48,000, o bûnau; yr hyn â wnaethant tan y flwyddyn ganlynol, y pryd y dychwelasant, ac y llwyddasant fal ag y coronwyd *Swain* yn frenhin *Lloegr*, a chiliodd *Ethelred* i ynys *Enlli*.*

Mae cyflawnder caethiwed y Saeson yn nefu; *Gwilym ordderchfab*,† penciwdaud *Normandy*, awyddus am lywodraeth, fychedig am waed, pryflurodd fal yr eryr i ysglyfaeth; cymmerodd feddiannau o'r deyrnas yn ei galon, cyn dyfod i'w golwg: tra yr oedd ei longau yn rhwygo'r weilgi, dychymygodd ei fod yn goronog ar ei orfeddfainc, a *Harold* yn fathredig dan draed ei filwyr. Golwg ar y tir â enynodd ei ysbrydoedd, nerthodd ei fraich i dynu'r bwa, nad allai yr un o ddeng mil: yr oedd awydd i glod megis hogalen yn hogi ei gleddyf, ac yn peri iddo ysgwyd ei darian cyn canfod gelyn: disgwyliodd yn anoddefus ar flaen fwrdd y llong, i gael yn gyntaf ofod ei droed ar y tir, pa un yr oedd e'n credu oedd yn ymlithro i'w gyfarfod i'w dderbyn megis ei deilwng berchenog. Ei lais oedd megis taran, a'i olwg yn fellt i'w filwyr; ymegniafant i ddyfod i dir

* Isle of Bardsey in the Irish Sea.

† William the bastard, Duke of Normandy.

dir am y cyflyma, gan brisio brasder *Lloegr* o flaen gwlad eu ganedigaeth. A Gwilym i beri iddynt ymddiried i nerth eu breichiau ac awch eu harfau, am eu hoedlau ; ac nid i gyflymder eu traed na gwrthrediad i'r mor ; megis *Ferdinando Cortes* ym *Mexico* gosododd dân i'w longau ; yn arwydd nad oedd yn ei fwriad fyth ddychwelyd, ac y byddai raid iddo fe a'i wyr, un a'i cael eu lladd a'i llwyddo.

Hanes ei fuddugoliaeth ar y *Saeson*,* sydd mor hynod, nad oes ond ychydig o'r rhai mwyaf anllythyrenog, a'r na chlywsant sôn am *Wilym y Gorffgynwr*.

Hwn à flinodd y *Saeson* yn dôst, heb berchi eu cyfreithiau mwy na hen chwedlau gwrachïod. Y pedwerydd dydd ar ddeg o Hydref 1096, yr ennillodd y maes a choron *Loegr* ar yr un ergyd : y 29 o Ragfyr yn ganlynol y coronwyd ef, ac ym mhen dwy flynedd sef yn y fl. 1068. y dychymygodd Gwilym gyfraith gaeth, i ddangos i'r *Saeson* pwy oedd drechaf, sef gorchymmyn canu cloch † am wyth o'r nôs, ym mhob plwyf ; ac os ceffid na tân na chynneu na chanwyll (wedi'r awr honno) yn nhy un Sais, fe gofpid yn greulon ; a'r gyfraith

* Battle of Hastings, in Suffex, fought Oct. 14, 1066, where Harold with the greatest part of his army were slain, and William assumed the title of Conqueror.

† Curfew bell.

gyfraith hon á barhâodd mewn grym ddeuddeg mlynedd ar hugain. Yr oedd tiroedd, arian, ië hoedlau ei ddeiliaid ar ei law ef; fe à ddiboblodd ran o wlad Hamtwn,† gan dýnu teios y gwreng a llyfoedd y bonheddig i'r llawr, amddeng milldir ar hugain o gylch, i wneuthur coedwig hela; a phwy býnag à drofeddai ei gyfraith hely, un a'i fe'i dispaddid, tóri ei ddwyllaw a'i draed ymmaith, neu dýnu ei lygaid; heb brofedigaeth rheithwyr, ond trwy awdurdod arglwyddiaethol un fwyddog.

Fe à lwyr ddiddymodd bob arfer a thraddodiad cyfreithiol, à oedd yn tueddu i'w ddeiliaid y Rhyddid lleiaf. *Alfred* y Sais oedd hynod am ei amrywiol ofodedigaethau, yn enwedig profi euogrwydd neu ddieuogrwydd carcharor, trwy *Raith Gwlad*;* ond y gormeisfaid *Normanaidd* á ddiddymafant yr hên arfer hon, o herwydd fod arni ychydig o sawr Rhyddid; ac á ddychymygafant farn, watworedig i bawb ond ynfydion anturiol; sef rhoddi yr achwynwr † a'r cyhuddol ‡ i ymladd a'u gilydd, a hwnnw à ennillai y frwydr, ac à laddai ei wrthwynebwr yn yr ornest, á fyddai yn rhydd o'r gyfraith: y ddefod giaidd hon á fu mewn rhwyfsg tra parhaodd teyrnasiad

Gwilym

† Hampshire.

* The trial of a criminal by jury.

† Plaintiff.

‡ Defendant.

Gwilym fasdardd a *Gwilym goch* ei fab, yr hwn â faethwyd yn lle iwrch yn y goedwig † à drawsfeddiannasai ei dad er gwaetha'r iawn berchenogion.

Yn y dyddiau hynny yr oedd camrwyfsg y brenhin yn Lloegr mor awdurdodol, ag y mýnai feddiant o diroedd pob etifedd neu etifeddes amddifad à fyddai dan oedran, nes y deuynt i'w cyflawn flwyddau; ac o's hwy à gollent eu treftadaeth trwy ddirwy. § Harri I. á esmwythodd ronyn ar eu ddeiliaid, trwy ofod clustogau dan eu ystroduriau, pa rai á wnaeth aml gefn cignoeth yn nheyrnasiadei dad a'i frawd. Y gwyr llên oeddynt gymmaint eu cymmeriad gydagef, fal ag y cawfant eu rhyddhau oddiwrth bob cospedigaeth corphorol, bydded eu camweddu o'r radd ddihiraf; ond Harri II. yn nefodiad *Clarendon* à sefydlodd, fod i'r gwyr llên à droseddent y gyfraith gael yr un gospedigaeth a'r lleygion.*

Un o hên chwedlau y monachod gynt a'r gwrachïod presenol ydyw, fod ellyllon a gwylliaid, a phob ymrithiadau dychymygol, yn cilio ar ganiad y ceiliog, a bod egniol grechwen y rhybuddiwr boreuol, yn ysgafnhau meddyliau a synwyrâu'r ymdeithydd ofnus, oddiwrth yr anhyder a'r

petrusder

† New Forest, in Hampshire, wherein William Rufus was accidentally shot by Sir Walter Tyrrel, a French Knight.

* The laity.

petrusder y mae trymder y nos yn ddwyn ar ddynion.

Felly yn ol yr hirmos o orthrymder hyd y drydedd wyliadwriaeth, wele ddwyreiniol oleuni a thoriad y wawr, yn firioli calonau trigolion *Lloegr*; daeth utgorn *Efrits-Walter** i gyhoeddi anoddefgarwch y Saeson dan wâróg y treifiwr digalon, a'r deyrnas oll mewn arfau adawfant yr aerwyon ym maes *Runnemed*;† Rhyddid à barodd iddynt lithro oddiam yddfau'r treifiedig, pryd y gorfu i *Ioan* frenhin, trwy annogiad yr arfog arglwyddi, ganiatau iddynt yn ysgrifenedig oddi-dan ei law, eu teilwng Ryddid, sef *Magna Charta*: yr hon yw'r argae bènaf i fierhau Rhyddid y deiliaid rhag rhyferthwy trais a chaeth reolaeth yr unben. Bydded ffrwythlôn y maes hwnnw, lle gosododd *Rhyddid* ei gogoneddus lûman; disgynedd gwllith o'r nefoedd, hidled tymmhorol gawodydd fendithion i'w berchenog; gwerth-fawrocach ydyw i'r *Saesôn* rhyddion, na holl fwyngloddiau *Peru* i'r *Ysbaeniaid* caethion. Bydded y pedwerydd dydd ar bymtheg o'r Gorphenaf yn hynod ymmhlith dyddiau'r flwyddyn; a'r flwyddyn 1215, yn un o'r rhai parchedicafer diodd-efaint

* The general appointed by the English Barons to command their forces against king John.

† The very spot of ground, between Stanes and Windsor, where king John signed Magna Charta.

efaint Crist; dyna 'r diwrnod y cafwyd yr hon
 a gollwyd er ys cymmaint o oesoedd trwy holl
 Barthau y ddaear: bydded y flwyddyn honno
 mor anrhydeddus ymmhlith *Saesfon*, ag ydyw 'r
*Hegira** ymmhlith *Mahometaniaid* bydded yr
Alcoran† yn ddychymyg dynol a *Magna Charta* yn
 llaw-yfgrifen angel. Hyfrydaf eiriau i *Fryttan-*
iaid (yn nefaf i Efengyl Dŵ) yw y rhai hyn,
 o'r XXIX. bennod, pa rai y mae *Sir Edward Coke*
 yn eu hegluro yn helaeth iawn: "*Na chymmerer,*
na charcharer, na ddifuddier o etifeddiaeth Ec. na
anghyfreithier, na yrrer o'i wlad, na ddyfether, ac
na fwrier i farwolaeth, yr un dyn trwy gwyn y brenhin,
neu ger bron un barnwr pa bynag, ond trwy dded-
fryd gyfreithlon ei arglwyddi neu ei gydraddolion yn
ol cyfraith y tir." Yr ofodedigaeth dra llefol hon a
 adnewyddwyd gan fab y brenhin *Ioan*, sef *Harri*
 III: ac o ddechreuad teyrnasiad *Iorwerth I*, hyd
 ddiwedd rheolaeth *Harri IV*, y sefydlwyd ddeu-
 ddeg ar hugain o ofodedigaethau, y rhan fwyaf yn
 helaethu *Rhyddid* y deiliaid, ac yn cwtogi rhwyfsg
 y goron.

I

Wele

* The flight of the impostor Mahomet from Mecca, his native place, in the year 622, which is the grand epocha, from which the Mahometans compute their time, as Christians do from the birth of Christ.

† The book which contains the tenets of Mahometanism, invented by Mahomet and his accomplices: which is held so very sacred by the Mahometans, that a Christian shall be put to death if he touches it with his hand.

Wele fendigaid *Ryddid*, yr hon oedd ar ddisperod er ei deoliad o *Rufain*, heb un orfedd ymerodrol hyd yn hyn: ond gyrwyd ar encil i grwydro ymmhlith neillduol deuluoedd; ymgysurodd ac ymhyfrydodd gael achles ym mynwefau 'r caethion, y rhai oeddynt ryddion yn yr ysbryd, er bod eu cyrph yn rhwym: cyd-ymofidiodd a chyd-lawenychodd a'r merthyron; ymddieithrodd rhag llygaid cenfigenus; miloedd à ddihenyddwyd yn ei phlaidd; gwaedafant, ond yn ofer; ymegniafant, ond yn ddi fûdd; o'r diwedd hi á adferwyd, a'i deolaeth á ddiddymwyd; yr hon oedd yn llechu yn y dirgel á gyhoeddwyd yn yr amlwg. Ymddanghosodd uwch terfyngylch trais a gorthrymder, yn ymdderchafu megis seren ddisglaer yn yr unfed ty ar ddeg o addurn* y feryddwyr; yn amgylchedig gan fân gymmylau caddug ei chafeion, ond nid oedd y rhai'n ond yn 'chwanegu ei disgleirdeb yn llygadau 'r cawodydd. Ond etto, er ei bod yn llewyrchu ar *Loegr*, yr oedd cwmmlw dudew rhyngthi ag *Eryri*! er goleuni haul a llewyrch lleuad, yr oedd disgleirdeb pelydr *Rhyddid* yn ddieithrol ym mro *Gamber*: ni chaniatâodd *Ioan* i'w ddawf *Llewelyn*† yr un Magna Charta.

Yr

* In figures of astrology, the next house to the oriental horizon, between that and medium cœli.

† Llewelyn ab Iorwerth drwyn-dwn, called Llewelyn the Great, had to wife Joan, daughter of John, king of England, with whom he had as a dowry, the lordship of Ellesmere.

Yr oedd y *Cymry* y dyddiau hynny yn llawn helbul, gelynion i'w gorthrymu, a'u tywyfogion yn ymryson pa'r un à gai dreifio ei wladwriaeth greulonaf; coroni un heddyw, y llall y foru yn anghyfanneddu ei derfynau, gan losgi a lladd â thàn a chleddyf y cwbl o'i flaen. Yr oedd y dyn à anrheithiai ei gymmydog o'i arian neu ei dda, yn deilwng o uchel fwydd yn y fyddin am ei wrolder. Oferedd oedd i wr wrth hau ddisgwyl medi ffrwyth ei lafur; a dyna 'r achos y mae cymmaint o hen fathau a darnau arian wedi eu cael amryw weithiau yn y ddaear, canys gwell à fyddai gan y naill blaid guddio eu cyfoeth mewn ogofeydd a llochefau, nag iddo ddygwydd i ddwylaw y blaid arall.

Geill cenedl y *Cymry* ddiolch (mewn rhan) i *Rodri Mawr* am y galanastru à wnaethpwyd yn eu plith trwy ymrafael eu tywyfogion; yr hwn à rànodd ei dywyfogaeth rhwng ei dri meibion, gan ddisgwyl y byddent hwy a'u dilynwyr yn un a chyttun i wrthsefyll ymgyrchiadau y gelyn; ond gweithredafant gan belled oddiwrth ei ddisgwyliad, ag ydyw 'r gogledd o'r dehau: canys pan fyddai heddwch rhyngthynt a'u gormesawl clynion (yr hyn yn anaml iawn à ddygwyddodd tros gant-oedd o flynyddoedd) yn lle cryfhau eu cestyll, ac amlhau a dysgu eu milwyr, ymgynddeiriogent y naill yn erbyn y llall ar yr achos lleiaf. Dech-reuodd

reuodd yr anllywodraeth ymma, cyn pen hir wedi marwolaeth *Rodri*, awdur y dinystriol ràniad; canys *Cadell* o *Ddeheubarth* á gymmerodd feddiant o dywyfogaeth *Powys* yn ol marwolaeth *Merfyn* ei frawd; ac *Anarawd* tywyfog *Aberffraw* i ddial ar *Gadell*, rhag ofn nad oedd ei fyddin ei hun yn ddigon mileinig a galluog, á annogodd y Saeson i'w gynnorthwyo; ac á ddifrododd wlad Aberteifi ac Ystradgwy; yn y fl. 893. Yn ol hynny *Ieuaf* ac *Iago* meibion *Idwal foel*, tywyfogion *Gwynedd*, wedi gorchfygu cyffylltedig fyddinoedd meibion *Hywel Dda* ar fynyddoedd *Carno*, á anrheithiasant holl wlad *Dyfed*; a meibion *Hywel* yn anfodlon i ddioddef hyn heb roddi dant am ddant, á anghyfanneddasant *Wynedd* hyd afon *Conwy*. Un o'r pethau rhyfeddaf ar à ddarllenir yn hanes y tywyfogion, ydyw, i'r brodyr rhagddywededig sef *Ieuaf* ac *Iago*, gyduno i lywodraethu *Gwynedd* am un mlynedd ar hugain, heb nemmawr groefineb a'u gilydd; yr oedd cwn gwaedlyd 'lanastra, a chartrefol ddifrod, erbyn hyn yn ymgynddeiriogi am gael eu gollwng o'u cynllyfanau; ac yn ganlynol *Iago* á roddes ei frawd *Ieuaf* y'ngharchar, a *Hywel* mab *Ieuaf*, à gynnulodd fyddin, ac á droes *Iago* o'i lywodraeth, a thynodd lygaid *Meirig*, brawd hynaf ei dad, ac a'i rhoddes y'ngharchar, rhag y byddai iddo arddelw hawl i'r goron. Ac *Iago* i ddial ar ei nai, ac yn chwennych ailfeddiannu

feddiannu ei dywyfogaeth, aeth ac á ymbiliodd ar *Edgar* frenhin *Lloegr* i ddyfod â byddin i'w gynnorthwyo yn erbyn *Hywel*; yr hyn á wnaeth, a gorfu i *Hywel* gymmeryd *Iago* yn gydreolydd; ond cyn pen tair blynedd yr oedd y ddau a'u byddinoedd yn y maes, a chymmerwyd *Iago* yn garcharor. Yna lladdodd *Hywel*, *Idwal Fychan* ei ewythr arall, i gael diogelu ei hun ar yr orfedd. Yna cyflogodd *Cwstenyn ddu* mab *Iago* fyddin o *Ddaeniaid** (pa rai oedd y pryd hynny yn heidio o gylch *Brydain*) yn erbyn ei gefnderw *Hywel*, ac á anrheithiodd *Fôn*; ond *Hywel* á roddes iddynt frwydr ac á laddodd *Cwstenyn*, ac yn y fl. 984 y lladdwyd yntau wrth ymladd yn wrol yn erbyn ge'lynion ei wlad, sef y Saeson. Gormod o'r fath dyftiolaethau â hyn o anghallineb y Cymry yn lladd ac yn dyfetha eu gilydd, á gyfarfyddir yn hanesion ein gwlad; ond digon ydyw hyn â draethais, i beri i'r darllenydd ddeall yr anystyriol waedlyd fyrbwylldra, pa un oedd yn rheoli gweithredoedd ein hynafiaid.

Tofturus ydyw ystyried fod mynwesau dau frawd, à faethwyd yn yr un gŵpan, ac à gydchwareuafant yn eu mebyd; yn cynnwys y fath gafineb ac awydd i orthrymu naill y llall; pe terfynafent y ddadl trwy ladd neu garcharu eu hunain

* Danes : Llychlynigion is sometimes used, which is more properly the general name of all the borderers on the Baltic sea, than the Danes in particular; as that sea is called Llychlyn in the Cambro-British tongue.

hunain yn unig, ni buasai yr *Abad-don** uffernol yn cael y fath orfoledd yn eu cwmp: ond casglu cynnifer o filoedd o fileinig fodaut i gigyddio a dyfetha naill yllall heb wreiddiol gafineb rhyngth-ynt, ond yn unig amddiffyn achos eu blaenor, pa un bynag a'i cam a'i iawn à fyddai.

Duw à luniodd ryfel rhwng teyrnafoedd gwahanol a'u gilydd, i buro 'r byd o'i ormodedd drigolion; ond cenedl yn ymddial ar ei hymmyffgaroedd ei hun, fydd o echryfawl anian; gwaywffon un yn nwyfron ei frawd, tad yn syrthio trwy ddwylaw ei fab, a'r cyfryw ddychrynadwy ddifrodiad, na chynnwys geiriau erchyllod yr aruthrol aerfa.*

Yr oedd clawdd *Offa* yn y dyddiau hynny i'r *Cymry*, megis afon *Styx* i'r hen feirdd cenhedlig; canys os unwaith yr elai Gymro trosto, ergyd i gant iddo ddychwelyd.† Nid oedd ganiataol i *Frython* brynu un gwys o dir yn *Lloegr* er bod ganddo foddion, na gwafanaethu fwydd er ei fod yn gyfaddas iddi. Anoddefol greulondeb y *Saeson* pan gaffent y llaw drechaf, a mynych ymgyrchiadau ein hynafiaid i ysgwyd ymmaith iau y treifwyr hynny; à fagodd wreiddiol gafineb
rhwng

* Rev. 9. 11.

† Beings.

* Slaughter.

† King Edgar prohibited the Welsh from passing Offa's dike on pain of death.—*Specie's Chron.*

rhwng y ddwy genedl; ac nid ydyw wedi llwyr ddarfod y'nghalonau cyffredin bobl y ddwy blaid hyd heddyw.

Fal y soniais o'r blaen, er i'r brenhin *Joan* trwy ei fygwth, ganiatau Rhyddid i'w ddeiliaid *Seisnig*; etto yr oedd y *Cymry* yn amddifad o honi: cyfrifodd rhôd y tymmhorau ddau gant a deg a thriugain o flynyddoedd wedi hynny, cyn i'r gorthrymedig feddiannu yr un breintiau a'r gorthrymwyr.

Er dichell *Forwerth* I. er geni ei fab y'nghastell *Caerynarfon*, er ei alw yn dywyfog Cymru; etto câs y'ngolwg *Bryttaniaid* oedd ymoftwng i alltud a gormes gwahoddedig: ac nid wyf yn tybied yr ymoftyngafent etto, oni bai i ragluniaeth ddirprwyo dyweddi rhwng *Owain Tudur* o *Benmynydd* ym *Môn*, â gweddw *Harri* V. hyn á roddodd esgus i'w wŷr ef *Harri* iarll *Rismwnt* arddelwi hawl i goron *Lloegr*,* pan a'i gwelodd yn giprys, heb un pen cymmwys i'w chynnal. Dymma'r *amser nodedig*† y dylai *Cymry* gyfri blynyddoedd eu *Rhyddid* oddiwrtho. Nid oedd prin le i *Harri* a'i wŷr dirio yn *Aberdaugleddau*, gan
liosogrwydd

* Henry VII. laid claim to the crown of England, as being (of his mother's side) the only remaining heir to the house of Lancaster.

† Era.

llofogrwydd y *Bryttaniaid* yn ymdrafferthu am y prysuraf i fyned i gynnorthwyo gŵrwy *Tudur* ab *Gronwy* i fod yn frenhin ar Loegr. Cymmaint oedd awch hyderus y *Cymry* i ddangos eu dewrder a'u hewyllysgar barodrwydd i amddiffyn eu gwladwr fal y credwn yr anturiasent ym mhlaid *Harri* ymladd yn *noethion â llu arfog*.†

Mae barddoniaeth yr oes honno yn dryfrith o dyftiolaethau gwrefog bured oedd y beirdd at Owain Tudur a'i heppil: mor gwynfânus y canodd y beirdd pan oedd yngarcharor yn y *Tw'r Gwyn!* a *D. ab Edmwent*, ym molawd Edmwent a Siasper ieirll Rismwnt a Phenfro, sef meibion Owain, â draethodd awyddfryd y *Cymry* i ddangos eu tueddiad i amddiffyn eu hachos, yn y geiriau hyn:

“ Os eu tad â efyd dydd,

“ I roi' faniar ar fynydd,

“ Dichon gael hyd ym Maelawr,

“ Drigain mil—darogan mawr!”

Ym maes *Bosworth** terfynwyd y ddadl rhwng *Harri*, a *Rhiferydyn* gefngam: ac i'w gyflawn sefydlu a'r yr orfedd, fe briododd *Elisabeth* unig etifeddes y goron o dylwyth *Caer Efrog*.†
Dymma 'r cyntaf o frenhinoedd *Lloegr* y bu'r
Cymry

† Henry II. of England, in a letter to the Emperor of Germany, gave the Welsh, tho' his enemies, this character.

* Bosworth field, where Henry proved victorious, Aug. 24, 1485.

† House of York.

Cymry yn foddlonus tan ei lywodraeth; canys cydwybodol oeddynt o'i waedoliaeth ef, ac yntau o'u gwafanaeth hwynt ym mrwydr *Bosworth*.

Cafodd y beirdd y pryd hyn genad i ollwng eu hawenyddau allan o'r carchar, à ddarparodd *Forwerth Hir-goes*,* a'i ddilynwyr iddynt. Ni feiddient gyfhwrrd â barddoniaeth, rhag iddynt awchlymu arwraidd anian e'u cenedl i ymegnio am eu Rhyddid. O's dawn awenyddol à gynphyrfaideimlad bardd i gwyno yn alaethus gyflwr tosturus ei wlad, neu i ddangos galar ei enaid am gyfaill pur à fyrthiafai drwy wrol amddiffyn iawn a braint ei genedl; hyn meddaf, oedd achos marwolaeth iddo trwy greulon ddedfryd cyfraith *Loegr*. Nid oedd iddo i'w wneud yn y caethiwed hwn, ond anadlu ei feddyliau llwythog trwy ocheneidiau gruddfanus, tra yr oedd dadwrdd dyfroedd a diafbedain creigiau megis yn cyd-refynu ei gyflwr.

Yn ol Chwefror a Mawrth oer-chwerw, daeth cerddgar Ebrill i firioli awenyddion Gwynedd, dan deyrnasiad teulu *Tudur*. Cyfyngwyd awdurdod a thrais arglwyddi y terfynau†, y rhai'n oeddynt filain-gyndyn elynion i'r *Cymry*; ac amryw ofodedigaethau er sylfaenu Rhyddid, à ddaeth allan yn nheyrnasiad Harri VIII: etto

K

er

* Edward I, surnamed Long-shanks.

† Pënaethiaid gorwlad, Lords of the Marches.

er hyn i'r oedd rhai defodau mewn grym yn cynnal anghymmwys wahaniaeth rhwng y ddwy genedl; gwahaniaeth wrthwynebus i iawn lywodraeth; ond y Cymry eu hunain, er mawr barch iddynt, à erfyniafant i'r brenhin gyd-uno a'u hamcanion llefol, gan fwrw i'r llawr y gwahan-glawdd câs oedd rhyngthynt: anlawdd a chyfiawnder eu dymuniad à gyflwynafant ger bron y brenhin yn y geiriau hynod fydd yn canlyn :

“ Rhynged fodd eich Uchelder,”

“ Nyni, dros ddeiliaid eich Uchelder, yn cyfanneddu y rhan honno o'r ynys à elwid *Wales* gan ein gorddwyon cyntaf, à ydym yn oftyngeiddiaf
 “ yn ymgrymu wrth draed eich Uchelder, ac yn
 “ erfyn caffael ein derbyn a'n cynnwys i'r un
 “ gyfreithiau a breintiau à fwynheir gan ereill
 “ o'ch deiliaid: ac nid oes à luddia hynny
 “ (gobeithiwn) gan ddarfod ini fucheddu dros
 “ gyhyd amfer dan rai ein hunain. Herwydd gan
 “ eu bod yn gyftadl wedi eu sefydlu drwy awd-
 “ urdod ein llywiawdwyr yn y cyn-amfer, ac o
 “ ddarfod o honom ninnau ymddarostwng iddynt
 “ drwy lawer tô o oesoedd; yr ydym yn hyderu
 “ y gwna eich Uchelder faddau ini o's medd-
 “ yliafom mai nad hawdd na diberygl oedd ini
 “ mor ddifyfyd ymwrthod â hwynt. Ni ryfygwn
 “ ychwaith eu cystadlu efo y rhai à arferir yn awr,
 “ a llai hefyd yr ymrysonwn ddâed ac iawned
 “ ynt

" ynt ynddynt eu hunain. Ond yn unig o's eu ham-
 " ddiffyn hwynt a'n rhyddid rhag y *Rhufeiniaid*, y
 " *Saesfon*, a'r *Llychlynigion* dros gynnifer o gantoedd
 " o flynyddoedd, ac yn ddiweddaf yn erbyn y
 " *Normaniaid*, tra yr hönasant ddim iawn ond y
 " cleddyf, à feddyliwyd yn gyfiawn ac anrhyd-
 " eddus; nyni à ryfygwn na bydd yn ammharchus
 " y pryd hyn; ac y bydd i'r holl nodau o wrthry-
 " feloedd a thwyll, pa rai à chwennychai ein en-
 " llibwyr fwrw arnom, ddisgyn ar bawb arall yn
 " hytrach nag ar y rhai à ymladdasant dros gym-
 " maint nifer o flynyddoedd, ac yn erbyn y fath
 " amrafaelion genhedloedd er ein cyfiawn ddio-
 " gelwch: wiried yw hyn hefyd, mal y mae ein
 " hanesion goraf yn dangos, mai ganddom ni yn
 " unig y cadwyd y grefydd griftianogol, dros lawer
 " o flynyddoedd tra yr ydoedd y *Saesfon* (gan eu
 " bod yn anghred) un ai yn ymgyrchu, ai yn
 " meddiannu y wlad hon. Teilynged gan hynny
 " i'ch Uchelder fynied ein gweithredoedd, tra y
 " gwnaethom ond y cyfryw ddyledsfwydd à wnai
 " eich Uchelder yr awr hon er ei holl ddeiliaid,
 " ar y fath achos; o herwydd o's gwna neb
 " rhagllaw ormesu y wlad hon, gwyddom yn dda
 " na chwennycha eich Uchelder ini ymddwyn
 " mewn modd arall.

" Heblaw, oni buafai i'r gormeisiaid gyfarfod
 " â rhywfaint o wrthwynebiad, hwyrach y diyst-
 yrasynt

“ yrafynt wlad, na ddygai neb i'r maes yn perch-
 “ en digon o wroldeb i ymbleidio am dani; gan
 “ hynny, ein Iôr, yr erfyniwn eich maddeuant, o's
 “ dywedwn mai iawn er anrhydedd i'ch teyrnas
 “ oedd i ryw ran o honi fod byth heb ei goresgyn.
 “ Nyni gan hynny yn enw y pa bethau bÿnag
 “ ym meddiant eich Uchelder à ddarfu wrthsefyll
 “ yn erbyn pob gorddwy a thrais, á ydym ymma
 “ ger eich bron yn ymroddi yn ewyllysgar, ac yn
 “ ufuddhau i'r cyfryw unbenaeth á gyfaddefwn
 “ fydd mor gyflawn urddol yn eich Uchelder.
 “ Hefyd nid yw hwn y tro cyntaf; nyni á fuom
 “ yn barod ar bob amfer cyfaddas i ymuno gyda
 “ 'r parthau mwyaf a goraf o'r ynys.

“ Ond brenhinoedd y deyrnas hon, gan fod
 “ yn lluddedig o'u haml ymgais eu hunain yn ein
 “ herbyn, à roddafant gynt, nid yn unig ein gwlad
 “ i'r fawl à allai ei goresgyn, ond ymmhellach
 “ caniatawyd iddynt frenhinol rwyfsg yn eu
 “ hamryw ardaloedd; felly 'r oedd yn rhy an-
 “ hawdd dyfod i'r un cyttundeb, tra yr oedd y
 “ cynnifer à gymmerafant y gwaith hwn mewn
 “ llaw, trwy drais yn arfer lluyddog a diammodol
 “ rwyfsg a llywodraeth yn y cyfan à feddiannafant
 “ heb sefydlu diduedd gyfiawnder.

“ A'r holl droseddwy'r à ddiengent o'r naill
 “ arglwyddiaeth gyffiniol (canys felly y gelwid) i'r
 “ llall, à oeddynt yn gochel cospedigaeth y
 “ gyfraith,

“ gyfraith, ac felly yn cael eu hachlefu i wneuthur
 “ pob math o'r gyflafan ac anrhaith, à lygrodd
 “ anrhydedd ein parthau. Felly hyd oni ddyg-
 “ wyd nid yn unig (greulon gyfreithiau) ein
 “ hamrywiol orefgynwyr o *Loegr*, ond hefyd yr
 “ ymgyrchwyr ar ein parthau i iawn gymmedrol-
 “ der, nid oedd undeb yn dilyn, er maint ein
 “ hawyddfryd ni.

“ Gan hynny, ac nid yn gynt yr ymostyngafom
 “ i *Edward I*, tywyfog, yr hwn à wnaeth amryw a
 “ chymmwyfach gyfreithiau nag un o'i flaen; am
 “ hynny yr amddiffynafom ei fab, sef *Edward II*, y
 “ pryd yr oedd, nidyn unig y *Saesfon* wedi ei adael,
 “ ond hefyd ninnau ein hunain á allafem ail gaff-
 “ ael ein Rhyddid, pe buafem yn chwennych. Am
 “ hynny yr ennillafom fuddugoliaethau i *Edward*
 “ *III*, ac á safafom yn ddiysgog tra parhaodd yr
 “ holl deyrnasol anghydfod ar ochr ei wŷr a'i
 “ ddilynwr *Richard II*. Yn unig o's darfu rhai
 “ yn ein plith wrthwynebu *Harri IV*, eich Uchel-
 “ der à ddichon amgyffred yr achos yn well na
 “ nyni ei draethu, er i amryw ddieithriaid à eglur
 “ wrthodasant gymmodi ag ef, megis unben a
 “ thywyfog cyfreithlon, gyflawn gyhoeddi hynny.
 “ Ni ddarfu ini ychwaith gilio oddiwrth ddyledus
 “ ufuddhaad i *Harri V*, er mewn amseroedd am-
 “ heus, nid allwn wadu na ymddanghofodd amryw
 “ ddynion gwrthnyfig. Pa fodd bŷnag ni ddarfu
 ini

“ ini erioed ymgyffylltu a Saeson gwrthryfelgar,
 “ na chymmeryd achlyfur oddiwrth hynny i
 “ ennill ein Rhyddid, er yn nyddiau *Richard II*,
 “ a thra parhaodd yr holl ryfel cartrefol rhwng
 “ teuluoedd *Yorc* a *Lancaster*, aml achlyfur à
 “ roddwyd. Am lynu wrth deulu *Yorc*, i'r hwn
 “ yr oeddem ni yn canfod yr hawl goraf, ni a
 “ gadwafom ein tueddiad o hyd i'r goron, hyd
 “ ddyddiau tad eich Uchelder, yr hwn (oedd yn
 “ dwyn ei enw a'i waedoliaeth oddiwrthym) yn
 “ fwy firiol à gynnorthwywyd gan ein rhieni yn
 “ ei hawl i'r goron, pa un mae eich Uchelder yn
 “ awryne ei mwynhau.

“ Ac felly, Iôr, os rhoddafom erys oesoedd
 “ dyftiolaeth o ddilwfr ddewrder trwy amddiffyn
 “ ein Rhyddid a'n gwlad, ni roddafom ychwaith
 “ lai tyftiolaeth o'n ffyddlondeb i'r goron er pan
 “ gyntaf yr ymroddafom. Yn gymmaint ag y
 “ gallwn yn wirioneddol gadarnhau, yn ol ini
 “ dderbyn yr ammodau à roddwyd ini gan Ed-
 “ ward I, ni ddarfu ini esgeuluso un achlyfur o
 “ wneuthur dyledswyddau ufudd ddarostyngedig-
 “ ion. Ac nid oes ddim yn ein cyfuro yn fwy
 “ na bod yr holl amryfaelion ynghylch etifedd-
 “ iaeth y goron (yr hyn à flinodd cyhyd y wlad
 “ hon) wedi eu terfynu yn eich Uchelder; ym
 “ mha un yr ym ni yn cydnabod fod y ddau deulu
 “ wedi eu dedwydd gyffylltu.

“ I'ch Uchelder gan hynny y cynnygiwn bob
 ufudd-dod,

“ ufudd-dod, yn dymuno ond yn unig ein hamddi-
 “ ffyn rhag farhâad ein llidiog ddirmygwyr:
 “ canys nid ydym ni hiliogaeth Bryttaniaid gwrth-
 “ giliedig (fal y galwant nyni) ond priodol drigol-
 “ ion gwlad, yr hon heblaw ei hamddiffyn ei hun
 “ à dderbyniodd bawb oll à ddaethant attom am
 “ gymmorth. Gan hynny, Ior, rhoddwch ini
 “ ganiatâad i ddywedyd, eu bod yn gwneuthur
 “ mawr gam â nyni pan feiddiant haeru na chyf-
 “ anneddwyd ein gwlad cyn eu dyfodiad hwynt,
 “ neu iddi ballu mewn cyfaddas dynerwch pan
 “ ydoedd mor groesawus tuagat bawb à fföoddiddi
 “ am noddfa : yr hyn hefyd á fydd fwy credadwy
 “ pangofheir, fod yn oed ein mynyddoedd uchaf
 “ yn darparu cig myllt ac ychen, nid yn unig i’w
 “ holl drigolion, ond hefyd yn gwasanaethu *Lloegr*
 “ â mawr amllder. Gan hynny ni á attolygwn
 “ eich Uchelder fod i’r farhâad hwn gael ei sym-
 “ mud oddiwrthym.

“ Am ein tafodiaith, er ei bod yn arw mewn
 “ fain, à lefarwyd yn y cyn-amferoedd nid yn
 “ unig yn yr ynys hon, ond hefyd yn *Ffrainc* :
 “ rhai ceinciau o honi à arferir etto ymmhlith
 “ trigolion *Llydaw* yno, ac ymma, y’ *Nghernyw*.
 “ Ac nid oes un dyn à ammau hynny, pan gan-
 “ fyddo eiriau y *Celtae*, hen drigolion *Ffrainc* à ad-
 “ roddir gan yr awduron *Lladingaidd*, yn arwydd-
 “ ocau yr un feddwl yn ein plithni hyd heddyw :
 “ ac ni bydd yn warthrudd, gobeithiwn, ei bod yn
 “ ymadroddi

“ ymadroddi gymmaint yn y breuant, gan fod y
 “ *Ffloriniaid* a'r *Ysbaeniaid* yn ymferchu yn y fath
 “ ymma o'r adroddiad, megis yn credu fod y
 “ geiriau à seinio mor ddyfn, yn tarddu o'r galon.
 “ Felly o's cadwafom yr iaith hon yn hwy na
 “ thrigolion mwy gogleddawl yr ynys hon
 “ (ymadrodd pa rai fydd yn eglur ymddangos i
 “ fod yn fath o'r gymmysgiaith, ac yn debygol á
 “ ddygwyd i mewn gan y *Saesfon*) gobeithiwn na
 “ ofodir hynny i'n herbyn; ni bydd gan eich
 “ Uchelder ond ychwaneg o ieithoedd i'ch gwaf-
 “ anaethu: ni cheiff ein rhwystro i ystyried
 “ *Saesonaeg*, ped fai ond i'n dyfgu y modd y
 “ gallwn yn well ufuddhau a gwafanaethu eich
 “ Uchelder: dan gyfreithiau pa un yr ydym ni
 “ etto yn oftyngeiddiaf ddymuno gael ein cyn-
 “ nwys; ac nid ydym yn ammau, o's ym mhob
 “ gwledydd y rhoddodd y parthau mynyddig
 “ odidoced prawf o fynwyrâu ac ysbrydoedd eu
 “ trigolion ag un ardal yn y gwaftadoedd, ein parth
 “ ninnau hefyd trwy hynaws gymmwynasgarwch
 “ a chaniatâd eich Uchelder à ddichon gyrhaedd
 “ hynny o gymmeriad.”

Felly yn y 27 fl. o deyrnasiad *Harri VIII.*
 wedi i'r brenhin wrando cwyn y Cymry, y gwnaeth-
 pwyd deddfyn cynnwys y meddwl ymma: “ Bod
 llywodraeth *Cymru* i'w chyffylltu at deyrnas *Lloegr*
 ac i barhau yn gyffylltedig yn dragywydd: Bod
 pob *Cymro* o anedigaeth i fwynhau yr un *Ryddid*

â deiliaid ereill y brenhin. ac nad oedd ddeddfau i'w harferyd y'Nghymru ond deddfau Lloegr yn unig."

Y mae awdur Seisnig* yn dywedyd fal hyn am Ryddid y Cymry oddidan orthrymder y Saeson. *"Thus were these brave people gradually conquered into the enjoyment of true liberty, being insensibly put upon the same footing, and, Roman-like, made fellow-citizens with their conquerors; which gave the utmost advancement to their civil prosperity, by admitting them to a thorough communication of laws with the people of England."*

Yn awr, disglaer belydr Rhyddid â dywÿnodd ar ardaloedd Cymru, cafodd ei thrigolion fwynhau yr un hynawsfaidd gyfreithiau a'u gelynion gynt. Creulonder Harri IV, yn achos Owain Glyndyfrdwy yn awr â ddiddymwyd.

"Dygn adwyth digwyn ydoedd
Tros oesoedd tra' y Saeson;
Treiswyr trawfion.
I'n iaith wen hon;
Taerflin oeddynt hir flynyddoedd,
Llu a'n tòrai oll o'n tiroedd
I filoedd o ofalon:
Yno, o'i rad ein Nêr Iôn—a'n piau,
A droe galonau drwg elynion."

GRO. OWAIN.

L

"Nid

* Judge Blackstone.

“ Nid archwn ni drochi 'n iaith,
Na dialedd Duw cilwaith ;
Ni à roem yn wir ymma,
Dreth aur am lywodraeth dda.”

LLOWDEN, 1450.

“ Mawr fu'r bai, am arfer bâr
Mars, angerdd ymrysongar ;
Llawer dug llwyr waedogaeth ;
Llawer iarll i'r llawr á aeth ;
Llawer marchog diogan ;
Llawer mil oll o wyr mân !
Duw'r gwir o'i fawr drugaredd,
Wedi 'r oes hon á roes hedd ;
Rhybudd yn ol hir obaith,
Rhoe Iesu in', *Harri* faith ;
Gwnaeth briodas urddas-wych,
A theilwng waed **etbling* wych ;
Gwnaeth mawredd y ddyweddi
Yn un, Normaniaid a ni.
Seirws briodes eurwawr,
Merch *Dagriws*, *Mediws* mawr,
Er dwyn lfr'el o'u helynt,
Bobl aí 'n gaeth o *Babilon* gynt.
Harri lân, wir lawenydd !
Yw'r un, a'n rhoes ninnau'n rhydd :
I *Gymru* da fu hyd fedd,
Goroni gwr o *Wynedd*.” SION TUDUR.

Can hâf yn nefaf i ni,

Can Gwanwyn cyn ein geni, D. ab EDMWNT.

Wedi canlyn Rhyddid yn ei phrif-sefyllfeydd
tramor, a'i holrhain i *Brydain*, a rhoddi hanes o'i
bendithion i'r *Cymry* gyftadl a'r *Saesôn*, af rhagof

* The heir royal.

i draethu ei gogoneddus gynnyddiad i ddëol gorthrymder yn llwyr o'r ynys.

Mae mawrhydi brenhinoedd (yn eu golwg eu hunain) yn rhyw beth tuhwynt i ddynol; a rhai o honynt na chynnyfsgaethodd Duw â doethineb a thynerwch i reoli, maent yn edrych ar eu deiliaid megis creaduriaid dibëmol i wafanaethu, ac annheilwng o fendithion Rhyddid. Y tywyfsg aflwyddiannus *Siarks I*, yn hyn â brynodd ei ddyfsg yn rhy ddrud: yr oedd ei ddeiliaid erbyn hyn yn rhy gydnabyddus â gwerthfawrogrwydd *Rhyddid*, i ddioddef i un brenhin yn y byd eu hanrheithio o honi, heb ymgais egnïol yn ei hachos. Dyrchafodd *Hamden** enwog ei lais yn y senedd, ac â wrthsafodd elynion Rhyddid hyd angau; gan roddi angrafft i'w wladwyr, nad oedd einioes yn ddymunol hebddi. Terfynodd y ddamwain anedwydd hon mewn cywilydd, er enllib tragwyddol i'n teyrnas, yr yspïenddyn *Mahometan-aid*,† â fu bum mlynedd a deugain yn ddirgel ym *Mharis* yn *Ffrainc* â ysgrifenodd ar yr achos uchod, at un o raglawiaid *Caer-Cwstenyn* mewn ymadrodd gwaradwyddus; ond nid oes graff i'r gwaradwydd sefyll, am godiad y deyrnas ym mhlaidd eu Rhyddid; ond dihenyddio eu brenhin, mae'n rhaid addef y bydd gorlliw cyflafan ar yr hanes byth.

Yn

* Hamden, he first openly opposed the proceedings of Charles I. in parliament, and was afterwards slain in battle.

† Mahmut the Turkish spy.

Yn nheyrnasiad ei fab gloddestgar, sylfaenwyd argae* arall er gwellddiogelu Rhyddid y deiliaid: ym mha un y gosodwyd, " Os treisir deiliad o'i " ryddid, gan ei garcharu trwy orchymmyn llys " anghyfreithlon, neu archiad ei fawrhdy y " brenhin ei hun, neu trwy *tarwaesaf ei gyfrin-* " *gyngor*; fe á ddichon trwy holiad ei gynghaws† " gael ysgrifen *habeas corpus* i ddwyn ei gorph ger " bron llys brawd-fainc y brenhin, neu lys y " cyffredin‡ ddadleuon, i sefydlu á oedd achos ei " garchariad yn gyfiawn, ai nad oedd; ac yn " ganlynol i farnu fal y bo cyfiawnder yn perth- " ynu." Canys mae cyfraith *Loegr*, megis *Ffestus*, yn barnu 'n anrefymol anfon un i garchar heb iawn egluro 'r achos; ac nid oes gan geidwad y carchar awdurdod i ddal y cyfryw. Nid yw y gyfraith yn ol gweithred yr *habeas corpus*, yn can-iatau hir garchariad, canys y carcharor trwy gwyn at ei gynghaws, á ddichon gael barn ddiattreg. Mae meichniaeth hefyd yn lluddias hir garchar-iad; ac fe á sefydlwyd§, rhag bod holi anrefymol feichniaeth, er dal yn hwy y carcharor, nad oedd gyfreithlon holi iawn neu bridwerth ond à fyddo gyfaddas.

Gwych

* *Habeas Corpus* Act 31 Car. II. Chap. 2.

† Warrant of the Privy Council.

‡ Counsellor at Law,

§ I. W. and M. Stat. II, Chap. 2.

Gwych y sylwodd yr enwog ysgrifenydd *Locke*,* “Lle nad oes gyfraith nid oes Ryddid.” Ond rhoddi i Dduw y lle uchaf am gadw ini ein breintiau mewn gwlad ac eglwys, trwy ei ragluniaeth ef meddaf, mae lliosogrwydd a chryfder ein llongau yn beiriannau tra llefol i amddiffyn ein Rhyddid rhag gormeisiaid pellenig; a’n hamddiffyniad rhag gormeisiaid cartrefol, pa rai bynag ai dyledogion† ai taeogion,‡ ydyw ein gosodedig gyfreithiau. *Montesque*, ysgrifenydd *Ffreinig*, á sylwodd, ac nid oedd gywilyddus ganddo, ymmynwes gwlad ein gelynion, gyfaddef, mai Lloegr (am à wyddai ef) oedd yr unig wladwriaeth yn y byd, ym mha un, *Rhyddid* ydyw unig ddiben abwrtaeth chyfreithiau.

Mae cyfreithiau *Lloegr* yn dirprwyo yr annrhaethol fendith o Ryddid i’r gwaelaf ddeiliaid; mae y cardodyn yn ddiogel tra pery yn ddiniwaid tuagat ei gyd-ddinasfyddion, bydded ei ymarweddiad mor ddihir ag y mýno, mae allan o afael y gyfraith ddynol tra ceidw ei ddrygioni iddo ei hun. Ac hefyd, yn rhoddi y ffraint i bob trigiannydd i wrthod ei gam, ac i holi yn llysoedd cyfiawnder am uniondeb o’r farhâad; bydded ei wrthwynebydd

* See Locke on Government, Book II. § 57.

† Nobility of the realm.

‡ Commonalty or the lower class of people.

wrthwynebydd yn wr llên,† byddedyn wr lleyg,‡
 nid oes wahaniaeth : mae iawn farn a chyfiawnder
 i'w cael, yn hael heb werthiad, yn gyflawn heb
 wâd, ac yn chwai heb oed.§ Maent yn sicrhau i
 ddyn ddirwystr fwynhâd o'i fywyd, ei aelodau,
 ei gorph, ei iechyd a'i eirida ; nid oes gan farchog
 yn Lloegr awdurdod i niweidio cardotyn yn un
 o'r rhai hyn heb achos. Nid oes un dyn mor
 dylawd angenus, nad ydyw y gyfraith yn erchi
 iddo ei angenrheidiol gyfreidiau oddiwrth ei
 uchraddolion. Nid oes nemmawr o flynyddoedd
 er pan oedd cyfraith y'ngwlad y *Pwyl*,* yn
 caniatáu dihenyddu y tylodion afiachus, a'r
 henaint diallu ; megis rhwystrus frychau y lywodr-
 aeth. Mae ein cyfreithiau wedi ein gwneuthur
 yn wahanol o ran Rhyddid, oddiwrth holl annof-
 parthdir† *Ewropa* ; maent yn gydunol â deddfau
 Duw ac anian ; fe a'u cyfrodedd-weuwyd o
 dofturi a chyfiawyder ; hyn á barodd fod Rhydd-
 id wedi ei dyfn blannu yn ein calònau, ac wedi
 ei llwyr wreiddio yn ein ymferchiadau.

Mor werthfawr ydyw mynwawl Ryddid !‡ pa
 fendith y mae ein cymmwys gyfreithiau yn sicrhau
 i ni

† Gwyr llên, the clergy.

‡ *Lleygion*, the laity.

§ *Chwai heb oed*, speedily, without delay.

* Poland.

† Continent of Europe.

‡ Personal Liberty.

i ni, nid yn unig o febyd i fedd, ond cyn ein geni hefyd; canys ni chaniateir ddihenyddu un drofedd-wraig feichiog, fe a'i hachlefir dan gyfgod Rhyddid hyd oni chaffo esgor.

Pe byddai y'ngallu rhai o'r prif-fwyddogion garcharu yn arglwyddiaethol pwy bynag à ddymunent, ein cyflwr fyddai druenus. Rhyfeddwn pa fodd y gallodd *Ffrainc* sefyll cyhyd tan y cyfryw lywodraeth; mae yn ddiammau eu bod yn ceintachus ddadwrdd gan genfigènu wrth *Ryddid Prydain*: fe allai fod y dydd yn dfod, y pryd y cenfigèna *Lloegr* wrth ryddid *Ffrainc*: ond gweddiwn na byddo achos.

Fe geiff trigiannydd Prydain newid ei gyfaneddfa, a symmud ei drigfan pan chwennycho, i'r cyfryw le à ddymuno heb rwystr na charchariad; oddieithr ar achos cyfreithlon. Mae hawl gan bob *Bryttwn* i aros yn ei wlad cyhyd ag addymuno, ac i fyned o honi pan ewyllyfio; er y geill y brenhin yrru ei orchymmyn *ne exeat regnum*, i wahardd mynediad ei ddeiliaid i barthau pellenig heb ei gènad: ond nid yw hyn un amfer yn dygwydd, ond naill ai i warafun mynediad dynion celfyddgar, neu pan fyddo amheuaeth bradwriaeth.

Nid oes allu daearol ond awdurdod y *Senedd* à ddichon yrru un o drigolion Prydain allan o'r tir, yn erbyn ei ewyllys; nid ellir meddaf, yrru drwg weithredwr o'i anfodd, canys *alldudaeth a herwriaeth*

*herwriaeth** ydynt gwbl ddieithrol i'n cyfreithiau; ac ni arferir, ond un ai trwy ddewifiad y carcharor rhag cosp à fai gwaeth, neu trwy orchymyn seneddawl ofodedigaeth ddiweddar, er pobli lleoedd anghyfannedd, anhyweddol.

Ym *Mhrydain*, amddiffynir y gwan rhag trais y cryf; mae ein prif ddyledogion, i.e. ein brenhin, yn ddarostyngedig i ganlyn y gyfraith. Tyftiol-aeth hynod o ddiueddgarwch y ddeddf, ydoedd barn yr arglwydd *Mansfield*, pan ddirwyodd y diweddar *William dug Cumberland* (brawd i'n presenol frenhin) o ddeng mil o bûnau am anghyfreithlon weithredoedd efo arglwyddes Gr—r. A *Bennet* y barnwr, gorfu iddo dalu 20,000 o bûnau, am dderbyngwobr ar gam, yn y fl. 1616.

Braclon, yr hwn à ysgrifenodd yn nheyrnasiad *Harri III.* à ddywedodd, “ Nid ydyw brenhin “ ddarostyngedig i ddyn, ond i Dduwa'r gyfraith; “ canys y gyfraith à wnaeth y brenhin, yna “ rhodded y brenhin i'r gyfraith y peth à roddes “ y gyfraith iddo ef, sef arglwyddiaeth a gallu: “ nid ydyw iawn frenhin yr hwn à reolo wrth ei “ feddwl a'i fodd ei hun, ac nid wrth y gyfraith.” *Ffortesque* ysgrifenydd Ffreinig hefyd á ddywawd, “ Mae'n rhaid i frenhin *Lloegr* reoli ei bobl yn ol “ ei gyfreithiau, canys fe á rwymir trwy lw yn ei goroniad i'w cadw a'u cyflawni hwynt.*

Nid

* Banishment, transportation, &c.

† Vide St. 12 and 13. W. and M. c. 2.

Nid coron o feini gwerthfawr, na gorsedd-fainc euraidd fydd yn anrhydeddu brenhin; ond brenhin rhinweddol fydd yn eu hanrhydeddu hwynt.

Meddyliais unwaith ofod ymma eiriau llw y brenhin yn ei goroniad, ond gan fod gènyf ormod o sylwiadau ereill mwy buddiol i'r darllenydd, gadewais hynny yn anghyfleus.

Cymmaint ydyw parch a gofal y gyfraith am unigol feddiant deiliad, fal ag ni chaniata y niwaid lleiaf iddo; er ei fod yn fudd i'r holl wladwriaeth. Ped fai prif-ffordd newydd i'w gwneuthur trwy diroedd gwr unigol, er y byddai yn llefol i'r holl wlad, etto nid ydyw y gyfraith yn caniatu i'r un dyn, nag amryw ddynion, yr awdurdod i'w gwneuthur heb gènad perchènog y tir; ac nid oes allu i'w gymmell i ymadael a'i feddiant ond gallu y gymmanfa ddadlyddiaeth, sef y senedd: na honno ychwaith, oni roddir i'r perchènog yn arian, gyflawn werth ei dir. Mae rhagoriaeth rhwng hyn a gorthrymder *Gwilym y gorefgynewr*, yr hwn (fal y soniais o'r blaen) à anghyfanneddodd ddeng milldir a'r hugain o diroedd ei ddeiliaid, heb na thâl na diolch iddynt.

Pe dygwyddai rhyw ganlyniad mewn achos pwyffawr, na byddai y gyfraith yn ei gyflawn

egluro, a bod y cyhuddwr neu y cyhuddol yn ammau ei fod yn cael cam, mae ganddo ryddid neu iawn i ymbil y goruwch-lysoedd am sefydlu uniondeb rhyngtho a'i wrthwynebwr. Mae gan drigolion *Prydain* dri o ragorfreintiau, i achub eu *Rhyddid* a'u meddiannau yn anormesol; yn gyntaf, gwaftad gyfraniad cyfiawnder a diduedd wrandawriad yn llysoedd y gyfraith; o's metha hynny, mae gan y treifedig hawl i erfyn y brenhin neu'r senedd am amddiffyniad: ac yn ddiweddaſ, o's na bydd i'r gyfraith ei noddi nag i'r brenhin wrando ei gŵyn, rhaid iddo amddiffyn ei hun trwy arfogaeth.*

Mae 'r *Erfyniad am iawn*,† à draddodwyd i dywyfog a thywyfoges *Orange*, (gan yr arglwyddi a'r cyffredin) cyn eu coroni; yn diweddu yn y geiriau ymma, "Ac y maent yn holi ac yn arddelwi, oll ac yn unigol, y cynnwysiadau, megis eu hawl diamheuol, a'u breintiau." A gosodedigaeth‡ arall fydd yn hyfbyfu "Mai ganedigaeth fraint y *Bryttaniaid* ydyw rhyddid eu crefydd a'u cyfreithiau, yn ol prif athrawiaeth y gyffredin gyfraith." Wele odidawgrwydd ein deddfau!

* See Blackstone's commentaries upon the laws of England.

† Bill of rights, delivered to William and Mary, Feb. 13. 1688.

‡ 12 and 13 W. and M. c. 2.

deddfau ! y rhai fydd yn gyttunol â Rhyddid, os iwn arferir hwynt ; os na chawn arferiad iawn o honynt nid adwaenom Ryddid ; ac o's treifir ni o'n Rhyddid, y mae ein cyfreithiau yn ddifudd.

Edryched *Bryttaniaid* yn ol trwy ryfeddu, ar yroesoedd aethant heibio, pan oedd y llywodraeth mor arglwyddiaethol ; byddont foddlon a diolchont i Dduw fod Rhyddid wedi cyrhaedd eigogoneddus orfedd ; a bod ganddi deml wedi ei hadeiladu ym *Mhrydain*, er gwaethaf cenfigen ei holl elynion.

Yn ol yr hanes ysgrythyrol, bu teml *Solomon* faith mlynedd cyn gorphen ei hadeiladu, y waith gyntaf ; a'r ail waith yn ol dychweliad caethiwed plant *Israel*, gosodwyd ei sylfaen yn yr ail flwyddyn o deyrnasiad y brenhin *Cyrus* oed y byd 3516. ac ni orphenwyd hyd y chwechfed flwyddyn o deyrnasiad y brenhin *Darius*,* oed y byd, 3560 sef 44 o flynyddoedd. Bu'r holl fyd yn ymboeni ddeugain mlynedd efo thwr *Babel* ; ond y mae sylfaen teml *Rhyddid* wedi ei osod ym *Mhrydain* er ys agos chwe'chant o flynyddoedd. Ac er bod aml *Ezra* ddiwyd wedi bod yn y goruchwyliaeth er pryfuro yr adeiladaeth, etto yr oedd y rhwystrus
Samariaid,

* This Darius, in whose reign the temple was finished at Jerusalem, was surnamed Hystaspis ; to distinguish him from Darius Cyaxxes the Mede who took Babylon, as also from Darius Notus, the successor of Art. Longimanus : and likewise from Darius Codomanus, who was overcome by Alexander the Great.

Samariaid, Babiloniaid ac Elamiaid, heppil *Sanbalat* a *Thobia* genfigenus wedi lluddias yr adeiladaeth cyhyd o flynyddoedd. Darllenir bod tros naw ugain mil o ddwyllaw yn adeiladu teml Solomon; rhoddes naw can mil eu hoedlaua'u cyfoeth mewn enbydrwydd, wrth anturio ehangu muriau teml Rhyddid. Mae faerniaeth dynion celfyddgar mewn amrywiol oesau yn ymddangos ynddi, y naill yn ymorchestu i drechu y llall yn addurniad ei cholofnau. Ei muriau fydd mor ddurfig a challestr;* canys cymmysgwyd y simmant† â gwaed lladdedigion. Cedwir yn un o'r ystafelloedd amryw beiriannau, argraffau, yfgrifeniadau, a'r fath, er coffadwriaeth i'r oesau à ddêl o'r llefol gynnorthwy à roddasant tuagat yr adeiladaeth. Y ddangosfeg hynaf ydyw cyngair yr arglwyddi yn y fl. 1213 i sefyll ym mhlaidd y deyrnas yn erbyn traha y brenhin. Yno y mae cynluniau o'r holl ofodedigaethau tegweddol, o'r *ddeddf fawr*,† hyd *weithred dilyniad* y brenhinoedd;‡ gwneuthuriad y barnwyr yn anymddibynol, neu i gynnal eu swyddau tra yr ymddygont yn addas;§ diddymiad y cyffredinol arwaesafau;|| cyfreithiol weithredoedd

* Flint.

† Morter.

‡ Magna Charta.

† Act of succession 12 and 13 W. III. c. 2.

§ Judges made independent Anno primo G. III. c. 23.

weithredoedd i fod yn *Saesonaeg* yn lle *Lladin*;* ac ereill ddeddfau llefol at bryfuro yr adeiliadaeth. Gwelir yno hefyd areithyddiaeth neu ymddiddanion ac ymgynghoriadau aelodau y dadleudy cyffredint† y waith gyntaf yr ymgyfarfuont yn y fl. 1264. Llythyr ysgar y brenhin *Harri VIII*, a'r frenhines *Catrin*. Llythyr cymmun *Iorwerth VI*, ond bod ei chwaer *Mair* wedi ei anffurfio. Hanes dinystriad yr anorchfygol *Armada*, llynges fedydd y pâb, Adroddiad o arwraidd araith y frenhines *Elisabeth* wrth ei milwyr y'ngwersyll *Tilbury*.‡

Mae yno restr o argraffau arwyr, a hanes eu buddugoliaethau o *Fitz-Walter* pen câd y breyron, hyd farwolaeth *Hamden* ddiysgog. Mae yno restr arall o amddiffynwyr, heb fod a llaw yn yr adeiladaeth, o'r blaenor *Monk* yn llosgi coelcerthi yn *Llundain*, hyd y dug *Wiliam* ym mrwydr *Culloden* yn yr Alban. Mae yno ddarluniad *Wickliff* seren ddydd y diwygiad. Gofodwyd yno unwaith yn barchedig ddelw *Harri VIII*, ond y monachod wrth weddio am ei enaid o burdan, dileuafant ei enw o deml Rhyddid.

Mae yno yn nefaf bedwar o bènau coronog

Iorweth

* Law proceedings turned from Latin to English.

† House of Commons.

‡ "I would sooner perish in the field of battle, than to see the slavery of my people."

Iorweth VI, Elisabeth, Gwilym III, a'i ddywedd-ïol riain : ac yn yr ystafell gerllaw, mae llun y frenhines *Ann*, yn derbyn gofyingedig ddiolchadau y caethion, pa rai â ryddhafai o rwyf-longau *Marfeilles*. *Sior II*. fydd yno hefyd, am ei dofturi cristianogol yn dirprwyo rhyddid caethion *Morocco*. A *Sior III*, am uno i dōri ymmaith amryw ganghènau o rwyfsg y goron, â oeddynt yn fawru yn anghyttunol â phereidd-dra *Rhyddid* ; gan gyftadlu tair rhan y llywodraeth i gyd bwyfo yn wastad.

Uwch ben y rhan honno o'r deml fydd yn gwynebu codiad yr haul, y mae gorchudd harddwych o waith cywrain, yn dryfrith o luniau cyfgodawl annirnadwy ond i feirdd a lluniedyddion ; ac os na cheidw yr awenyddion hynny enw y deml yn eu cof, gallant ei chymmeryd yn *Rufeiniaidd Bantheon*, gan liofogrwydd y gwrth-ddrychiadau.

Y gyntaf ddaw i'r golwg ydyw *Rhyddid*, yn debyg i wryf ym mlodau ieuenctyd, â golwg firiol megis yn gwenu ar bawb o'i hamgylch ; ac yn dal yn ei hunllaw bais arfau *Prydain* fawr a'r *Iwerddon*, ond y tair *flour de lis* ni dderbyniwyd yno etto : a'r llaw arall y mae yn cynnorthwyo *Prydain* i gynnal ei theyrnwialen, tra mae masnach tramor a digonolwydd cartrefol yn bwrw eu tryforau wrth ei thraed. O'r naill ochr i
 Ryddid

Ryddid y mae aneirifo lyfrau ym mhoq celfyddydau, gwydrddrychau, nodgylchau morwyr, llongau masnach a'r cyfryw bethau : o'r tu arall mae bwäau a faethau, cleddyfau, tarianau, gwa-ywffyn ac arfau tân ; rhai yn rhydlyd, heb eu harferyd er ys cantoedd o flynyddoedd, ac ereill yn loywon, ac yn barod ar yr amnaid lleiaf. Uwch ei phen mae y ffurfafen ferenog, a'r wybrenol redegwyr yn bwrw tremiadau mor gyfnewidiol a helyntiau dynol ryw, weithiau yn driongliad tegwedd, dro arall yn wguſ gyferbyniad. Y byd o dân, mewn cyffwllt â llawforwyn y ddaear, a chythryfwl y moroedd. Ond nid oes yno etto, na phlaned newydd* *Hertſchel*, na feren gynffon y gau feryddwyr. Ni ddown yrhawg i ben â darlunio y cwbl, canys fe weddai lyfr cyfan i hynny yn unig, felly mi af ymmlaen ar fŷr. Yn nefaf at Ryddid, mae Heddwch yn hepian, ag angel uwch ei phen ag utgorn ar ei fant, yn barod i'w rhybuddio. Yn drydedd mae Cyfiawnder a'i huniawn gydbwys glorian, â gorchudd dros ei golygon, rhag gwyro barn; megis brawd wyr yr *Areöpagus* gynt.† Yn bedwaredd mae Barn â chleddyf

* *Georgium Sidus*.

† *Areopagus*, a ſtreet in Athens, where the impartial judges, from thence called *Areopagitæ*, ſat in judgment. At our Saviour's death, when the heavenly charioteer with-held his radiant beams from giving light to Adam's ſinful progeny, who crucified

chleddyf noeth yn un llaw, a changen o balmwydden yn y llall.

I ddiweddu mae delwau bendithion Rhyddid yn arwyddluniol*, megis colomen yn dwyn ymborth i gywion yr eryr: yr oen yn cyd-bori a'r llew; rhianod dihalog yn tramwy yn ddi-drais trwy lu o filwyr. Aneirif ydyw addurniadau y deml hon pe'u rhifyd oll, adeilad ddymunol, gwerthfawr i Fryttaniaid; ond amryw o honynt á haera fod yr adail etto yn anorphen, gan fod gorthrymder heb ei llwyr ddiddymu, a'i deol o'r ynys, ac yn feddiannol o ychydig o'n cyfreithiau, y rhai na fyn Rhyddid ymmhlith ei deddfau. Ond gan nad ydwyf fi yn foddlon i addef fod y deml à gyfododd yn fy myfyrdod yn ben-agored, sef heb orphen ei hadeiladu; rhoddaf genad i'r gwrthddadlydd draethu ym mharan o'i chyfreithiau a'i llywodraeth y mae Prydain yn fyr o'i Rhyddid (yn ei dyb ef:) a minnau á wrthddadleuaf y gwrthddadlydd, a barked y darllenydd.

crucified the Lord of life; Dionysius, one of those judges, well knowing that the darkness could not be the effect of a natural eclipse, exclaimed, "*Either the world is at an end, or the God of Nature suffers.*" Upon which (as is rationally supposed) the altar to the unknown god was erected, which St. Paul afterwards found, and converted the said Dionysius to the Christian Faith.

* Hieroglyphically.

Y BEDWAREDD RAN.

Ym mha un y mae cwynfanau Prydain yn cael eu bystyried: Sef masnach yr Indiaid caethion—Y gyfraith he'ly—Yr achos o drymder y trethi—Talu trethi a bod tan nawdd y gyfraith, yn fwy dymunol nag anllywodraeth.

Gwrthddadl. **Y**N araf gyfaill, dyrchefaist dy araith ar esgyll gweniaith; ysgrifëna yn ddiuedd, heb roddi gwrandawriad ar y gluft ddehau mwy nag ar yr afwy.

Atteb. A draethais i yr hyn nid oedd wirionedd? Neu à orchguddiais i orthrymder, ag angylaid fantell Rhyddid?

Gwrth. Nid oedd dwyll yn dy ymadroddion, pan ddywedaist fod *Prydain* yn un o'r gwledydd fydd yn mwynhau mwyaf *Rhyddid*, yn y byd; ond os dywedi ei bod mewn perffaith *Ryddid*, hudol a gwenhieithiwrydwyt: canys mae pob dyn o ddeall-dwriaeth, yn hyfbyfol nad ydym ym mhob cilfach o'n cyfreithiau yn gwbl ryddion,

N

Atteb,

Atteb. Gwir yw 'r ddiahebb "*Drwg pawb o'i wybod.*" felly yr anesmwyth Fryttaniaid, yn eu meddyliau eu hunain y maent yn orthrymedig. Myfi á draethais ryddid *Prydain* heb ganfod achos iddi gwyno ei gorthrymderau presênol; yr hwn y maent yn amlwg iddo, eglured hwynt.

Gwrth. Gofidus gènyf draethu y rhan fwyaf gal-
arus o'r testun, ond gan dy fod yn erchi, os oes
fodd mi á wnaf it' gyfaddef fod achos i *Brydain*
rwnach ychydig; gan ddechrau yn un o'r
gweithredoedd sydd yn dienwogi ein Rhyddid
fwyaf oll, sef *masnach y caethion Indiaid**: gweithred
sydd braidd yn rhy dofturus gènyf ei chrybwyll.
O! yr anian fileinig à gynhwyfir ym mynwesau
trigolion *Prydain*; bro à elwir *Gwlad Rhyddid*!
ond hyd oni ddiddymir yr arfer greulon hon,
mae deiliaid ymerawdr *Morocco* yn gydbwys â nyni
y'ng hlorian Rhyddid. Os ydyw cyfraith y tir
yn caniatáu y fasnach, ni saif hynny yn erbyn
cyfraith Dduw; canys Duw á roddes yr un ryddid
anianol i'r Indiaid a ninnau; ac yr ydym yn
arddelw crefydd yr hon sydd yn eindysgu i *wneuthur*
i ddynion megis y dymunem iddynt hwythau
wneuthur i ninnau. Yr ydym yn gwrando ar yr
offeiriad yn gweddïo, ar deilyngu o'i *Dduwiol*
Fawrhydi, *gymmorth a diddanu pawb a'r sydd mewn*
pergyl

* African Slave Trade.

pergyl angenoſtyd a helbul, a thoſturio wrth barw à fo mewn caethiwed a charchar. Yn ol hyn mae y mafnachwyr celyd galónau mor ryfygus á gwatwor Duw, gan ddywedyd, Ni attolygwn iti ein gwrando Arglwydd trugarog. Gweddiwn na bo i ddialedd yr Hollalluog ein goddiwes: mae ocheneidiau a gruddfanau y caethion treifedig yn cythruddo nefol doſturi i ddigllonedd. Mae y fafnach felldigedig hon yn arferedig yn Lloegr er y fl. 1562. O! gywilyddus weithred, gwneud mafnach o ddynol ryw: prynu a gwerthu ein cyd greaduriaid, heppil yr un Adda, à anwyd mor ryddion â ninnau. Meddai un Demas o'r mafnachwyr, gan ymorfoleddu yn yr elw: “Yr ydym ni, heblaw llenwi a'r Indiaid ein hardaloedd tramor ein hunain, yn gallu gwerthu lluoedd o honynt i'r Ysbaenaidd orllewinawl India; gan ein bcd yn prynu ac yn gwerthu ddeng mil ar hugain o honynt bob blwyddyn.” Ie eu caethgludo, y gwr oddiwrth ei wraig, a'r wraig oddiwrth ei phlentyn, a'u llwytho yn y llongau megis moch; ac ymddwyn mor ffyrnig tuagattynt, fal y bo i un ran o dair o honynt gael eu gollwng oddidan ffrewyll eu cyftuddwyr cyn cyrhaedd y fangre à bènodwyd iddynt trwy angau creulon, à gyfiawn haeddai yr enw o gyflafan y gwirioniaid; a'r ran druenus o honynt à fyddo â chwythiad ynddynt yn ol cyrhaedd pen y daith, yw'r flinaf ei thynged; rhaid iddynt

boenus dreulio eu gofidus ddyddiau mewn caeth-
iwed gwaftadol: rhai o honynt (fe allai) yn perch-
en eneidiau cyfoethocach o rinweddau na'u mas-
nachwyr anghristianogol. Er gwaethaf ymdrech-
wyr *Caerodornant** a *Le'r pwl*, a'u hareithwyr llôg
yn y senedd; gweddied pob enaid tofturiol am
ddiddymiad a dadwreiddiad yr arfer gythreulig
fydd yn waradwydd i'r byd cristianogol, Pa aelod
o'r senedd na ymegniai i adferyd i'r miloedd
o'i gyd-greaduriaid eu Rhyddid! y rhai fydd
mewn cystudd calon yn gwaeddi "*Pwy á ddengys
i ni ddaioni?*"

Atteb. Gwir yw, mai arfer echryflon ydyw
gwneuthur masnach o ddynol ryw, fal y tyftiol-
aethodd amryw senedd-wyr yn y gymmanfa; ac á
lwyddasant gan belled, â bodawdurdodawl orchym-
myn wedi ei gyhoeddi, na chaniateir tan boen
mawr ddirwy, i'r masnachwyr lwytho ond nifer
pênodol yn yr un llestr, ac na feiddiant arfer ond
llongau bychain: a bod gwobr wedi ei sefydlu
i'r masnachwr â fyddai a'r nifer leiaf o'r caethion
wedi meirw, ganddo yn y fordwyad. Ystyr gan
hynny, fod y gyfraith wedi esmwytho llawer ar
y caethion, o ragor y dull y darluniaist ti eu tru-
eni; ac y mae y senedd yn y cyfarfod prësennol, yn
bwriadu ystyried ymmhellach y'ng hylch eu trof-
glwyddiad, ac fe allai y llwyr ddiddymant
y masnach. A phe'd fai y morwyr a'r swyddogion
yn

yn ymddwyn yn dynerach tuag attynt, ac efangylwyrei dwyniwybodaeth o'r gwir Dduw; dedwyddach à fyddai y duon Indiaid, na bod yn eu prifwylltineb yn lladd ac yn bwyta eu gilydd. Bellach dôs ymmlaen a thraetha y grwgnach nefaf sydd yn dy *flino*.

Gwrth. Mae cyfreithiau *Loegr* naill ai yn caniatâu, ai yn gorchymmyn; ymmhlith y ran ddiweddaf ni fedrai dÿnu allan yr un mor wrthwynebol i ryddid a'r gyfraith hely.

Dyn yn cael ei ddifwyno o'i Ryddid, sef ei anedigaeth faint, am na threfnodd rhagluniaeth iddo ef berchenogi etifeddiaeth o gant neu ddau o bunnau yn y flwyddyn.

Anghyfaddas,* y gelwir y cyfryw ddyn, ac ni chaniateir iddo gadw yn ei feddiant un offer bysgota, er ei fod heb ei harfer; ac y mae ty y cyfryw (yn ol y gyfraith) yn ddarostyngedig i gael ei chwilio y nos cyftadl a'r dydd: ac o's ceir yntho ryw beth tebyg i irai ychen â rhawn march wrthi dyna bum punt o ddirwy; os medd mûl *Iffachar* gymmaint ar ei helw.

Gwir yw'r ddiarheb *fod y dwfr yn loywach yn y ffynnon nag yn y ffrwd*. Felly nid wyf finnau yn deall fod y gyfraith hely wreiddiol mor gaeth ac y mae rhai fwyddogion yr heddwch (â rhy brin o gyfiawnder) yn ei harfer yn y cyflawniad; canys
nid

* Unqualified.

nid ydyw cadw cyfleg^{*} yn unig, heb ei arfer, yn ymddangos yn y weithred :† er hynny, un ai y mae bâthdy cyfreithiau yn nes na *Llundain*, neu mae gan rai swyddogion gyfraith o'u gwaith eu hunain ; pan allodd swyddog parchedig o swydd *Ddinbych* fynu yr holl gyflegrau trwy dri phlwyf ogyrch, pa rai oedd geidwadaeth tai rhag anrheithwyr lladronllyd, ac hefyd ffrwythau y ddaear rhag ehediad yr awyr. Terfynaf y gwynfan hon y'ngeiriau *Selyf* : “ *Llawer o ymborth sydd ym maes y tylodion : ond y mae à ddinysstrir o eisiau barn.* ”

Ai am y cyfryw y dywedodd *Voltaire* ?

“ *Dedwydd à fyddent pe baent ddylhuanod, caent heddwch i ymborthi ar eu llygod mewn ceubréni.* ”

Atteb. Oni bai fod llinyn gwahaniaeth wedi ei dynu rhwng gwyr cyfaddas (fel y geilw y gyfraith hwynt,) a'r îs-ddeiliaid, yn achos helwriaeth ; byddai ychwaneg o dylodi yn y wlad. Er bod ehediad yr awyr, gwylltfflod y maes a physgod yr afonydd, yn ol deddf anian yn gyffredin i bawb ; etto fe enillai diwyd lafurwr fwy wrth ddilyn ei alwedigaeth, nag yn eu hymlid hwynt. Cymmaint ydyw awch rhai ynfydion i'r fath segurlafur, ac y treuliant eu hamfer yn ymlid gwynt a gwyddau

* *Cyfleg*, a gun.

† 2 Stra. 1098. Burn, 511. 14 Vin. Abr. 3 Andr. 225. Ses Cas, 385. pl.204.

gwyddau gwylltion, (chwedl *Gwion* wag siol*) a'u traed trwy eu hefgidiau, a'u teulu gartref ymmron newynu o ddiffyg y bara à ddylent ei ennill trwy lafur eu breichiau.

Gwrthadl. Mi á welaf mai ofer *ymryson â gôf yn ei efail*; pe bai cyfreithiau creulonaf y dwyreinfyd yn arferedig ym *Mhrydain*, ti à feiddit eu hamddiffyn gyda chymmaint o anweddeidd-dra, ac i minnau haeru fod y gigfran loywddu yn golomen wen.

Pe dychymygai y llywodraeth ryw ffordd i drethu rhyfedd ac afradlonedd balchder a glothineb, yn lle goleuni dydd! Gwrengyn llafurus yn gorfod talu chwe' fwlit yn y flwyddyn am lewyrch yr haul trwy ddrws, corn mwg neu ddrylliedig barwydydd ei fythdy; ffenestr, fe allai ni fedd ar ei drigfan. O rhyfedd! na fedrasent ddyfalu rhyw enw arni heblaw treth y goleu; treth ar un o fendithion Duw. y peth gwerthfawrocaf a rhyfeddaf yn anian; merch hynaf y creëdigaeth. O's credwn yr ysgrythyrau, mae yn ddiammau mai ar law Duw y mae rhoddi ac attal, cynddelw, bywhaad a phrif-arferiad ein golygon; ped ymwelai a'n teyrnas (yr hyn gweddiwn na wnel) â thywyllwch megis yr *Aiphtiaidd*, byddai raid diddymu y dreth: canys nid oes fodd trethu y peth nad ydyw. Hon yw'r dreth fydd â mwyaf o
rwgnach

* Gwel hanes doctôr y Bendro.

rwgnach yn ei herbyn o'r trethi oll, canys yr ydwyf yn coelio y byddai y wlad yn fwy boddlon i dalu treth am eu dannedd yn eu pènau, nag am oleuni dydd: ac nid am oleuni dydd yn unig, yr ydym yn gorfod talu, ond hefyd am oleuni canwyllau; nid oes ini felly yn awr, ond llewyrch fer a lleuad* yn ddi-dreth.

Atteb. Cwsg enllib, bydd esmwyth a gwybydd, mai nid yn uniawngyrch ar oleuni dydd y rhoddwyd y dreth; ond dull i wastadhau pwys y deyrnged yn ol gallu y trethiedig: canys po amlaf y byddo ffenestri ar lyfoedd boneddigion, mwyaf o dreth à ofynir: codiad y dreth fydd raddol yn ol rhifedi y ffenestri fal hyn.

Rhif y ffenestri.			Casgliad y dreth.		
6	—	—	0	6	0
12	—	—	1	15	0
18	—	—	3	15	0
24	—	—	6	4	0
30	—	—	7	13	0
40	—	—	11	13	0
180 ag uchod	—	—	38	3	0

Mae y wladwriaeth yn llawn o gwynfanau diachos, ffuantus, tarddiadau anwybodaeth ac anystyriaeth; ac er mwyn tawelu y grwgnachus ddadwrdd, cymmwys

* Alluding to Sir Richard Hill's excellent speech in the House of Commons, on the augmentation of the window-tax, in the year 1784.

cymmwys à fyddai egluro ychydig ar anfwdd y trethi a'r achos o honynt.

Mae 'n rhaid addef fod y cyllidau yn drymion iawn, rhai o honynt yn rhy anghyttunol â thymmergwlad rydd; ac yn cyrhaedd trwy *Brydain fawr*, gan drethu tros ddeg a deugain o amrywiolion bethau masnach, heblaw fwrn rifedi o gyllidawg genhadau*. Y rhai'n ynghyd yn y fl. 1765 à rifwyd yn faith myrddiwn, faith gant a deg a deugain o filoedd o bûnau; y rhai hyn à elwir trethi gwaftadol neu barhaus. Ac yn ychwaneg o drethi blynyddawl, sef y dreth fawr, a threth y brâg, dau fyrddiwn dau gant a deg a deugain o filoedd. Y rhai'n ynghyd heblaw traul y cynnulliad, oeddynt ddeng myrddiwn, neu gan mil ganwaith drofodd. Ond y mae y deyrnas yn awr, yn talu hyn, ac yn rhagor i wyth myrddiwn arall bob blwyddyn, heblaw degymau, trethi fwyddol, a phlwyfol. Haerwyd mewn hortaidd enllib† eu bod yn y fl. 1775, ynghyd â thraul eu cynnulliad ynghylch pymtheg myrddiwn; a bod hynny cymmaint â holl arian bathol y deyrnas, pe rhwystrid y papurol gymmeriad.‡ Mae rhai o'r cyffredin bobl mor anwybodus, â meddwl mai awdurdod y brenhin ydyw codiad y trethoedd; a thrachefn eu treulio fal y gwelo yn orau: gwir
O yw,

* Licenses.

† See Dr. Price on the American War.

‡ Paper currency.

yw, fod yr awdurdod honno gan amryw frenhin-
oedd, fal y mae gwaethaf i'r deiliaid; ond tyn-
wyd yr awdurdod oddiwrth frenhin *Lloegr* er y
fl. 1297. A gwybydded yr anwybodus, nad
oes awdurdod i drethu deiliaid *Lloegr* heb gania-
tâad y fenedd, à elwir, dadleudy y breyron, a
dadleudy y cyffredin; mae aelodau dadleudy y
cyffredin i gyttuno a'u gilydd yn gyntaf, ai ydyw
y trethiad yn deg ac angenrheidiol anhepcorol?
O's cyttunant, fe anfonir eu bwriad sefydlog i
dy yr arglwyddi, ac wedi hynny i'r brenhin:
deallwn wrth hyn fod yn angenrheidiol i ddeu-dy
y fenedd, a'r brenhin, fod o'r un feddwl cyn y
gellir mýnu treth oddiar un deiliad: deallwn
hefyd mai y'ngallu y dadlyddion cyffredin y mae
’r awdurdod mwyaf i drethu, canys hwy allant
wrthod y cwyn gan gynted ag y dygir iddynt, ac
yno ni byddai gan arglwyddi na brenhin fwy o
awdurdod na'r bobl gyffredin.

Gwrthadl. Pwy ydyw aelodau y dadleudy cy-
ffredin, fydd a'r gallu hyn o drethu y deyrnas yn
eu meddiant?

Atteb. Dynion à etholwyd gan wyr eu perth-
ynafol wledydd i gynnyrcholi drostynt yn y fen-
edd, i ddadlu yn eu plaid, ac i edrych am farn a
chyfiawnder i'r deyrnas yn gyffredinol. Mae
gan bob gwr rhydd, pob un o berchen dwy bunt
yn y flwyddyn o dir, hawl i ddewis y cynnyrch-
iolwr;

iolwr; mae felly hawl ym mhob plwyf, oes ym mhob tref ddegwm i ddewis gwr call, cydnabyddus â chyflwr ei wlad, i ddadlu yn ei phlaid, a phe bai modd, i ostwng y trethi. Bellach mae yn eglur mai y wladwriaeth fydd yn ei threthi ei hun, ac nad ydyw y cyllidau yn orthrymder, ond ewyllysgar roddion, trwy gydsyniad y wladwriaeth yn eu perthynol gynnyrchiolwyr.

Nid wyffi etto wedi boddloni meddwl y tuchanwr, fydd yn fibrwd anfoddlonrwydd, eisiau iddo gael gwybod i ba le y mae y *deunaw myrddiwn* trethi yn myned bob blwyddyn; rhag ei fod yn talu chwé'fswllt neu faith heb achos am danynt. Yr ydwyf yn barod i rododi i'r cyfryw bob boddlonrwydd yn fy ngallu, tuagat ei ddwyn i wybodaeth, o'i *Ryddid*.

Yr achos cyntaf a'r mwyaf hefyd, ydyw o herwydd bod cymmaint o ddyled ar lywodraeth y deyrnas, mae yr holl drethi parhaus wedi eu gwyftlo gan y senedd, ac yn fynych mae y penfwyddogion yn gorfod llogi arian i aros y trethi i'r tryfrody. Y teyrnasol ddyled à gafodd ei dechreuad yn nheyrnasiad *Harri VI.* 1430. ond hwnnw a dalwyd yn ol, a'r ddyled brëfenol à gafodd ei chychwynfa yn nheyrnasiad *Gwilym III*; deallir fod *Iago II*, y brenhin rhagflaenol wedi ymado a'r goron, ac o herwydd ei fod yn goledwr pabyddiaeth, deffröawdd y deyrnas i ofalu
am

am ddiogelwch eu *Rhyddid*, trwy wahodd Gwilym III (y pryd hynny tywyfog *Orange*, ac à oedd briod â chwaer y frenhines Ann) i gymmeryd meddiannau o'r deyrnas weddw. A thraul ei sicrhaad yn y llywodraeth, a chostau hir ryfeloedd yn amddiffyn yr *Holandiaid*, ac er lleihau arglwyddiaeth *Ffrainc*, a chynnal rhyddid ardaloedd neillduol yr *Ellmyn*; a chafgliad yr holl gostau a redodd i rif anghyffredinol : a rhag y buafai treth ry drom yn peri cythryfwl ymmhlith y deiliaid, meddylodd y teyrnasol oruchwylwyr yn gall, am fenthycio arian i dalu y costau, a chodi dim mwy o dreth ar y deiliaid nag à wafanaethai i dalu llog yr arian a fenthyciwyd.

			a bûnau
Ac felly y ddyled gyntaf, yn y fl. 1697 oedd			5,000,000
Yn y flwyddyn 1717, chwanegwyd i	—		46,603,100
Yn	1747	i	64,593,797
Yn	1757	i	74,780,886
Yn	1762	i	110,603,836
Yn	1772	i	127,497,619
Yn Mehefin	1777 yn agos	i	136,000,000
Yn Ionawr 5	1783		247,320,921
Blynnyddawl lôg pa un oedd yn rhagor i wyth myrddiwn, un cant a deg a deugain o filoedd, dau gant a naw a thri ugain o bûnau	—	—	8,150,269

Erbynny rhoddir at hynny ancirif gostau tylwyth y brenhin, a mawr rif ei hiliogaeth, a chynnal yr anrhydedd a'r urddas fydd ddyledus i goron

goron Prydain, cyflogau yr uchel fwyddogion, milwyr a morwyr, ac amryw bethau traulfawr nad oes achos i mi wybod yn fanwl am danynt, geill un cibddall ganfod fod ogylchedd deunaw myrddiwn trethi yn fynych ar y lleiaf.

Mae trethiad cymhedrol yn magu diwydrwydd ac ymroad i lafurwaith yn y deiliaid, ac os dodir y trethi ar offerynau balchder a gormodedd, mae yn aneirif les i'r wladwriaeth: canys pe byddai cwrw a'r *Indiaidd fyglis** yn ddi-dreth, byddai tylodi a drygioni wedi llwyr ddinystrio y rhan fwyaf o'r gwerinos. Gorau pa ddrutaf a phellaf o gyrhaedd dynion y byddo pethau niweidiol iddynt, heb fod yn angenrheidiol yn ymborth nag yn wisgiad,

Lle byddo gwlad yn llawn o drigolion diwyd, llafurus, tra dyfal ym mhob masnach, nid ydyw trethi ond beichiau hawdd eu dwyn; fal y tyftia *Athens*, *Tyrus*, ac ereill leoedd gynt, ac yn bresenol *Genoa*, *Venice* a *Holland*; er nad ydyw y gwledydd yn ehang nag yn ffrwythlon iawn, a'u trethi yn drymion ryfeddol, etto y maent (yn enwedig *Holland*) yn gyfoethogion. Er bod trethi Lloegr yn chwanegu bob blwyddyn, er hynny mae ei thrigolion a'i masnach yn cynyddu beunydd; tyftiolaeth hynod o hynny ydyw fydyn ehangiad ei dinafoedd a'i threfydd; rhyfeddwn y fath borthladd enwog ydyw *Le'rpwll*,† dywedir ei

* Tobacco.

† Liverpool.

eibod yn cynnwys ynghylch 80,000 o drigolion, ac nid oes nemmawr o flynyddoedd er pan ydoedd ond treflan berthynol i blwyf arall.

Ni à ddylem ymoftwng ac ufuddhau i gyfreithiau eingwlad, ym mhob achosion na fyddo yn perthynu i'n cydwybodau; canys ni á welwn na ddarfu i'n Hiachawdwr, yr hwn oedd reolwr nef a daear ddirmygu talu treth. Ac erbyn yr ystyriom yr aneirif draul aeth i gynnal y rhyfel yn *America*, talu cyflogau i filwyr o'r *Ellmyn*,* ymborth, dillad, a milwraidd armerth, a'u cludo cynnifer o filoedd o filldiroedd hyd y cefnfor, a gwrthsefyll galluoedd *Ffrainc*, *Ysbaen*, *Holland*, a thair talaith ar ddeg y *gwrthryfelwyr* (a phe'd fawn yn ysgrifenu yn null y *Bardd cwsf*, mi á chwanegwn attynt *Rufain* ac *Uffern*) am naw mlynedd ganlynol; yna diolchem i Dduw am ein gwaredu o ddwyllaw cynnifer o elynion, a chadw ini yn ddifriw ein Rhyddid, ond yn unig dalu ychydig yn rhagor o dreth; a chydabyddwn ein hunain yn ddedwydd, fod ini frenhin i'w ofni o ran ei awdurdod, ac i'w garu o ran ei ddaioni a'i addfwynder. Heb frenhin ni byddai iawn drefn ar lywodraeth, ac heb lywodraeth ni byddai *Ryddid*.

Cyrus frenhin *Persia*, ermwyn tueddu ferchiadau ei ddeiliaid i hoffi llywodraeth, á wnaeth ddeddf sefydlog,

* Hessians in the British pay, during the American war.

sefydlog, bod anllywodraeth* i fod mewn rhwyfsg, am bythefnos yn ol marwolaeth un brenhin yn Persia, cyn dechreuad rheolaeth y nefaf; ac yr oedd y deiliaid yn flinach o'r bythefnos honno, na deng mlynedd tan achles llywodraeth gyfreithiol : canys yn yr amfer hynny o anllywodraeth nid oedd ond y trechaf treified, heb na chosp na chamlwrw,† y grymusaf o nerth oedd y boneddicaf yn ei feddwl.

Nid ydyw *Prydain* etto wedi llwyr anghofio y ddeuddeg mlynedd dan lywodraeth *Cromwel* a'i annhebygol fab; dedwyddach yn ei feddwl â ddylai pob *Bryttwn* fod i dalu ei gyfreithlon gyfran o'r deunaw myrddiwn trethi, gan ei fod dan nawdd ac achles y gyfraith yn gyfrànol o'r cyffredin *Ryddid*; na bod yn ddi dreth, (yr hyn à gyfrifai carl yn ryddid fwyaf oll) ac yn ddarostyngedig i golli ei holl eiddo hanner y dydd, a chael ei ddanfon at ei dadau cyn ymachludd haul. Ac ystyriwn, os ydym ni yn yr oes bresenol, yn talu llogau dyled ein cyndeidiau, sef deiliaid a chyd-oeswyr Gwilym III. hwy adawfant ini yn yr oes honno, ac y mae yn parhau etto, ddifai taledigaeth; a mwy nag à dâl trethi yr holl fyd, sef Rhyddid grefyddol: gwerthfawrogrwedd pa un à egluraf yn y ran ganlynol.

* Anarchy.

† Forfeit.

Y BUMED RAN.

RHYDDID GREFYDDOL.

*Eidarluniad—Mewn eithaf caniataad ym Mhrydain—
Erledigaethau, eu hanes o'r cynfyd—Ofergoelion
eglwys Rhufain—Ei chreulonder yn ychwil-lyf dd
—Dechreuad Rhyddid grefyddol ym Mhrydain—
Ei chynyddiad—Anweddeiddrwydd amryw o'r rhai
sydd yn ei mwynhau—Caethiwed Cristianogion yn
ardaloedd y Twrciaid—Cwynfan, o ran lleied nifer
y Cristianogion yn y byd.*

MAE Rhyddid wladwriaethol yn diogelu ini
ein hoedlau a'n meddiannau yn ddidrais,
oddiwrth ormesol fwriadau gelynion, a chynhenus
derfysgwyr: ond y mae Rhyddid grefyddol yn
caniatau ini y rhagorfraint o addoli, clodfori a
gwafanaethu ein Duw yn gyhoedd, ac yn ol y
ddull a'r modd y mae ein cydwybodau yn peri
ini gredu sydd fwyaf derbyniol ger bron gor-
feddfainc ei drugaredd ef.

Nid ydyw yr anllythyrenog, yn yr oes hon,
deimladwy o fendithion Rhyddid grefyddol;
canys

canys hwynt hwy á anwyd ac á ddygwyd i fyny tan achles ei chyfgodiad, heb i wres erledigaeth, na rhuthrwynt cymmelliad erioed gyfhwrrdd â thynnerwch ei cydwybodau : nac erioed ddarllen hanefion caethder y prif oesoedd, na thrueni trigolion gwledydd pellenig yr awr hon. I'r cyfryw, y rhoddaf yr eglurhaad canlynol o gaethiwed yr eglwysmewn ardaloedd tramor, a'r gorthrymderyr aeth hi tanodd ymma ym *Mhrydain*, a'r rhyfedd-ol a'r llefol ollyngdod â gafodd yn nheyrnasiad *Gwilym III.* Yna fe á wêl y gwrthnyfig, i ddyled y deyrnas yn y dyddiau hynny, brynu ini etiffeddiaeth o werthfawrogrwydd annrhaethol; ni ddylem rwnnach ymadael â llygraid *Fammon*, yn gyfnewid am gynneddfau nefol *Seraph.*

Sattan oedd yr erlidiwr cyntaf, *Cain* oedd yr ail, â genfigenodd wrth burach grefydd ei frawd *Abel.* Wedi hynny, eglwys Dduw ymmhlith plant *Israel* á erlidiwyd yn greulou gan yr *Aiphhtiaid*, *Philistiaid*, *Ammoniaid*, *Arabiaid*, ac *Affyriaid*; y *Macabëaid* gan *Antiochus Epiphanes*: a phan ddaeth *Crist* i ollwng ei eglwys oddidan gaethiwed y gyfraith *Iuddewig*, i Ryddid a goleuni Efengyl tangnefedd, erlidiwyd ef a'i ddisgyblion sanctaidd i farwolaeth. Yr *Iuddewon* oeddynt flaenoriaid yn y galanastra, a'r cenhedlig *Baganiaid* á chwanegasant

Y BUMED RAN.

RHYDDID GREFYDDOL.

*Eidarluniad—Mewn eithaf caniataad ym Mhrydain—
Erledigaethau, eu hanes o'r cynfyd—Ofergoelion
eglwys Rhufain—Ei chreulonder yn ychwil-lyf dd
—Dechreuad Rhyddid grefyddol ym Mhrydain—
Ei chynyddiad—Anweddeiddrwydd amryw o'r rhai
sydd yn ei mwynhau—Caethiwed Cristianogion yn
ardaloedd y Twrciaid—Cwynfan, o ran lleied nifer
y Cristianogion yn y byd.*

MAE Rhyddid wladwriaethol yn diogelu ini
ein hoedlau a'n meddiannau yn ddidrais,
oddiwrth ormesol fwriadau gelynion, a chynhenus
derfysgwyr: ond y mae Rhyddid grefyddol yn
caniatau ini y rhagorfraint o addoli, clodfori a
gwafanaethu ein Duw yn gyhoedd, ac yn ol y
ddull a'r modd y mae ein cydwybodau yn per
ini gredu sydd fwyaf derbyniol ger bron gor
feddfainc ei drugaredd ef.

Nid ydyw yr anllythyrenog, yn yr oes hon
deimladwy o fendithion Rhyddid grefyddol
cany

canys hwynt hwy á anwyd ac á ddygwyd i fyny tan achles ei chysgodiad, heb i wres erledigaeth, na rhuthrwynt cymmelliad erioed gyfhwrrd â thynernwch ei cydwybodau : nac erioed ddarllen hanefion caethder y prif oesoedd, na thrueni trigolion gwledydd pellenig yr awr hon. I'r cyfryw, y rhoddaf yr eglurhaad canlynol o gaethiwed yr eglwys mewn ardaloedd tramor, a'r gorthrymderyn aeth hi tanodd ymma ym *Mhrydain*, a'r rhyfedd-ol a'r llefol ollyngdod â gafodd yn nheyrnasiad Gwilym III. Yna fe á wêl y gwrthnyfig, i ddyled y deyrnas yn y dyddiau hynny, brynu ini etiffeddiaeth o werthfawrogrwydd annrhaethol; ni ddylem rwgnach ymadael â llygraid *Fammon*, yn gyfnewid am gynneddfau nefol *Seraph*.

Sattan oedd yr erlidiwr cyntaf, *Cain* oedd yr ail, â genfigenodd wrth burach grefydd ei frawd *Abel*. Wedi hynny, eglwys Dduw ymmhlith plant *Israel* á erlidiwyd yn greulou gan yr *Aiphtiaid*, *Philistiaid*, *Ammoniaid*, *Arabiaid*, ac *Affyriaid*; y *Macabëaid* gan *Antiochus Epiphanes*: a phan ddaeth *Crist* i ollwng ei eglwys oddidan gaethiwed y gyfraith *Iuddewig*, i Ryddid a goleuni Efengyl tangnefedd, erlidiwyd ef a'i ddisgyblion sanctaidd i farwolaeth. Yr *Iuddewon* oeddynt flaenoriaid yn y galanastra, a'r cenhedlig *Baganiaid* á chwanegasant

egasant echryflondeb y gyflafan*; y rhai'n á ferthyrasant eu miloedd, a'r Mahometaniaid eu myrddiwnau! Ac yn ddiweddaf daeth *Babilon fawr*, mambuttain y ddaear, i feddwi ar waed y faint; gan deyrnafu ar frenhinoedd, pobloedd, torfeydd, cenhedloedd ac ieithoedd y ddaear; cymmerasant eu tywyso ganddi, trueiniaid oeddynt, deillion, heb weled, annoethion heb ystyried ei bod yn eu harwain i ddistryw: difuddiwyd hwynt o'u synwyrâu, pan goelient gynnifer o draddodiadau celwyddog, cywilyddus, gwatwor-edig braidd gan blant fugno.

Heretic oedd pob un na choeliai, yn gyntaf, fod y pâb yn weinidog i Grift, yn ddilynwr St. Pedr, yn ben ar holl eglwyfi Cred†, ac ymhellach na hynny, yn anghyfeiliornadwy yn ei farnedígaethau; bydded ei ymarweddiad mor ddihir ag y mýnai; canys ni á ddarllenwn ddarfod i'r pâb *Sixtus IV*, adeiladu putteindy yn *Rhufain* yn y fl. 1471, ac i chwanegu cybydd-dod at ei drachwant, fe roddes wythnosawl dreth ar y budrogod; pa un, à fyddai ambell flwyddyn yn ugain mil o *ddarnau arian*, i'w gôd sanctaidd!

Os

* The ten general persecutions of the Christians under Nero, Domitian, Trajan, Adrian, Severus, Maximinius, Decius, Valerian, Aurelian, and Dioclesian, emperors of Rome.

† Christendom.

‡ Ducats 4s. 6d.

Os oedd hwn, mwy nag amryw o'i alwedigaeth, yn deilwng o'i enwi yn oruchwyliwr dan Grist ar yr holl fyd cristianogol, yna nid yw yr holl ysgrythyrau ond dychymyg a breuddwyd. Dygwyddodd bod ymddiddan rhwng *Dr. Burnet* a *Christiana* brenhines *Sweden*, yn *Rhufain*, yngylch annuwiol fucheddau y pabau; a rheswm y frenhines oedd, " Ei fod yn arwydd sicr, fod Crist yn " cymmeryd arno ei hun oruchwyliaeth ei eglwys " yn y byd ifod hwn; onide ni buafai fe byth yn " dioddef i'r fath annuwolion fod yn enw fwydd- " ogion tano ef."

Yn ail, credent fod yr elfenau cyffegredig yn y Sacrafen, yn wir gorph a gwaed ein Prynwyr; ac er eu bod mewn dull, yn addoli y bara a'r gwin megis Duwdod, er hynny darfu i un o'r monachod am ei gyflog wenwyno yr ymerawdr Harri VII, wrth roddi ei gymmun iddo.

Yn drydedd, bod lle o boenau à alwent y *Purdan*, ym mha fan y byddai eneidiau y rhai na ollyngwyd o'u pechodau trwy edifeirwch, penyd a phererindod yn y byd hwn; nes y cafi yr offeiriadau a'r monachod trwy effaith eu gweddïau, eu rhyddhau o Baradwys yr Ynfydion*: a pha fwyaf o arian à gafai yr offeiriadau gan gyfnedaf

* " Into a Limbo large, and broad, since call'd
" The paradise of Fools."

gyfnfaf y claddedig, am weddio at *Fair* wryf a'r Seintiau am ei ollyngdod, cyntafoll y gwnai *St. Pedr* droi yr agoriad ym mhorth Paradwys, i'w ollwng i mewn o'i dân puredigaeth.* Mae y Traddodiad hwn heb lwyr ymadael o *Gymru* hyd y dydd heddyw, canys gwaddol cyfeiliornad eglwys *Rufain* ydyw'r offrwm wrth gladdu.

Yn bedwerydd, un o brif golofnau eglwys *Rufain* ydoedd *Anwybodaeth*, canys hwy a'i galwent yn fam duwioldeb; ni weddient at y llu, ac ni ddarllenent yr offeren ond yn *Lladin*: i'r cyffredin bobl yr oedd Gair Duw, yr Efengyl sanctaidd yn llyfr feliedig. Cymmaint oedd dichell yr offeiriadau pabaidd, i gadw y bobl mewn anwybodaeth, fal ag y mae awdurt[†] godidog yn tyftio, nad oedd mewn amryw wledydd yn *Europ*, yn y faith ganfed o oed Crist, ond nifer fechan yn medru darllain. Cyhuddwyd un *Dillon*, gwr bonheddig o *Ffrainc*, pan ydoedd ar ei ymdaith drwy India, o fod yn gwrthddadlu dull eglwys *Rufain* yn bedyddio; am ba achos fe'i carcharwyd yn ebrwydd yn y chwil-llys[‡] pabaidd, oedd yn *Goa*; a chwedi bod cyhyd mewn cadwynau, hyd
onid

* St. Austin, bishop of Hippo, was so superstitious as to pray for the soul of his mother *Monica*, many years after her death. This is very inconsistent with his notion of election, as he is called the father of predestinarians.

† Dr. Hurd.

‡ Inquisition

onid oedd yn rhy wan i sefyll ger bron fwyddog y chwil-lys, yr hwn oedd wr dysgedig ym marn ei greulon frodyr; gofynodd y barnwr iddo, "Pa beth oedd ganddo i ddywedyd am fedydd?" Nid oes gennyf, ebr *Dillon*, ond geiriau Crist yn Efengyl *Ioan*, "Oddieithr geni dyn o ddwfr ac o'r ysbryd, ni ddichon efe fyned i mewn i deyrnas Dduw." Ni choelïai y barnwr fod y cyfryw eiriau yn yr Efengyl, hyd oni agorodd y carcharor y llyfr iddo lle'r oeddynt.* Yn ol hynny gyrwyd *Dillon* yn ol i'r carchar; hyn â barodd iddo ddigalonï cymmaint, ag y ceifiodd newynu ei hun trwy wrthod lluniaeth; yr hyn pan wybu fwyddogion y chwil-lys, gorchymmynafant ei ffrewyllu yn greulon, a rhwymo ei ddwyllaw o'r tu cefn iddo â chadwynau; hyn â anobeithiodd y truan garcharor gan belled, ag y ceifiodd amryw weithiau daro ei fenydd ei hun allan, ynghyd a'r mur. Ysgrifenaïs yr hanes ymma, gan ei fod yn ddrych hynod o anghyfarwyddyd ac anwybodaeth yr uchel fwyddog, oedd cyfuwch ei alwedigaeth, a mwy ei rwyfsg nag un esgob yn ein dyddiau ni. Fe grogwyd *Tindal*, *Sais*, am gyfieithu yr ysgrythyrau i'r iaith gyffredin, yn y fl. 1536. Un *Iuliano* o *Ysbaen*, â brynodd rifedi mawr o Feiblau y'ngwlad *Ellmyn* wedi eu cyfieithu o'r Lladin, ac â aeth â hwynt yn ddirgel i'w wlad ei hun, i'w rhànu rhwng

* Ioan III, 2.

rhwng ei gydnabyddiaeth, á oeddynt yn chwen-
nych ymborthi eu heneidiau â melys ffrwythau yr
Efengyl ; ac am y bwriad duwiol hwnnw, fe á
losgwyd, a'i feiblau wedi eu rhwymo ynghylch ei
wddf : ac wyth gant o'r prynwyr á ferthyrwyd
yn y moddion creulonaſ.

Ni ddown yrhawg i ben á rhifo ofergoelion y
gau grefydd hon, yn addoliad y delwau, creiriau,*
ymgroefi, y gloch ymadawiad, ymprydio yn y
garawys, cadw dyddiau gwylion, annyweddiaeth
y gwyr llên,† pererindod, dwyn pényd, dwfr
fanſtaidd, ac amryw draddodiadau fydd yn gofyn
un á gwell cof na myfi i'w rhifo. Y ſawl á
chwennocho eu cyflawn hanes, darllened waith
y Dyſgawdr *Hurd* ; lle mae helaeth ac eglur hanes,
o holl grefyddau y byd.

Yr offeiriaid pabaidd, i chwanegu eu cabledus
ryfyg drwy ſylfaenu eu mympwy ar *Joan XX.*
24. adnod. “ *Pwy bynnag y maddeuoch eu pechodau,*
maddeuir iddynt :” á gymmerafant yr awdurdod i
wrando cyfaddefiad y ſawl á fyddai mor ynfyd ag
adrodd ei wendidau wrthynt ; gan ddisgwyl cael
gollyngdod a maddeuant am danynt, heb unwaith
feddwl

* *Relicks*, which are held in ſuch veneration by Roman Ca-
tholicks, that a certain monk ſold a rotten bone to the
for crowns ; as he poſitively declared
it to be the ſkull of St. Thomas the Apoſtle.

† Celibacy of the Romiſh clergy.

feddwl am Dduw â chalon edifeiriol. Iro llaw yr offeiriad penfcel, a myned taith tridiau i ffynnon *Gwenfrewi*,* neu ryw le sanctaidd arall, a phŷs gwynion mewn esgidiau, à fyddai ddigonol o aberth am bechod, ar yr allor babaidd. Dymma grefydd ein hynafiaid, O dywyllwch anwybodaeth ! yr oedd tywyllwch yr Aipht yn llwyd oleuni wrth hwn.

Amlwg, nad oeddynt yn rhoddi hyder ar yr unig Gyfryngwr rhwng Cyfiawnder Nef a phechaduriaid. Nid oeddynt un amfer yn cyfarwyddo eu gweddiau at Brynwr y byd, pan fyddai clefyd neu ryw gaethiwed yn eu gorthrymu; at rai o'r feintiau y byddai holl bwys eu herfyniad : ac nid oedd fodd iddynt wybod, pa un ai y'ngwynfyddedigrwydd y ffyddloniaid, ai ymmhlith y gwylofain tragywyddol yr oedd yr enaid erfyniedig. Deliwch fylw ar y geiriau canlynol, o gwynfan bardd at fant *Cynhafal*, am gael adferiad nerth ei aelod, nid oes air o grybwyll Duw trwy'r Cywydd.

- “ Dy genad wna gnawd yn iach,
- “ Cynhafal ! cwynai 'n hyfach ;
- “ Dod ddau bwnc, dedwydd eu bod,
- “ Erch immi ddwy arch-ammod ;
- “ Iechyd im' rhag nych, wayw dwys,
- “ Am rhoi wedi ym mharadwys.”

Gr. ab Jeu. ab Ll. Fychan. 1500.

Cyffes

* Winifred's well, in Flintshire.

Cyffes beirdd at *Fair* wryf.

Yn forau dweuda'i fawr-air,
 Ac yn f'oes, blygain i *Fair* ;
Avea Maria o Röeg,
 Ag o rad Duw geiriau teg.
 Mi á luniaf mau lawn-waith,
 Gywyddau neu salmau faith ;
 A naw emyn o newydd,
 A phob gair, i *Fair* á fydd :
 A gosber pan fynner fod,
 Llaswyr, rhag y lle ifod :
 Gofyn a gweddi gyfarch
 Weithian, rhag purdan yw'n parch ;
 Clyw fy modd, am y clwyf mau,
Mair wyr'f am ofer eiriau ;
 O! Dwg fi, er dy deg fam
 Syberw, i fynwes Abram.

LLAWDDEN.

Ni ddywed neb ar ddeu-air,
 Aruthr y modd, wrthiau *Mair* ;
 Gwae fi na fedrais, gwiw fu,
 Saith ugeinwaith ei ganu :
 A'u canu yn amcanawl,
 A phob gair i *Fair* yn fawl.
Mair anwyl yw'r gair ini,
 O's *Mair* yn un-air â ni.
Mair wryf wna 'r mawr eiriol,
 Hon ni âd y ni yn ol.
Mair a'n tyn o'r mieri,
 Ag wedi hyn, gyda hi,
 Cawn wynfyd gan y *Wen-Fair*,
 Cawn nef oll ; canwn i *Fair*.

TUDUR ALED.

Llyma

Llyma ddarn o gyffes bardd, er ei fod yn un o'r grefydd babaidd, mae er hynny yn gweddio at ei Brynwr, fal hyn.

“ Dros oesoedd dy ras Jesu
Er dy loes fawr, da les fu;
Er hoff eiriau 'r offeren,
Clyw air a choel cleiriach hen;
O bu'n ammorth boen immi,
Wedi 'r boen fawr, derbyn fi.”

EDWARD RALPH.*

Yn y fl. 1190. dygwyddodd fod pâb mwy dichellgar nag un fu o'i flaen yn eistedd ar y bwyfifil â faith ben,† canys gan nad oedd ceiniogau *Pedr*, ac elw monachlogaidd drwy holl deyrnafoedd Cred, yn llenwi ei dryforau mor fuan ag y dymunai; fe â ddychymygodd y byddai hoff gan lawer o bobl oedranus gael ficrodydd oddidan ei law sanctaidd ef ar femrwn, fod eu pechodau yn faddeuedig o ddydd eu ganedig-aeth hyd yr awr honno, ac am yr amser à fynent i ddyfod, canys yr oedd gwagle wedi ei adael yn y memrwn i ofod rhifedi y blynyddoedd yn gyfattebol i arian y prynedigaeth.

Fe chwalodd y *pâb* hwnnw ei fonachod megis locustiaid tros wyneb yr holl ddaear, i werthu

Q paradwys

* An old soldier, that was present at the siege of St. Quintins, 1557.

† Datg. 13. 1.

paradwys newydd, ddychymybol, i'r trueiniaid anwybodus hynny à oeddynt yn credu fod teyrnas nefoedd wedi disgyn attynt, a'i bod i'w meddiannu er elw bydol. Daeth mwy o'r *Goddefiadau** hynny (fal y gelwid y tocynau maddeuant) i *Loegr* ar ryw dymmor, nag oedd chwant y wlad i'w marchnata; a chafwyd amryw o'honynt mewn cilfach yn eglwys *Sarum* yn ddiweddar; a dymma eu dull.

“ Mae ein sanctaidd dad St. *Pedr* esgob cyntaf
 “ Rhufain, a deg ar hugain o esgobion ereill ei
 “ ddilynwyr yn eglwys Rufain, a'n sanctaidd dad,
 “ bâb *Joan XXII.* yn caniatáu i bawb à ddifrifol
 “ draetho y weddi hon ***** ger bron delw ein
 “ harglwyddes, ollyngdod a maddeuant o'u pech-
 “ odau am ***** o flynyddoedd.”

“ Ffei greiriau feintiau, ffei ferth addoliad

“ I ddelwau mud anferth ;

“ Ffei o'r pâb a'i wael aberth,

“ Burdan gwan, a'i bardwn gwerth.”

Ond er tywyllwch yr oesoedd gynt, a chreulonder yr holl erledigaethau, ni lwyd ddadwreiddiwyd efangylaidd burdeb ; ni bu y ddaear, heb eglwys Dduw yn preswyllo arni, er pan bregethwyd yr Efengyl gyntaf yn *Eden* hyd y dydd heddyw ; ac ni bydd, hyd oni adfeilio anian ac y tawdd y defnyddiau, ac y try daearol filwriaeth yn

* Indulgences.

yn nefol orfoledd. Ym mhen dwy oes neu dair wedi dyddiau yr Apostolion, cyfyngwyd eglwys Dduw i ychydig nifero deuluoedd, a'r rhai hynny yn wafgaredig hyd wyneb y ddaear, yn ffoi o wydd un erlidiwr i gyfarfod creulonder un arall. Un o'r hynotaf o'r rhai nad allodd pyrth uffern wrthsefyll, a seren ddydd y diwygiad yn *Lloegr*, oedd *Joan Wickliff*, offeiriad pabaidd yn nechrau ei oes; ond efe oleuwyd i ganfod cyfeiliornad eglwys *Rufain*, efe gyfieithiodd ran o'r Ysgrythyr lân i'r *Saesoneg*, ac á bregethodd yn gyhoedd yn erbyn pabyddiaeth yn y fl. 1377. Efe ymadawodd yn foddlonus a'i offeiriadol fywoliaeth er mwyn Rhyddid Cydwybod. Efe erlidiwyd gan yr esgobion, ond nid oedd ganddynt awdurdod ar ei einioes; bu farw o angau anianol yn y fl. 1385, ac ym mhen deg mlynedd ar hugain,* trwy orchymmyn cymmanfa *Constance*, cyfodwyd ei esgryn o'r bedd, a hwy á losgwyd am ei fod yn heretic, a bwriafant y lludw i'r afon.

Yn y fl. 1516, y cyfododd Duw *Martin Luther*, i gyhoedd wrthwynebu y grefydd babaid, a'r gwaradwyddus

* Southwell, in his book of martyrs, has it 40 years, and Trusler also; but since he died, 1385, and the council of Constance was held 1415, it cannot be above 30 years. And the judicious Rapin says, "His ashes were thrown into the brook, which runs through the town of Lutterworth, the brook conveyed the ashes to the Severn, and the Severn to the sea."

gwaradwyddus ryfyg o werthu maddeuant. Pa fwyaf oedd dichellion Rhufain yn ei erbyn, mwyaf yr oedd ei athrawiaeth yntau yn llwyddo; ac felly yr aeth yn ddiahebb, " Un Luther yn erbyn yr holl fyd."

Phylip Melancthon, a *Ioan Calvin* hefyd á fuont yn offerynau llefol yn llaw rhagluniaeth i daenu athrawiaeth y diwygiad y'ngwledydd yr *Ellmyn*, *Ffrainc*, *Lloegr* a'r *Pwyl*.

Ond pabaidd greulonder oedd yn fychedu am waed y faint. Er merthyru miloedd, ni ddi-galonodd y diwyd bregethwyr, yr oedd eglwys Dduw yn cynnyddu mewn erledigaeth.

Yn y fl. 1260, y dychymygydd carcharau creulon mewn amryw wledydd, yn enwedig yn *Rhufain*, *Ysbaen*, a *Phortugal*, à elwid *llyfoedd y chwiliad**, neu 'r ymholiad. Pan daenodd athrawiaeth y diwygiad, ac y llewyrchodd goleuni yr Efengyl hyd y gwledydd hynny, drwy bregethiad dilynwyr *Luther* ac ereill: hên elyn y faint à gyffröodd pabyddiaeth i wneuthur galanastra yn eu plith, drwy eu carcharu yn y llyfoedd rhag-ddywededig. Gofodwyd fwyddogion ffyrnig ynddynt, ac arteithwyr i boeni y carcharorion à ddygid yno am eu crefydd. Os unwaith y cyhuddid (trwy ddichell neu genfigen) fod dyn yn anghredu un o erthyglau y grefydd babaidd, neu yn

* Courts of Inquisition.

yn dywedyd y gair lleiaf o ogan am y pâb neu ei fwyddogion; fe â ddygid yn rhwym i'r llys yn ebrwydd, cymmerent ei eiddo, a throent ei wraig a'i blant (os meddai rai) i newynu, os na fedrent amddiffyn eu hunain rywffordd am fyw-
ioliaeth. Ac o ran dynwared cyfiawnder, fe gai y carcharor ei holi, ond mwy o ran ei watwor na dim ewyllys i'w ryddhau; fe gafai hefyd gyngor, yr hwn ni feiddiai lefaru hanner gair yn ei blaid, ond gwranddo y prif-holwr, ac ateb fod y cyfan â ddywedai yn iawn; onide fe gafai ei farnu yn euog o drofedd yn erbyn y pâb a goruchel arglwyddi y chwil-lys, a'i gyhuddo megis heretic.

Os haera y carcharor ei fod yn ddieuog, gerbron eu brawdle anghyfiawn; ef á fwrir yw boeni am ei wâd, gan ei alw yn gyndynrwydd. Ambell un ar ol dywedyd felly yr holiad cyntaf, a chael ei arteithio yn chwerw-dost, meddyliai fod yn gyfrwys gan newid ei gwyn yr ail holiad, â dywedyd ei fod yn euog; hwythau a'i barnent yn ol ei gyfaddefiad ei hun. Dihenyddu dyn ar unwaith â fyddai ormod o dynerwch ganddynt, a chynnifer ydyw'r amrywiol arteithiau y maent i'w harfer i gospi y truenus ddioddefwyr, nad oes fodd i ddarlunio pa'r un fydd greulonaſ.

Rhoddais hanes *M. Dillon* yn chwil-lys *Goa*, o'r blaen, i amlygu doniau y prif-holwr, fwydd pa un oedd barnu cristianogion yn ol yr Efengyl, ac

yntau yn anghydnabyddus a'r ymadrodd hynotaf trwy holl ddalenau y nefol newyddion hynny. Tri ugain math o arteithiau à ddioddefodd un *Lithgow* o *Iscoed Celyddon**, yn chwil-lys *Malaga* yn yr *Ysbaen*, tan ddwylaw y cigyddion echryflon, y naill ofid yn dilyn y llall yn ddi baid dros bum awr o amfer ar yr ermyg boeni†; o'r diwedd, cafodd ei hoedl i ddyfod i *Loegr*, ond byth ni chafodd gynnefin ffrwyth ei aelodau.

Yn y fl. 1707, y cafodd chwil-lys *Arragon* yn yr *Ysbaen* ei agoryd gan *M. de Legal* cadpen byddin y *Ffrancod*, a gollyngwyd yn rhyddion bedwar cant o garcharorion; ymmhlith pa rai yr oedd triugain o lancefi, o bedair ar ddeg, i ddegmlwydd ar hugain oedran, glân ar olwg a boneddigaidd waedoliaeth, à gymmerwyd trwy drais oddiar eu rhieni neu eu gwarcheidwadaeth, i fod yn butteiniaid i'r tri phrif fwyddogion. Canys pwy à feiddiai wrthsefyll y fath sanctaidd awdurdod ag yr oeddynt hwy yn holi! *Ioan IV*, brenhin *Portugal* oedd wr tyner ei ymarweddiad, ac ar ryw odfa, fe annogodd fwyddogion y chwil-lys i edfryd eiddo y carcharorion à gymmerasent trwy drais, yn ol i'w cyfneseifiaid. Hyn oedd anewyllysgar iawn ganthynt wneuthur, er hynny ni feiddient wrthsefyll ei freiniol awdurdod; ac ni chawfant le i ddial arno hyd oni chladdwyd ef,

pan

* Scotland.

† A Rack.

pan ddarlleasant lith yfgymmundod wrth ben ei fedd ef, am iddo ddangos tofturi i hereticiaid; ac ni weddiafant byth o ewyllys eu calonau am waredigaeth ei enaid o'r purdan.

Ni ddichon iaith gynnwys ymadrodd i ddatgan creulonder y llysoedd hyn; ni feiddia y truenus garcharor ddolefain psalm neu emyn gwynfanus i ddadlwytho ei feddwl o'r blinder fydd ymmron a'i lethu; na phrin ollwng yr uchenaidd ruddfanus, pa un y mae gofid yn dueddol i anfon o fynwes orthrymedig.

Mae ganddynt ddyddiau gosodedig à elwir *gweithredoedd y ffydd*,* i roddi i farwolaeth gyn-nifer o'r carcharorion à fyddo mor ddedwydd á chael eu rhyddhau o'u crafangau. Y fawl trwy fygythion ac arteithiau. oeddynt foddlon i farw y'ngghymmundeb eglwys *Rufain*, á gaent y gymwynas o gael eu llindagu yn gyntaf, ac yn ol hynny eu llosgi yn lludw. Ond y rhai à safai yn wrol yn eu proffes hyd y diwedd, á gaent eu cadwyno wrth byst pedair troedfedd o uchder, a chwedi i'r offeiriadau eu ceryddu am eu gwrthnyfig barhaad yn hereticiaid, hwy a'u rhoddant i fynu i ddiabol, yr hwn (à ddywedant) fyddai wrth eu penelinoedd yn disgwyl am eu heneidiau, i'w trosglwyddo i dân uffern. Yna cynheuant dân yn eu cylch, tra byddo yr hudoledig werinos yn
croch-lefain

* Auto de Fé.

croch-lefain "*Deifwch farfau y cwn.*" Ni byddai y dyddiau hyn yn cael eu cynnal, ond ar ryw uchel-wyliau, megis coroniad neu briodas un o'u brenhinoedd, canys fe'i cyfrifir yn ddiwrnod o orfoledd: o's diangai rhai o'r carcharorion o'u celloedd, cyn y diwrnod gosodedig i'w llosgi; hwy wnaent eu lluniau yn eu llawn gorpholaeth, ac wedi ysgrifènu eu henwau arnynt, hwy a'u llosgent, ond nid gyda chymmaint o foddlonrwydd â phe buafai gwir gnawd yno: ac os byddai rhai rhy weiniaid i gynnaleu cospedigaethau, yn meirw yn y carchar; hwy á gadwent eu hefsgyrn yn ofalus, ac a'u dygent, bob corph mewn prenfol* neillduol, ar ba rai y byddai lluniau cythreuliaid a fflaglau eirias, ac a'u bwrient i'r tân gyda mawr orfoledd.

Un o'r dyddiau hynny à sefydlwyd i fod yn *Lisbon*, ar ddydd-gwyl y meirw 1755. Ond fal y dywedodd y prophwyd *Amos* "*Eu huchel wyliau á droir yn alar,*" felly yn lle difyru eu hunain á chyflafan y carcharorion, yr oedd golwg chwith i'r ychydig nifer à adawyd yn fyw; daeth barn nef i ymweled á hwynt mewn daeargryn, ac mewn wyth munud yr oedd deng mil a deugain o'r trigolion megis *Corah*, *Dathan* ac *Abiram*, wedi i'r ddaear agor ei safn ddinyftriol i'w llyncu-hwynt.

Dychwelaf

* A box or chest.

Dychwelaf i *Loegr* i olygu sefylliad Rhyddid grefyddol yn nyddiau *Luther*, caf Harri VIII, ei chreulon frenhin yn falch o gael ei enwi gan y pâb yn *amddiffynwr y ffydd*. Ac i wneuthur addaliad iddo am ei anrhydeddus gymmwynas, mae yn erlid pob un a'r oedd yn chwennych gwafanaethu Duw mewn purdeb addoliad; llawer o demlau eneidiau cyfiawn â wnaeth yn lludw; a'r merthyron yn anfon eu hysbrydoedd mewn fflaglau ger bron y Duw oedd yn barod i'w derbyn.

Ar doriad gwawr y diwygiad, mae ellyllon erledigaeth yn diflânu. Mae *Cranmer* yn rhoi clo ar ffynon ddiddysbydd y pâb yn y fl. 1536, a chymmerodd y brenhin feddiannau o holl diroedd y monachlogydd, a gorfu i rai miloedd o fyneich â lleianod ymadael a'r deyrnas. Felly *Harri*, megis o'i anfodd â fu offeryn cyntaf y diwygiad, Duw yn peri i ddaioni, darddu o ddrygioni; canys ni wadodd y brenhin oruchafiaeth y pab, ond er mwyn cael ei ewyllys i ysgar ei frenhines; ac ni yrodd y myneich o'r deyrnasond; er mwyn eu meddiannau. Felly yn anwybodus iddo y gofododd sylfaen y diwygiad, ddwywol fab *Iorwerth VI,** â yrodd ymmlaen yr adeiladaeth; a'r ardd-

R

erchog

* The famous *Cardan* being sent for from Italy, to cure the bishop of *St. Andrews* of a venereal disease; in his return he visited king *Edward VI.* of England, and had a long conference with

erchog *Elisabeth* o anfarwol fri aeth yn wrefog ynghyd ag ail adeiladu y muriau à ddrylliwyd drwy nerth ofergoelion a chreulondeb *Mair* ei chwaer.

Pan ofodwyd *Elisabeth* ar yr orfeddfainc, hi á roddodd orchymmyn yn ddiattreg, i bawb oedd y'nggharchar am eu crefydd gael eu Rhyddid : ond ebr un oedd yn gwrando, “ *Fy ngrasusol fren-*
“ hines, mae y pedwar Efangylwr mewn caethiwed;
“ ac y mae y wlad yn hiraethu yn ddirfawr am eu
“ gollyngdod.” Y frenhines atebodd, *Y mynai hi*
“ fiarad á hwynt ei hunan, a gwybod eu meddyliau. Felly yn ganlynol yn y fl. 1568 y cyfieithwyd yr ysgrythyrau trwy-lafur yr efgobion, hwn oedd ail gyfieithiad gair Duw i'r *Saesoneg*; y trydydd oedd Beiblau *Geneva*; y pedwerydd a'r diweddaf oedd yn nheyrnasiad *Iago I*, y pryd y llewyrchodd goleuni yr Efengyl ar drigolion *Cymru*, trwy ddiwydrwydd a diflin lafur *Dr. Morgan*, gwedi hynny efgob *Llan Elwy*.

Er bod crefydd erbyn hyn wedi cael y llaw uchaf ar dywyllwch ac anwybodaeth pabaidd, etto nid ydoedd wedi ei bendithio â Rhyddid; canys yn y fl. 1559 y gwnaethpwyd gosodedigaeth à elwid yr *unffurfiad*,* yn erchi er mwyn caethiwo

y

with him in languages and science, and could not forbear to say, that he was the mirror of kings, and glory of the English nation, though but fifteen years of age.

* Act of uniformity.

y pabyddion, i bawb ddilyn y grefydd sefydlog; a chan fod amryw wahaniaethau yn y diwygedig, yr oedd y blaid à fyddai â mwyaf o rwyfsg yn y llywodraeth yn erlid y lleill; ac felly y buont yn uchaf ac yn isaf, mewn rhan o bedair teyrnasiad. Yn y cyfamser, sef yn y fl. 1673, y sefydlwyd *gweithred y profiad*, er difuddio pob un na unffurfia a'r grefydd sefydledig o wafanaethu swyddau tan y llywodraeth; y neillduwyr o bob enwau á ddaliwyd yn y rhwyd hon yn gysylltedig a'r pabyddion.

Llwyddiannus dynged y wladwriaeth, neu yn hytrach nefol ragluniaeth á barodd i *Iago II* anghyttuno a'i benaethiaid; hyn á wnaeth yr adwy trwy ba un y daeth *Gwilym III* i mewn i'r deyrnas a'n Rhyddid grefyddol yn ei law. Yn y fl. 1689 y coronwyd ef, ac ynghorph yr un flwyddyn y caniatawyd *gwir-deddf Rhyddid**, cènad i bawb ddilyn y blaid à ddewisent; hyn á fwriadwyd er cyffredin lês y wladwriaeth, fal na chymhellid trwy drais yr un dyn i addoli yn erbyn tueddiadau ei gydwybod. Rhyddid cyhoeddol i bawb chwilio allan wirionedd a dirgeledigaethau yr ysgrythyr lân. Pe buasai *Tindal* a *Wickliffe* yn ymddangos yn y dyddiau hyn, ni buasai marwolaeth un mor waradwyddus, na llwch y llall mor wasgaredig. Deddf heb orthrymu y meddwl,

an

* Act of toleration.

na chymmell cydwybod dyner ; yr oedd hyn yn achos llawenydd mawr, cyfur i'r cystuddiedig, rhyddid i'r caeth, digonolrwydd yn ol newyn, cynnesrwydd yn ol oerfel ; pa fendith eill un ddymuno yn y byd hwn, nad ydyw yn rhan y'ngghyfrodded weuad bendith y bendithion ! Byddai hyfryd genym pe byddem yn ardaloedd eithaf y gogledd. wedi chwe'mis o dywyllwch hirnos o fferdod anoddefol, weled tòriad y wawr, a'r wybren yn siriol wrth ddynefiad y tanllyd gerbydydd : felly yr oedd rhan fawr o drigolion Prydain yn y dyddiau hynny, yn canfod haul iechydwriaeth wedi chwalu ymmaith niwl anwybodaeth a chymmylau gorthrymder yn tefol dywynu arnynt. Dedwydd oeddynt tuhwynt i eglurhaad ; y rhagoriaeth à weithiodd rhagluniaeth nef, rhwyng dwy oes !

Yn yr oes ddiweddaf, un yn myned i'r eglwys, a'r llall i'r ty cyfarfod, heb waharddiad cyfreithiol i'w lluddias, y naill mwy na'r llall ; felly yr oedd pob un yn gwafanaethu Duw yn egniol yn ei feddwl ei hun. Ond yn nheyrnasiad *Harri VIII.* a'i ferch *Mair*, o's na chyd unai y diwygiedig y'ngwafanaeth yr offeren, a pha fodd y gallent uno, i feddwl am addoli Duw trwy ddull llwyr wrthwynebol (yn eu crediniaeth hwynt) i'w dderbyniad didwyll ef. Os ymgynnullent y'ngghyd liw nos, megis yr amfer cymmwyfaf i addoli Duw yn

yn ddirgel rhag cael eu cyhuddo, nid oeddynt yr un awr yn ddiogel; yr oedd gwyliadwriaeth y fall i'w cynllwyn hwynt, ac angerdd creulondeb pabyddiaeth yn barod i'w difa cyn ennyn y tân anianol.

Yr oedd rhyfyg yr offeiriaid pabaidd gymmaint yn y dyddiau hynny, a'u bod yn dywedyd wrth y cyffredin bobl, y cafi pwy bynag à gludai friwydd* i losgi *hereticiad*, gènad i bechu ddeu-gain niwrnod nyn ddigosp.

Diolchwn i Dduw am ein goleuni, a gweddiwn ar deilyngu o'i anfeidrol drugaredd daenu athrawiaeth y diwygiad holl barthau y ddaear. Gwelwn ein hunain yn ddedwydd, a bod Duw wedi ein galw yn flaenffrwyth ei braidd, trwy rodidi ini ein Rhyddid i'w wafanaethu yn ol ein cynnyfsgaeddol ddealldwriaethau, yn un o'r gwledydd cynaraf yn *Nghrêd*: a bydded dofturus genym ystyried cynnifer sydd etto o'n cyd-greaduriaid yn ymbalfalu mewn tywyllwch; ac ereill yn gaethion, na feiddiant gan orthrymder gyffwrdd a'r delyn sydd yn grogedig ar y y coed helyg.

Yn holl ardaloedd y *Twrciaid*, o's dygwydd i Gristion ar farch gyfarfod un o'r *offeiriaid Mahometanaidd*,† rhaid iddo yn ebrwydd ddisgyn, a
chyda

* Faggots.

† Turkish priests, called Imams; which in the Arabic tongue signifies, leaders, or governors.

chyda phob gofyngeiddrwydd gyfarch gwelliddo. Mae y Cristianogion yn y parthau hynny, heblaw y cyllidau cyffredin, yn gorfod talu treth o ddarn arian* y pen trwy eu holl deuluoedd; ac o's byddant yn rhy dylodion i dalu y dreth, rhaid iddynt un ai gwerthu eu plant, ai myned mewn cadwynau o ddrws i ddrws i gardota y dreth, rhag dioddef gwaftadol garchariad. Egniol y dylai pob Cristion, ystyriol draethu y *Kyrie eleyson* yn ein heglwyfig erfyniad†, “*Ar deilyngu o Dduw ddwyn i'r ffordd wir bawb a'r y sydd ar gyfeiliorn. A maddau i'n gelynion erlynwyr ac enllibwyr, a throï eu calonau,*”

Tofturus ydyw ystyried leied o'r byd fydd drigiannol gan Gristianogion. Echrydus oedd gan *Gordon* adrodd yn ei ddaearol ddospartheg,‡ nad oedd y Cristianogion a'u cymmeryd drwyddynt ddrwg a da, yn Roegiaid,§ Rhufeiniaid|| a Phrotestaniaid ond un rhan o chwech o drigolion y ddaear: fe rànodd yn ei feddwl y byd cyfanneddol yn ddeg ar hugain o ràneu, a bod trigolion pedwar ar bymtheg o'r rhàneu hynny yn baganiaid ac eulun addolwyr, fal hyn

19

* Ducat.

† Litany.

‡ Geography.

§ Christians of the Greek church.

|| Roman catholicks.

- 19 o eulunaddolwyr paganaidd.
- 6 o Juddewon a Mahometaniaid.
- 3 o Rufeiniaid a Phrotestaniaid.
- 2 o Grifftianogion eglwys y Groegiaid.

30

Ond *Brerewood*,* á leihaodd rifedi y paganiaid yn ei ddosparth, gan rànu trigolion y ddaear yn bedwar ar bymtheg o rànu, fal hyn

- 10 o eulunaddolwyr
- 3 o Juddewon a Mahometaniaid.
- 2 o Brotestaniaid.
- 4 o Roegiaid a Phapiftiaid.

19

“ *Wele hyn yn unig à gefais, (ebr Selyf) wneuthur*
 “ *o Dduw ddyn yn uniawn : ond hwy à chwiliasant*
 “ *allan lawer o ddychymygion.*” Cynnifer ydyw yr amrywiol bleidiau, fydd yn gwaftadol ymryson ynghylch dull addoliad, nad oes ddiwedd ar eu rhifo. Ni ddichon ond y lloerig gwallgofus, neu yr hwn na chynnyfsgaeddwyd a’r gronyn lleiaf o anianol wybodaeth, wadu Duwdod : canys mae y
 “ *Nefoedd yn datgan gogoniant Duw, a’r ffurfafen*
 “ *yn mynegi gwaith ei ddwylaw ef.*” Un ddeddf anian y fydd ; ond y *paganiaid* à ddychymygasant
 yr

* See *Brerewood's Inquiries* :

gynnifer o wrthddrychau addoliad, a'r y fydd o rànau yn y creëdigaeth. Un gyfraith à draddodwyd i *Fofes*; ond ymrànodd yr *Juddewon* yn ol dychwelyd o gaethiwed *Babilon*, yn *Phariseaid*, *Saduceaid*, *Karaitiaid*, *Esseniaid* a *Herodianiaid*. Un *Alcoran* à ddyfalodd yr arch-dwyllwr *Mahomet*; ond yn ol ei farwolaeth ymddidolodd ei ganlynwyr, fal y mae rhai awduron yn tyftio, i dair ar ddeg a thri ugain o wahanol ymbleidiau.*

Ac yn ddiweddaf, un efengyl à roddwyd gan *Ben-tywyfog* a *Pherffeithydd ein ffydd*; i fod yn llusern i'n traed ac yn llewyrch i'n llwybrau. Ond yn lle diolch i Dduw am ein rhagorfraint o ddilyn ein crefydd yn ddirwyftr, yr ydym ni mal rhith Cristianogion yn ymorcheftu mewn ymbleidiau; y mwyaf annysgedig yn rhyfygu egluro yr yf-grythyr lân yn ol ei dyb cnawdol ei hun.† Mae yr Efengyl a'r prophwydi megis colofnau tragwyddol o yfbyfrwydd, i gyfarwyddo ymdeithwyr a dieithriaid i'r porthladd dymunol; ond y dieithriaid hyn à ymryafaeliant a'u gilydd ynghylch deongliad un gair o'r cyfarwyddyd, fe allai un lythyren

* Knowles's Turkish history.

† The unlearned here alluded to, are not altogether such as are not classically educated; as there are daily testimonies of a more penetrating insight into the mysteries of the word of God, in many of the lower class of men, than in several of the Rabbins of our universities. Math. ii. 25. † Cor. i. 27.

lythyren yn yr iaith wreiddiol: ac felly ymddi-
dolant, y naill yn rhagfarnu ffordd ymdaith y llall,
gan farnu ei fod filldiroedd o'r iawn lwybr; a
hwythau (mewn gwirionedd) o fewn cyrhaedd
galwad i'w gilydd; ond bod caddug cam-ddeongl-
iad; tARTH hunan-dyb-da, ymffroft a rhagfarn,
yn rhwystro iddynt ganfod hynny. Yr wyf yn
meddwl, y geill fod yn rhyfedd gan amryw o'r
prif ymddadlwyr ynghylch y cyfarwyddyd, etto
ymgyfarfod yn nhragywyddoldeb; o's caniateir
imi y tyb, fod cydnabyddiaeth o'r h aeth
heibio ymmhlith y saint.

Mae *Prydain* yn un o'r gwledydd hynotaf yn y
byd, am fod ei thrigolion yn mwynhau crefyddol
Ryddid yn y radd uchaf o ganiataad: o gam arfer
bendith y tardda melldith; ac o ollwng gormodd
ffrwyd i Ryddid, hi esgora ar afradlondeb.

*Voltaire**.mewn hŏrtaidd enllib, à gyfenwodd
Brydain yn "*Ardd fagwraeth ymbleidiau.*" Canys
nid rhyfeddod fawr, heblaw eglwyfi y grefydd
sefydledig a synagogau *Iuddewon*, weled crefydd-
dai *Ail-fedywddyr*, *Crynwyr*, *Calfiniaid*, *Arminiaid*,
Morafiaid, *Gwrthreithiaid*,† a *Phabyddion*, oll yn yr
un dref neu ddinas yn *Lloegr*: un yn dywedyd
Paul a'r llall *Apollos*; un yn ceisio nef drwy ffydd,
y llall-drwy weithredoedd, a'r trydydd heb yr un.

Nid wyf fi yn dywedyd hyn, er goganu na
S diystyru

* In his letters concerning the English nation.

† Antinomians.

diystyru yr un blaid o ba enw bÿnag, canys nid ydyw enw ond nôd, à ddifflàna y'ngghyffiniau tragywyddoldeb; egwyddor yr enaid, un ai er gwobr ai er cosp á lÿn wrthi. Blwyddyn hynod (fal y sylwais o'r blaen) oedd 1689, y pryd y cyhoeddwyd rhyddid i'r duwiol gorthrymedig o bob plaid a chyfenw; ond fal y mae mwyaf galarus adrodd, rhy ffrwythlon y lliosogodd cyfeiliornus ymbleidau yn yr oes ganlynol o ormodawl ganiataad. Achleswyd feirph i ddeor eu hwyau, a gwiberod i esgor eppiledd i wenywino eneidiau esgeulus y rhai gweiniaid yn y ffydd.

Y rhai mwyaf rhyfygus a chyfeiliornus yn eu hegwyddorion, a'r à fedodd ffrwythau Rhyddid ym *Mhrydain*, yw y rhai à elwir *gwrthwynebwyr y ddeddf*; a hyderus ydwyf, fod yn fwy anghenrheidiol wrthsefyll eu hathrawiaeth, nag ydyw i fugail ladd ci cynddeiriog à ddêl yn ei gynddaredd i blith ei ddiadell ddefaid. O'r hyn, bydd pob darllenydd ystyriol yn gydwybodol, a'u bod yn disgwyl Nef heb na ffydd na gweithredoedd, pan genfydd y geiriau canlynol o'u mympwy; ar ba rai y sylfaenant deml eu *Diana*. Sef, "y dyn à
 " farno ei hun yn ymrwymol i weddio, athraw-
 " iaethu yr efengyl a'r cyfryw megis dyled-
 " swyddau, neu à flinir yn ei gydwybod pan ef-
 " geuluso hwynt; ei fod mawn caethiwed, heb
 " ffydd

“ ffydd ; ac yn ceisio iechydwriaeth trwy weith-
 “ redoedd y ddeddf. Nad ydyw gweithredoedd
 “ da yn fuddiol i iechydwriaeth, na gweithredoedd
 “ drwg yn rhwystr. Nad oes achos am ofid na
 “ chnafa cydwybod yn ol pechu ; bod edifeirwch
 “ yn ddiangenrheidiol, ac er bod Duw yn caschau
 “ pechod, ei fod hefyd yn ymhyfrydu yn ei
 “ faddeuant. Fod pob llestr etholedig y munud
 “ cyntaf o'i fod, gan bured y'ngolwg Duw oddi-
 “ wrth bechod, ag y bydd mewn gogoniant. Nad
 “ oes achos bod gofid ar un à gredo, ac o's bydd,
 “ mae allan o ffordd iechydwriaeth. O's ym-
 “ drecha dyn i fyw yn sanctaidd, gan ddywedyd,
 “ rhaid imi wneuthur y fath a'r fath o weithred-
 “ oedd da ; yna bu Grist farw yn ofer, mae Duw
 “ yn digio wrtho. Er i ddyn wrthryfela, mae
 “ euogrwydd a chywilydd ei bechod, wedi eu
 “ gosod ar Grist. Nid ydyw dyn pan becho yn
 “ pechu yn erbyn Duw, nid yw Duw yn ei gyfrif
 “ iddo, y mae yn ei gyfrif yn eiddo Crist ; ac felly
 “ nid eill fod yn eiddo dyn. Nid oes ammod
 “ y'nghyfammmod gras. Crist fydd yn perthyn
 “ i bechaduriaid megis pechaduriaid ; ac o's nad
 “ oes mewn dyn, waeth na phechod, gwrthryfel a
 “ gelyniaeth, mae yn perthyn iddo cystadl ag i un
 “ yn y byd. Paham y gweithiwn am fywyd tra-
 “ gywyddol, ac yntau yn eiddo i ni, cyn ini
 “ ddechrau un weithred ? O's ymdrechwn i
 “ foddio

“foddio Duw trwy weithredoedd da, yr ydym
 “yn ei annog i ddigofaint cymmaint ag à
 “fedrom.”

Llyma farwol arfau y Gwrthreithiaid, a pha rai
 y mýnent wyrdroi yr ysgrythyrau; a dadwreiddio
 purdeb y grefydd à blànnod Crist a'i ebyfl sanc-
 taidd, o'r tir. Er fy ngofid, tyft ydwyf o'u rhy-
 fyg; clywais un yn haeru “ei fod wedi ei ollwng
 “oddidan ddyledswyddau y ddeddf, mai un o'r
 “plant rhyddion oedd efe, ac nad oedd achos
 “iddo ofidio am bechod, gan ei fod wedi ei faddau
 “iddo, cyn iddo ei weithredu.”

*Gwir yw'r gair ac yn haeddu pob derbyniad, ddy-
 fod Crist Iesu i'r byd i gadw pechaduriaid.* Mae
 Paul yn dweyd ymmhellach yn yr un Epistol,†
 Bydd yn esampl i'r ffyddloniaid, mewn gair, mewn,
 ymarweddiad, mewn cariad, mewn ysbryd, mewn ffydd,
 mewn purdeb. ‡ Neu à wyt ti yn diystyru golud ei
 ddaiqni ef, a'i ddioddefgarwch, a'i ymaros, heb wybod
 fod daioni Duw yn dy dywys di i edifeirwch. Eithr
 yn ol dy galedrwydd, a'th galon ddiēdifeiriol, wyt yn
 trysfri iti dy hun ddigofaint, erbyn dydd y digofaint, a
 dadguddiad cyfiawrn farn Duw. Yr hwn á dâl i bawb
 yn ol eu gweithredoedd. Sef i'r rhai trwy barhau yn
 gwneuthur da, á geisiant ogoniant, ac anlygredigaeth,
 bywyd tragwyddol.*

Fe

* Tim. i. 15.

† Tim. iv. 12.

‡ Rhuf. ii. 4, 5, 6, 7.

Fe allai y barna darllenydd tueddol, fy mod yndal yn rhy bell ar ochr y ddeddf; nag ydwyf yn wir, cydwybyddol wyf na chyfiawnheir un cnawd trwyddi. *Beth gan hynny? a bechwn ni o herwydd nad ydym dan y ddeddf, eithr dan ras? Na atto Duw*!* Oni wyddoch chwi mai i bwy bynag y rhoddwch eich hunain yn weision i ufuddhau iddo, pa un bynag ai i bechod i farwolaeth, yntau i ufudd-dod i gyfiawnder.

Pellydwyf oddiwrth ryfygu gosod cyfiawnderau dyn ar orfeddfainc yr Oen: haeddiant Crist yn unig ydyw coronau y saint mewn gogoniant. *Heb fy nghyfiawnder fy hun yr hwn sydd o'r gyfraith, ond yr hwn sydd trwy ffydd Grist, sef cyfiawnder sydd o Dduw trwy ffydd†.* Nid oes onid un ffydd iachusol, ffydd y gwir Gristion yw hon, nid y farwol yr hon ni ddwg ffrwyth. Rhoddaf ymma ddarluniad offydd fywiol; a barked y darllenydd à oes gan y Gwrthreithiaid hawl i iechydwriaeth trwyddi, neu yntau y wâg-hyder à grybwyllodd St. Iago‡, yr hon à ddisflana pan fyddo rhyhwyr llefain *Arglwydd, Arglwydd.§*

Ffydd, medd Paul,|| ydyw gwir fail y pethau yr ydys yn eu gweled. Trwy ffydd yr ydym yn credu y cyflawna Duw ei addewidion, ac y derbyn bechaduriaid tan noddod ei drugaredd, er mwyn eiriolaeth

* Rhuf. vi. 15, 16.
§ Mat. vii. 21.

† Phil. iii. 9.
|| Heb. xi. 1.

‡ Iago ii. 20.

eiriolaeth a chyfryngdod ein hiachawdr Iesu; yr hwn ymadawodd oddiwrth ddeheulaw ei Dad, gan fod prynedigaeth eneidiau colledig yn fwyllymunol ganddo, na thywyfogaeth Seraphiaid; ac à ddisgynodd i blith pechaduriaid. gan ymofswng i farwolaeth waradwyddus ar y groes, fal yr etifeddai y fawl à gredai ynddo fywyd tragywyddol.*

Mae y *Gwrthreithiaid* yr un feddwlhyd yn hyn, ond awn ymmlaen i chwilio sylfaen yr adeiliadaeth; o's disgynodd yr hâd mewn tir da, mae'n ddiammau y dwg ffrwyth, yn olygyfran o dymmhorolgawodydd à ddihidla bendithion nef ar y maes; rhai ar driugeinfed, a rhai ar y ganfed†. Yn awr gofynaf, ai o wirfodd ei ewyllys, yn dangos annherfynol gariad i bechaduriaid, y daeth Crist i'w gwared? neu yntau ai trwy gymhelliad, neu oedd ddyledus arno ein prynedigaeth? Nid oes yr un dyn, ac ynddo y wreichionen leiaf o lewyrch yr Ysbryd glân, na chydsynia yn ebrwydd, maigwirfodd weithred rhad rasoedd y cwbl; mae cariad Crist uwchlaw gwybodaeth‡; annogaeth tofturi ym mynwestrugaredd ei hun§; y pryd y gallasai afael dynol ryw i boenedigaeth tragywyddol yn ol eu haeddiant. Pa Gristion yn awr, na ddywaid wrth ei enaid?

* Ioan iii. 15. † Marc iv 8. ‡ Eph. iii. 19.

§ Lago i, 18. "O'm ewyllys da fy hun y tofturiais wrthyf."

Efa 6.

enaïd? Ymddibridda, a dyrcha ar esgyll ffydd, nefaa yn oftyngedig ger bron ei orfeddfainc; yr hwn a'th garodd cymmaint; ymhyfryda, ac er hyn wyla o garedigrwydd, gan nad oes gènyt fodd i dalu iddo y filfed ran o'r diolchgarwch à haeddai: dywaid efo yr holl greëdigaeth, " I'r hwn fydd yn eistedd ar yr orfeddfainc, ac i'r Oen y byddo y fendith, a'r anrhydedd, a'r gogoniant, a'r gallu, yn oes oesoedd.*

Deallwn bellach mai Cariad ydyw y ffrwyth ddyledus i darddu oddiar fywiol ffydd, a'r hwn fydd ganddo yn ei ysbryd gariad tuagat Dduw, ni ddichon fod heb gariad yn ei weithredoedd tuagat ei gyd-greaduriaid. *Pwy a'n gwahana ni oddiwrth gariad Crist? medd Paul.† Os cerwch fi, cedwch fy nghorchymmynion, medd ein Harglwydd a'n Hiachawdwr.‡ Bydded cariad yn ddiragrith, cas-hewch ddrwg a glynwch wrth y da.§ Rhodiwch yn addas i'r alwedigaeth y'ch galwyd iddi, Gyda phob gostyng-eiddrwydd ac addfwynder, ynghyd â hir ymaros, gan oddef eich gilydd mewn cariad.||*

Gwelwn fod y gorchymmyn, cariad, yn gyf-
rodedd trwy yr ysgrythyrau; o's carwn gymmydog fal ag y dylem, nid allwn droseddu yn ei erbyn o'n bodd; ond o's llithrwn, bydd edifar genym,
ymostyngwn

* Datg. v. 13. † Rhuf. viii. 35. ‡ Ioan xiv. 15.

§ Rhuf. xii. 9. || Eph. iv. 1, 2.

ymostyngwn iddo, ac erfyniwn ei gymmod. Mwy o lawer (pe bai modd) y dylai Cristion warchad ei dueddiadau rhag pechu yn erbyn yr Hollalluog, yr hwn fydd a'i lygaid yn fflam dân, yn chwilio y galon ac yn profi yr arènu; gan wastadol weddio am gymmorth i wrthsefyll profedigaethau, a chyfaddef ei anallu ei hun, gan roddi ei bwys a'i hyder ar yr hwn a'i prynodd. Mae y gwir Cristion yn gwafanaethu Duw a'i holl galon, a'i holl feddwl a'i holl enaid, oll yn oll, nid oes iddo hyfrydwch onid y'ngwafanaeth Duw; ei wendid a'i ammherffeithrwydd fydd ddirfawr ofid iddo, nad allai ei wafanaethu â mwy o burdeb. Nid ydyw yn ei wafanaethu mewn hyder ei fod yn deilwng o wobr am ei wafanaeth, er ei fod yn sicr y ceiff ei wobrwyo; ond o wresog gariad a phur ufuddod. Mae yn ofni Duw o ran ei allu, ond yn ei garu yn fwy o ran ei drugaredd. Ofn ydyw sylfaen ufuddod cythreuliaid a phechaduriaid annychweledig; ond cariad ydyw sylfaen ufuddod y Cristion.

Y neb fydd yn gofidio yn ol pechu, nid oes ganddo ffydd, medd y Gwrthreithiaid. Ond y prophwyd á dystia yn y gwrthwyneb, "*Y rhai diangol á ddiangant, ac ar y mynyddoedd y byddant bwy, i gyd fal colomènod y dyffryn yn gruddfan bob un am ei anwiredd.*"* Agos yw'r Arglwydd at y rhaid drylliedig:

* Ezek. vii. 16.

iedig : o galon ac efe à geidw yrhai briwiedig o ysbryd.
Am hynny y gweddia pob durwiol arnat ti o Dduw yn
yr amfer i'th geffir.† Ti yr bwn à wrandewi weddi,
attat ti y darw pob cnawd.‡*

Mae'r Arglwydd ffyddlon a chywir, yn bygwth
chwdu allan o'i enau y claiar *Laodiceaid*, y rhai
nad ydynt na brwd nag oer§; ac à ryfygant ym-
honni eu bod yn oludog ac yn gyfoethogion heb
arnynt eisiau dim; ond er hynny yn druan, yn
resynol, yn dylawd, yn ddall, ac yn noeth. Ffordd
heddwch nid adwaenant; ac nid oes gyfiawnder
yn eu llwybrau:|| gwnaethant iddynt lwybrau
ceimion; pwy bynag à rodio yno nid adwaen
heddwch. Dirmygus ganddynt air yr Arglwydd
nid oes ganddynt ewyllys iddo.

Mae cydwybodau y cyfryw mewn trymgwsg,
hunafant megis ŵyn, ond deffroant gyda ffyrn-
igrwydd llewod a feirph. Ymfoddlonant yn eu
cyflyrau, gan ddywedyd, fod cyfiawnder Crist
yn gyfrifol iddynt hwy, a'u pechodau hwy yn
ei ef eiddo gan iddo ddwyn ei groes, nid oes
achos iddynt hwy; bu Grift yn elusengar, i arbed
iddynt hwy rànau eu heiddo; bu yn ddiwair,
rhag cyfri iddynt hwy eu godineb; a chan fod yr
Iesu yn llariaidd, nid yw eu digofaint hwy yn
bechod; dywedant fod yr hwn à rànno elusenau

T

i'r

* Pſal. xxxiv. 18.

† Pſal. lxxv. 2.

‡ Datg. iii. 15.

§ Eſau lii. 8.

|| Ier. vi. 10.

i'r anghenus, gweithio am fywyd tragywyddo! gwell ac esmwythach ganddynt hwy gael nef trwy ffydd yn unig. Ond y mae y disgybl yr hwn yr oedd yr Iesu yn ei garu, yn dywedyd fal hyn, "*Eithr yr hwn fydd ganddo dda'r byd hwn, ac à welo ei frawd mewn eisiau ; ac à gauo ei dŷturi oddiwrtho, pa fodd y mae cariad Duw yn aros ynddo ef.*"

Yr ydwyf yn gweled fy hun braidd yn anghall, ymofyn am ysgrythyrol brofiadau, i wrthddadlu y broffes na ddichon sefyll yn erbyn anianol refwm yn unig. Crist à osododd reolau yn yr Efengyl i'w ddilynwyr eu canlyn, gan ddywedyd, *Yr hwn nid yw yn cymmeryd ei groes, ac yn canlyn ar fy ol i, nid yw deilwng o bonof fi.**

Gweled Cristianogion a'u bucheddau yn llwyr wrthwynebol i reolau yr ysgrythyr lân, à barodd i laweroedd dramgwyddo. Yr oedd *Paul* yn cwyno hynny, gan ddywedyd wrth y *Rhufeiniaid*. *Canys enw Duw o'ch plegid chwi, à geblir ymmlith y cenbedloedd.†* Pa fodd y geill yr anghred feddwl yn barchus o'r Efengyl, tra byddo ei phroffeswyr yn ei gwadu yn eu bucheddau? Anfad ymarweddiad yr offeiriaid yn *Rhydychen*, á barodd i *Herbert‡* ysgrifenu yn erbyn duwdod Crist. *Bolingbroke* drachefn, wrth ganfod anwireddus ymddygiad llywodraethwyr yr eglwys yn nyddiau *Cromwel*, a lefodd

* Marc x. 37. † Rhuf. ii. 24. ‡ Lord Herbert, of Cherbury, a deist, in the reign of Henry VIII.

lefodd allan, “ *Ai dymma Grifftianogrwydd! yna byddwyf Bagan.*” Ac yfywaeth, fe fu cynddrwg a'i air.

Yr hwn fydd ail-anedig, ac ysbryd y gwirionedd yn cyfanneddu ynddo; oni ddwg efe ffrwyth yr ysbryd? Yr hwn fydd yn parhau yn ei bechod, heb ofid na chystudd cydwybod o'r achos; nid ellir ddywedyd iddo erioed gychwyn tua *Sion*: ac er hynny fe feiddia rhai haeru, y dichon y cyfryw feddiannu iachufol ffydd; fal y mae cysgod i gorph anianol, felly mae gau-hyder megis rhith ffydd yn arwain pechaduriaid hyd ffordd esmwyth ac ehang, yn lle ymdrechu am y porth cyfyng.* Dewisant gerbyd rhyfyg a chlustogau dan eu penelinoedd,† prysurant ymmlaen tua'r nefoedd à greuwyd yn eu meddyliau eu hunain. O drueiniaid! fal y dywedodd *Bunyan* am Anwybodaeth, “ *gwelais fod ffordd i uffern heibio i borth y nefoedd.*” A'r anghenfil pechod, oedd yn pwyso yn ysgafn ar eu cydwybodau, gan wenu arnynt yn y byd hwn, a chyfarth cabledd yn erbyn nef, yn awr à ddychwel at ei berchenogion, a chydag ef dri o gyfeillion tragywyddol ac ofnadwy, sef *Galar*, *Gruddfan*, a *Gwae*.

Ni bydd achos (fal yr wyf yn gobeithio) i neb anfoddloni o ran yr ymadrodd rhagflaenol; os digia un, dig wrth bechod à fydd, canys ni wrthwynebais

* Mat. vii. 13.

† Ezek. xiii. 18.

wynebais i ond pechod rhyfygus. Ni byddwn i ddig wrth neb un, a'm galwai yn *Wrthreithiad*; ond os byddwn yn tueddu at eu hegwyddorion, byddai achos imi fod yn ddig wrthyf fy hun: byddwn ddiolchgar am argyhoeddiad, ac ni byddwn efmwyth nes y gwnawn heddwch â Duw.

O's cyfeiliornais, gan ganlyn anianol ddychymygion, yn lle ysgrythyrol wirionedd, cerydder fi yn ddwys; ond parhaed brawdol gariad; gwneler imi gydnabod fy nghamsfyniadau, canys chwenychwn fyned o gyntedd y cenhedloedd, i deml doethineb gair Duw.

Y CHWECHFED RAN.

YN CYNNWYS, RHYDDID MEDDWL A
CHYDWY BOD.

*Heb ryddid meddwl nid yw bendithion y bywyd bwn
ond blinderau i ddynion—Rhodd Duw ydyw darost-
yngiad anwydau—Boddlonrwydd ac amynedd,
ffrwythau rhyddid y meddwl—Truenus yw bren-
hinoedd hebddi—A dedrwydd y cardotyn a'i caffo—
Amynedd Iob—dianwadawch Polycarp esgob Smyr-
na—Rhyddid meddwl Socrates athro cenbedlig—A
boddlonrwydd Epictetus y caethwas—Trueni caeth-
iwded y synwyrâu, sef gwallgofrwydd.*

MAE Rhyddid wladwriaethol yn noddi dyn
oddiwrth drais a gwrthwynebiad gelynion
a therfygwyr; a Rhyddid grefyddol yn rhoddi
iddo y fraint o addoli yn gyhoedd, yn ol ei
ddymuniad heb rwystr nac attaliad: ond heb
Ryddid ym meddwl yr hwn a'i mwynhao, nid
ydyw y naill ond gorthrymder, na'r llall ond
cymhelliad. Er bod cyfraith ei wlad yn ei am-
ddiffyn yn ddidrais ddiorthrwm. ond os bydd efe
yn

yn orthrymedig yn ei feddwl, nid oes iddo un munud o esmwythder, mae yn gweled ei hun yn fwy truenus nag ereill, ac yn fathredig gan bawb. A thrachefn, er ei fod mewn *Rhyddid* i arfer y ddull o grefydd à ddymunai; etto mae ei gydwybod wedi ei golofgi â haearn poeth,* nid oes ganddo ddiddanwch y'nghyfraith Dduw: mae yn cyfrif ei hun mewn carchar tra byddo mewn eglwys, neu ryw le neillduol yn gwrando cynnygion yr Efengyl. Ei anwydau á arglwyddiaethant arno: mae adfyd neu hawddfyd yn ei orchfygu: i ddywedyd y cwbl ar fyr, mae yn gaeth oddifewnol, er mwynhau pob rhyddid allanol.

Ofn yr Arglwydd yw dechreuad doethineb;† felly rhad Duw yw rhyddid cydwybod: yr hwn fydd gydnabyddus o werthfawrogrwydd y fendith hon, ac yn ei mwynhau, ni's gall galluoedd anghred ei orthrymu: mae hi allan o olwg dynol, ond bod rhywfaint o arwydd y'ngwynebpryd ac ymarweddiadau ei pherchenog. Gwynfydedig yw y fynwes lle y mae yn cartrefu, gorsedd boddlonrwydd ydyw: mae yn sefyll megis craig yn erbyn tònau, curant a lluchiant y naill yn niffyg y llall, mae yn anorchfygol. Ond yr ewyllys fydd yn ddarostyngedig i'w anwydau, mae megis ynys heb ragfuriau y'nghanol y cefnfor; chwythed y gwynt o'r gogledd neu o'r dehau, mae yr awel
leiaf

* Tim. iv. 2.

† Pſal. cxi. 19.

leiaf yn peri i lifeiriant o dônau ymchwyddo dros ei glânau. Y dyn fydd yn marchogaeth y' ngherbyd afreolaeth; mae ei anwydaumegis meirch ffromwyllt wedi cipio y ffrwyn o'i ddwylaw egwan : fe chwennychai y truan droi yn ei wrthol, ond dilyn y gallu trechaf á raid i rediad yr olwynion.

Ni ddichon dyn fod yn ddedwydd y' nghanol cyfoeth ac anrhydedd, o's bydd ei gydwybod yn ei farnu : ac ni ddichon fod yn gwbl annedwydd mewn tylodi a chadwynau, o's bydd ei gydwybod yn ei ryddhau. Rhyddid wladwriaethol heb ryddid cydwybod, fydd waeth na cherddoriaeth heb bereidd-dra cydsain. O's adfyd yw y dolur, amynedd yw yr eli gorau ; a boddlonrwydd y feddyginiaeth bènaf mewn caethiwed. Nid yw boddlonrwydd yn peri i'w pherchenog ddymuno uwch fwyddau neu raddau ; ac o's gostyngir, ni rwgnach, Disgyned y fendith hon i fynwes o ba radd bÿnag ni chaniataa i'w pherchenog gablu rhagluniaeth ; fal y celfydd eglura y bardd Seifnig.

“ Whate'er the passion, knowledge, fame or pelf,
Not one will change his neighbour with himself ;
The learn'd is happy nature to explore,
The fool is happy that he knows no more ;
The rich is happy in the plenty giv'n,
The poor contents him with the care of heav'n ;
See the blind beggar dance ; the cripple sing ;
The sot a hero, lunatic a king.”

POPE.

Mae

Mae y dyn tylotaf yn y byd, o's bydd yn mwynhau Rhyddid cydwybod esmwyth, fil o weithiau yn ddedwyddach na'r cybydd crintachlyd yrhwn trwy orthrymu y tylodion, à gribddeiliodd ei filoedd ac á bentyrodd ei fyrddiwnau.

Rhyddach ydyw y gweinidog, neu'r beunyddiol lafurwr, à fyddo â rhyddid meddwl yn melyfu chwerwder gwafanaeth; na'r gorefgynwr à ofododd amryw daleithiau yn annghyfannedd; er bod yn ei allu ag amnaid ei deyrnwialen, wneuthur a dadwneuthur rhaglawiaid a fwyddogion; a miloedd o'i ddeiliaid i ddisgwyl dyrchafiad neu ofstyngiad, rhyddid neu gaethiwed, bywyd neu farwolaeth, oddiwrth wên neu guwch ei wynebpryd: ond o's ei anwydau á arglwyddiaethant arno, mae yn gaeth, ar ei orfeddfainc.

“ Thy conquer'd world, vain *Alexander* boast,
 “ Thyself the vanquish'd slave of wrath and lust;
 “ Each passion snatch'd the sceptre from thy hand,
 “ And drag'd thee chain'd, a slave at her command.”

Job oedd un o'r rhyfeddaf à fendithiwyd a'r rôdd nefolaidd hon; er lladd ei feibion, er colli ei ferched, er cyflafan ei weifion, er ei anrheithio o'i holl dda bydol, er cabledde ei wraig, er dichell fattan fe ddywedodd, “ *A dderbyniwn ni gan yr Arglwydd yr hyn sydd dda, ac oni dderbyniwn ni yr*
 I hyn

*hyn sydd ddrwg?''** Ond gofid á gafodd ychydig o wall ar ei amynedd pan *felldithiodd y dydd y ganwyd ef.†*

Polycarp, esgob *Smyrna*, pan oedd i gael ei losgi am ei grefydd, y fwyddog á gynnygiodd iddo ei Ryddid, o's efe á gablai Grift: yntau gan ddewis yn hytrach ddioddef marwolaeth na cholli Rhyddid cydwbod, á atebodd, " Chwech a phedwar ugain mlynedd y gwafanaethais i ef, ac a'i cefais yn Arglwydd da; felly, paham y gwadaf fi fy Arglwydd a'm Duw ?

Socrates, er mai athro cenhedlig, oedd feddiannol o'r fath gynneddf meddwl, fal y geill amryw Gristianogion ryfeddu: canys ychydig o oriau cyn amser gosodedig ei farwolaeth,‡ ei ymddygiad oedd gymmwysach i ymddangos y'nhragywyddoldeb, na lluoedd o'r rhai à oleuwyd gan yr Efengyl.

Epictetus§ hefyd, er mai caethwas à fu holl ddyddiau ei einioes, á berchenogodd gyfran odidog o'r Ryddid ymma: yr ydoedd ei gyflwr gwafaidd yn etifeddiaeth o foddlondeb iddo, gan

U

ddywedyd,

* Job, ii. 10.

† Job, iii. 3.

‡ Poisoned in the seventieth year of his age, 401 years before Christ.

§ Slave to Epaphroditus, Nero's freed man.

ddywedyd, "Ewyllys y nefoedd ydyw, ar law
 " rhagluniaeth mae gosod pob dyn yn yr alwed-
 " igaeth à welo ei galluoedd yn oraf, pa un bÿnag
 " ai yn llywydd teyrnas, ai yn gaethwas dirmyg-
 " edig. Cyffelyb ydyw y byd hwn i chwareu-
 " dy,* dynion ydyw y chwareuyddion, a'u buch-
 " eddau ydyw y chwareuyddiaeth; un mewn
 " dull brenhin, a'r llall mewn dull cardotyn; ac
 " yn ol y diwedd glo,† nid oes ragoriaeth rhyng-
 " thynt: nid yr uchaf ei alwedigaeth, ond y gorau
 " ei ymddygiad á geiff ei ganmol fwyaf: o's darfu
 " i'r cardotyn chwaraui ei ran yn well na'r bren-
 " hin, oni cheiff efe fwy o oruchafiaeth? A chan
 " nad ydyw y byd hwn ond porthladd, i ddisgwyl
 " ynddo am ychydig, i aros cyfleustra i fyned ym-
 " mlaen i'r cartref tragywyddol; pwy ond ynfyd-
 " ion à ymdraperthai eu hunain am y lleoedd
 " uchaf, dros funudyn darfodedig o wachelyd
 " cawod?"

Megis mai rhodd Duw ydyw Rhyddid y medd-
 wl, synwyr, dealldwriaeth, changder amgyffred-
 iadau, a phob rhan nefolaidd arall, fydd yn dyrch-
 afu dyn goruwch y greëdigaeth anifeiliaidd: felly
 mae yn ei anwrthwynebol allu, gymmeryd †talent
 y gwas anfuddiol oddiwrtho, a'i rhoddi i'r hwn
 fydd ganddo ddeg. Yr Arglwydd fydd yn rhoddi,
 a'r Arglwydd fydd yn cymmeryd ymmaith: bendiged-
 ig fyddo enw yr Arglwydd. Pa'r un ai cerydd
 rhagluniaethol,

* Theatre.

† Epilogue.

‡ Math. xxv. 28.

rhagluniaethol, ai anhwy! anianol, ydyw gwall-
gofrwydd; sydd wedi bod yn destun o ymddadlu
mawr rhwng dyfgedigion: ar hynny, nid oes
achos dal sylw yn awr; ond hyn à allaf ddywedyd,
mai cyflwr gresynus ydyw caethiwed y synwyrâu,
ni ddylai dyn eu camarfer tra byddont yn ei fedd-
iant; mae hynny yn rhoddi dawn ac anrheg yr
Hollalluog at wasanaeth ei elyn penaf. Hir-
ymaros* yw un o briodoliaethau yr Arglwydd,
pan y mae yn dioddef i ddoethion y ddaear
ymgynghori yn ei erbyn ef, ac yn erbyn ei Grist.†
Ond yr hwn yr hwn sydd yn preswyllo yn y
nefoedd á chwardd, yr Arglwydd á watwor eu ffol-
ineb hwynt,‡ ca'nt yfed o phiol ei lid yn nydd
mawr ei ddigter.§

Y dyn à fyddo y'ng harchar a'i synwyrâu ganddo,
nid ydyw yn gwbl druenus, fe eill ymhyfrydu yn
ei feddwl fod Duw yn canfod ei gaethiwed; ac er
bod ei gorph mewn cadwynau beiyrn, geill ei
ysbryd (fal un *Joan Bunyan* y'ng harchar *Bedford*)
fod mewn rhyddid i deithio â llawen berei indod
tua Sion. Ond yr hwn sydd a'i gorph, a'i ysbryd
y'ng harchar; llyma gadwen ddeublyg; rhy
druenus genyf ddarlunio! Mae bardd *Seisnig* yn
cwyno

* Rhuf. ix. 22.

† Psal. ii. 2.

‡ Psal. ii. 4.

§ Datg. vi. 17.

cwyno cyflwr ei gyfaill *Nath. Lee*,* (bardd arall
godidog à flodeuodd yn nheyrnasiad *Siars II*;
ond damweiniol ragluniaeth à barodd iddo
wallgofi,) fal hyn.

Chain'd in a den, remov'd from human eyes,
Possess'd with rage, alas! the poet lies;
Too miserably wretched to be nam'd;
For plays, for heroes, and for passion fam'd.
Thoughtless he raves his sleepless hours away,
In chains all night, in darkness all the day:
And if he gets some intervals from pain,
The fit returns; he foams and knaws his chain,
His eye-balls rowl, and he grows mad again. }

Egniol y dylem weddio ar yr hwn y mae pob
peth a'r y fydd eiddiom yn ei law, ar iddo
ganiatau ini fwynhaad o'n dealldwriaethau; i
arferyd yn ddiolchgar ac yn oftyngedig y
moddion o râs, trwy ba un y mae ini gyrhaedd
dedwyddwch bywyd tragywyddol yn y byd à
ddaw, ac hyfrydwch esmwythder meddwl yn y
byd hwn, er bod ein cyrph mewn gefynau heiyrn.

* He was the author of the several tragedies of *Cæsar*
Borgia, *Constantine the Great*, *Gloriana*, *Lucius Junius*
Brutus, *Massacre of Paris*, *Mithridates of Pontus*, *Nero*,
emperor of *Rome*, *Princess of Cleve*, *Rival Queens*, *Hannibal's*
Overthrow, and *Theodosius*.

Y SEITHFED RAN.

YNGYLCH RHYDDID YR EWYLLYS.

*Dyn yn rhydd ei ewyllys cyn y cwmp—Wedi hynny
 pechod yn arglwyddiaethu arno—Hyd oni adferir
 trwy râd—Ymddadlu ynghylch etboledigaeth, yn ber-
 yglus—Yn achos o orfoledd i elynion yr Efengyl—
 Bod gair Duw yn ddigonol i iechydwriaeth, heb
 ymryson ynghylch uchel bynciau.*

DUW à grëodd ddyn, ac a'i cynnyfgaeddodd
 ag ewyllys rhydd, i sefyll neu syrthio : * gan
 osod o'i flaen fywyd a marwolaeth, da a drwg :
ond

* For man will———

———transgress the sole command,
 Sole pledge of his obedience : so will fall,
 He and his faithless progeny. Whose fault ?
 Whose but his own ? ingrate ! he had of me
 All he could have : I made him just and right ;
 Sufficient to have stood, though free to fall.
 Such I created all th' ethereal pow'rs,
 And spirits, both them who stood, and them who fail'd :
 Freely they stood who stood, and fell who fell.
 Not free, what proof could they have giv'n sincere
 Of true allegiance, constant faith or love,

ond y dyn trwy ollwng y ffrwyn i'w drachwantau,
 â gollodd ei Ryddid a'i ragorfraint o ethol a
 dewis;

Where only what they needs must do, appear'd;
 Not, what they would? what praise could they receive?
 What pleasure I from such obedience paid,
 When will and reason (reason also is choice)
 Useless and vain, of freedom both despoil'd,
 Made passive both, and serv'd necessity,
 Not me? They therefore, as to right belong'd,
 So were created, nor can justly accuse
 Their Maker, or their making, or their fate;
 As if predestination over-rul'd
 Their will, dispos'd by absolute decree,
 Or high fore-knowledge. They themselves decreed
 Their own revolt, not I: if I fore-knew,
 Fore-knowledge had no influence on their fault,
 Which had no less prov'd certain, unforeknown.
 So without least impulse, or shadow of fate,
 Or aught by me, immutably foreseen,
 They trespass; authors to themselves in all,
 Both what they judge, and what they choose, for so
 I form'd them free, and free they must remain,
 'Till they enthrall themselves; I else must change
 Their nature, and revoke the high decree
 Unchangeable, eternal, which ordain'd
 Their freedom; they themselves ordain'd their fall.
 The first sort by their own suggestion fell,
 Self-tempted, self-deprav'd; man falls, deceiv'd
 By th' other first: man therefore shall find grace;
 The other none: in mercy and in justice both,
 Through heav'n and earth, so shall my glory excel;
 But mercy, first and last, shall brightest shine.

MILTON.

dewis; ac á aeth yn gaethwas i bechod. Oddi-yno y tarddodd y fath ddallineb yn ei ddealldwriaeth, gwrthnyfigrwydd yn ei ewyllys, a'r fath aruthrol angerdd yn ei wyniau a'i chwantau; fal nad eill o'i nerth ei hun, amgyffred neu ddewis y cyfryw bethau à fyddo wir fuddiol iddo; ond efe à hyrddir gan ei anwydau i ethol y pethau fydd yn llwyr wrthwynebol i'w ddedwyddwch: fal y dywedodd yr Apostol, "Ni eill y rhai fydd yn y cnawd ryngu bodd Duw*."

Mae holl ddynol ryw wrth anian yn gaethweision i bechod, "angall ydynt, ac nid deallgar hwynt; y maent yn synhwyrol i wneuthur drwg, eithr gwneuthur da ni fedrant.†" Ond trwy gymmorth y Diddanydd mae ini gaffael y llaw uchaf ar ein gorthrÿmwr, i groeshoelio ein trachwantau,‡ i fod yn rhyddion o feddiant pechod a Sattan,§ ond yn rhwym i wasanaethu y Duw byw;|| yr hyn fydd wir fraint a rhyddid oddidan iau caethiwed: canys safodd *Cyfryngwr* rhyngom ni a tharanau mynydd *Sina*,** ac *Eiriolwr* rhyngom ni a melldithion mynydd *Ebal*.††

Mae ewyllys dyn tra byddo yn eigyflwranianol, mewn cyngrair â phechod; ac yn cyd-lunio gwrthryfel

* Rhuf. viii. 8. Thef. ii. 15 † Jer. iv. 22. ‡ Rhuf. vi. 6. Gal. v. 24. § Rhuf. viii. 2. || Heb. ix. 14. Heb. xii. 28. ** Ecscd. xix. 16. †† Deut. xi. 29.

ryfel yn erbyn hir-ymaros Duw: ond paſt
 weithio Duw yn yr enaid, *ewyllyſio a gweithredu, o'i
 ewyllys da ei hun; yna tardda ymraſael rhyng-
 thynt, ac y dirprwya yr ewyllys lythyr yſgar
 rhyngtho a phechod; gan ei gaſhau megis gelyn
 pênaf ei ddedwyddwch. Mae golwg arno, i.e.
 meddwl am dano yn flinder iddo; gynt, yr oedd
 fal Cain a'i ddymuniad ar bechod, ond yn awr
 mae yn llefain efo Dafydd, "†Da gènyf wneuthur
 "dy ewyllys, o fy Nuw; a'th gyfraith fydd ●
 "fewn fy nghalon." Ond er bod pechod mor
 annymunol gan ewyllys y credadyn, mor gas
 gantho â phyrth uffern; etto y mae yn gym-
 mysgedig a'i weithredoedd gorau ef. Mae Paul
 yn dywedyd, "‡Canys nid wyf fi yn gwneuthur
 "y peth da yr wyf yn ei ewyllyſio, ond y drwg,
 "yr hwn nid wyf yn ei ewyllyſio, hynny yr wyf yn
 "ei wneuthur. Canys mi á wn nad oes ynof fi,
 "hynny yw, yn fy nghnawd i, ddim da yn trigo:
 "oblegid yr ewyllyſio fydd barod gènyf; eithr
 "cwbhlhau yr hyn fydd dda, nid wyf yn medru arno.
 "Felly yr awrhon, nid myfi fydd mwy yn gwneu-
 "thurhynny, eithr pechod yr hwn fydd yn trigo yn-
 "of fi. Yr wyf yn gweled deddf arall yn fy
 "aelodau, yn gwrthryfela yn erbyn deddf fy
 "meddwl, ac yn fy nghaethiwo i ddeddf pechod,
 "yr hon fydd yn fy aelodau. Ys truan o ddyn
 "wyf

* Phil. ii. 13.

† Pſal. xl. 8.

‡ Rhuf. vii. 17, 18, 19, 23, 24, 25.

“wyf fi; pwy a'm gwared i oddiwrth gorph y
 “farwolaeth hon? Yr wyf fi yn diolch i Dduw
 “trwy Iesu Grist ein Harglwydd. Felly yr wyf
 “fi fy hun a'r meddwl yn gwafanaethu cyfraith
 “Dduw, ond a'r cnawd cyfraithpechod.”

Ehangu Rhyddid yr ewyllys tuhwynt i'w
 gosodedig derfynau, o'r naill blaid; a chynnal
 athrawiaeth etholedigaeth ddiammodol, o'r blaid
 arall; â barodd wrefog ymddadlu rhwng dysged-
 igion: er blinder iddynt eu hunain, a thramgwydd
 i laweroedd o ddarllenyddion. Ymryson rhwng
 Cristianogion mewn pwysfawr bynciau crefydd,
 fydd achos o orfoledd mawr i elynion yr Efengyl.
 Mae y *Pabyddion* yn balchio fod cymmaint o
 wahaniaethau ymmhlith *Protestaniaid*, gan dyft-
 iolaethu fod eglwys *Rufain* mewn perffaith undeb,
 a bod y grefydd Brotestanaidd megis anghenfil
 ofnadwy yn ymwahanu yn llaweroedd o benau
 erchyll. A bod un blaid yn gwadu duwdod
 Crist; un arall dduwdod yr Ysbryd glân; y dry-
 dedd anfarwoldeb yr Enaid; y bedwaredd adgyf-
 odiad y Cnawd; a'r bumed dragywyddoldeb
 poenau yr Annuwiol; ac amryw gamfyniadau
 cabledus; fydd ry wirioneddol yfywaeth, yn
 ymddangos ym mhroffes rhai dan enw gweinidog-
 ion yr Efengyl. Oddiwrth yr achos ymma o
 amrafael bleidiau yn ein plith, mae pabyddionetto
 yn amlhau: mae eu hanefion eu hunain yn tyftio,

ddarfod iddynt er ys ugain mlynedd aeth heibio, ddymchwelyd ugain mil o Brotestaniaid at y grefydd Babaid.

Mae dadleuon ac anghyttundeb mewn crefyddol bynciau rhwng Cristianogion, yn rhoddi achlysur i'r *Deiftiaid* gablu Crist a'r Efengyl sanctaidd. Ymddadlu rhwng rhai dysgedig ynghylch etholedigaeth, à barodd i un *Hobbs* o *Malmſbury* ysgrifenu yn erbyn y grefydd Gristianogol ; ac fal y mae yn ofnadwy ac yn resynus feddwl, dywedir fod y dydd heddyw dros hanner dysgedigion *Lloegr* yn ddisgyblion iddo: oddieithr yr offeiriaid, elw pa rai ydyw bod yn y gwrthwyneb.

Fe allai y disgwylia y darllenydd imi ysgrifenu yn helaethach ar Ryddid yr ewyllys, yr hyn nid oes gèn yf ewyllys rhydd i'w wneuthur ; ac nid ydwyf yn cyfrif fy hun yn deilwng i roddi barn ar ddirgeledigaethau anchwiliadwy etholedigaeth. Mae awdur dysgedig a pharchedig yn awr a'r gorchwyl ar ei law ; a phoed iddo lwyddiant, a chyrhaeddyd ysbrydol ddoethineb i egluro y gwirionedd, à ddylai fod yn ddymuniad pob diduedd Gristion. Ond myfi, ieuanc ac annysgedig ydwyf, i feiddio cyffwrdd â myfyrdodau rhy uchel i'm dealldwriaeth : gallaf ddywedyd eusoes efo *Job*, “ *Llefarais yr hyn ni's deallais, bethau rhy ryfedd i mi y rhai ni's gwyddwn.* ” Cymmaint oedd yr ymrafael

fael rhwng dyfgedigion ynghylch anfwydd a phri-
 odoliaethau y Drindod sanctaidd, yn nheyrnasiad
Gwilym III, fal ag y gorfu i'r brenhin gyhoeddi
 ei orchymmyn, na byddai i neb o hynny allan
 ryfygu yfgrifenu ar y testun goruchel hwnnw, dan
 boen cospedigaeth : gweithred ganmoladwy oedd
 hynny yn y brenhin, canys tra byddo dwy blaid
 llwyr gyferbyniol i'w gilydd, yn ymddadlu ar
 destunau dwywol dyrchafedig ; mae yn rhaid bod
 un blaid, o's na bydd y ddwy, yn cyffwrdd â
 chanwyll llygad yr Hollalluog Dduw. Ymryson
 dyfgawdwr ynghylch etholedigaeth hefyd, mae
Dryden yn ei egluro yn y geiriau canlynol,

“ But here the doctors eagerly dispute,
 Some hold predestination absolute :
 Some clerks maintain, that heav'n at first foresees,
 And in the virtue of foresight decrees.
 If this be so, then prescience binds the will ;
 And mortals are not free to good or ill ;
 For what he first foresaw, he must ordain,
 Or his eternal prescience may be vain.
 As bad for us if prescience had not been ;
 For first, or last, he's author of the sin,
 And who says that ? let the blaspheming man
 Say worse, ev'n of the devil if he can.
 For how can that eternal pow'r be just,
 To punish man, who sins because he must ?
 Or, how can he reward a virtuous deed,
 Which is not done by us, but first decreed ?

I cannot

I cannot bould this matter to the bran,
 As Bradwardin and holy AUSTIN can :
 If prescience does determine actions so,
 That we must do, because he did foreknow :
 Or that foreknowing, yet our choice is free,
 Not forc'd to sin by strict necessity.
 This strict necessity they simple call
 Another sort, there is conditional.
 The first so binds the will, that things foreknown,
 By spontaneity, not choice, are done.
 Thus galley-slaves tug willing at their oar,
 Content to work in prospect of the shore ;
 But would not work at all if not constrain'd before. }
 That other does not liberty restrain ;
 But man may either act, or may refrain :
 Heav'n made us agents free to good or ill,
 And forc'd it not, tho' he foresaw the will.
 Freedom was first bestowed on human race,
 And the prescience only held the second place.
 If he could make such agents wholly free,
 I'll not dispute, the point's too high for me :
 For heaven's unfathom'd power what man can fount,
 Or put to his omnipotence a bound ?
 He made us to his image ; all agree ;
 That image is the soul, and that must be, }
 Or not, the Maker's image, or be free.
 But whether it were better man had been
 By nature bound to good, not free to sin,
 I wave, for fear of splitting on a rock."

*Mene, Mene, Tecel, Upharasin ; á barodd i wyn-
 ebpryd Belfassar ddelwi, i'w feddyliau gyffroi, ac
 i rwymau ei lwynau ddatod ; canys geiriau oedd-*

ynt uwchlaw ei wybodaeth ef a holl ddoethion Babilon; felly y mae amryw bynciau yn yr ysgrythyrau, goruwch dynol amgyffrediadau; ar ba rai y sylfaenir yr ymddadleuon. Ac nid ydyw hynny ryfeddod, canys nid eill dynion yn wastadol ddeall, na chwilio allan y cuddiedig bethau yn nirgeloeddd anian: llai o lawer y gallant amgyffred gyfrinachol ddirgeledigaethau yr Hollalluog, yr hwn á elwir ffynon doethineb, a cher bron yr hwn nid ydyw yr holl ddoethineb dynol ond ffolineb. Gan hynny, ni ddylai dyn ysgrifenu ar destunau goruchel pwysfawr, ond gyda sanctaidd a pharchedig ofn; rhag iddo dramgwyddo wrth y graig rwystr, ac iddi ei falu efe yn chwilfriw. Darllenwn y rhànau hynny o'r ysgrythyrau y fydd uwchlaw ein dealldwriaeth, gyda gofal naphechom wrth eucamsynied; a rhyfeddwn ddoethineb y Goruchaf, "gyda'r hwn y mae pethau dyfnion
 " a chuddiedig; efe á wyr beth fydd yn y tyw-
 " yllwch, a chydag ef y mae'r goleuni yn trigo."

Na ymrysoned ein gwladwyr un-iaith, ynghylch fylwedd neu ddeongliad y rhànau hynny o air Duw fydd guddiedig oddiwrthym; canys mawr lafur à gymmerodd amryw dduwiol ddyfgedigion, i gymmharu yr ieithoedd dwyreiniol, ym mha rai y 'sgrifenwyd yr ysgrythyrau gyntaf gan Moses, y prophwydi a'r efangylwyr; ond nid oeddynt
 ddoethach

ddoethach mewn gwirionedd, yn y diwedd, nag oeddynt yn y dechrau. Amryw o honynt yn deongli geiriau yn ol archwaeth eu mympwy eu hunain; megis yr haera rhai, nad ydyw y gair *edifeirwch* yn yr iaith *Roeg*, ddim yn arwyddocau gofid a chyftudd am bechod, ond yn hytrach *cyfnewidiad*, sef *credu*: ond bydded o'r meddwl â fynont yn yr iaith *Roeg*, mae wedi dwfn-blànu arwyddocaad o *flinder* a *mawr ofid* am bechod y'ng hâlon pob ystyriol *Gymro*. Ond yn ddiddadl, *cyfnewidiad* mawr ym muchedd dyn ydyw gwir *edifeirwch*; mae gymmaint *cyfnewidiad* â rhoddi iddo iechydwriaeth yn lle colledigaeth: dymma yr adgyfodiad cyntaf, wedi ein meirw i bechod; a dedwydd yw y rhai â gânt ran ynddo: dymma yr ail-anedigaeth; ac nid bedydd plant bychain, fal y clywais i wr parchedig yn tyftiolaethu yn ei bregeth.

- Diolchwn yn oftyngedig i'r hwn a'n carodd, ac â roddodd ini trwy ei ysbrydoliaeth, ddigonol gyfarwyddyd yn yr ysgrythyrau, fal y gallwn trwy ei râd ef, etifeddu bywyd tragwyddol: heb ymryson ynghych pynciau sydd gan belled o'n cyrhaeddiad ag ydyw y nefoedd uwchlaw y ddaear; am y cyfryw, ni ddylem ni ond dolefain gyda *Phaul*, " *Oh ddyfnder golud, doethineb, a gwybodaeth Duw! mor anchwiliadwy yw ei farnedigaethau ef!*

a'i

*a'i ffyrdd mor anolrheinadwy ydynt ! Canys pwy à
wybu feddwl yr Arglwydd ? neu pwy à fu gynghorwr
iddo ef ? Neu pwy à roddes iddo ef yn gyntaf, ac fe à
delir iddo drachefn ? Canys o hono ef, a thrwyddo
ef, ac iddo ef y mae pob peth : iddo ef y byddo gogon-
iant yn dragwydd. Amen."*

DIWEDD.

LLYFRAU A GYHOEDDIR YN FUAN.

Barddoniaeth Seisnig Iorwerth Gwilym oF or-
ganwg, yn ddau lyfr; gwerth 8 swllt.

Barddoniaeth, Dafydd Ddu, o'r Eryri, sef Awdlau
ar Destunau y Gwyneddigion; gwerth 6c.

Arweinydd i'r Cymraeg, gan yr un un; gwerth
deunaw.

Geiriadur Cymraeg a Saesonaeg Gwilym Owain,

